KELLÉR ANDOR

DÉLI POSTA

KELLÉR ANDOR

DÉLI POSTA

BUDAPEST 1964

A MODELL ÉS A PORTRÉ

Elnehezülő szívvel forgatom ezeket a kéziratlapokat, Kellér Andor utolsó könyvét – a ki nem hűlt szavak még őrzik a hangját, az igékből elő-elővillan a szeme, az óvatosan válogatott jelzőkből megcsap okos igényessége – és egyszerre, váratlanul elémkerül a rólam vázolt portré. Arra az estére is jól emlékszem még... És hogy szét ne hulljon, mint a cigarettáink hamuja – a portéra hadd válaszoljak egy másik portréval, a tükörképpel.

Aznap már kora délelőtt telefonált, váratlanul ünnepélyes és szigorú volt.

– Írni fogok rólad. Mikor találkozhatunk?

Csak ámultam. Találkozni és beszélgetni – mert írni akar rólam? Talán a jegyzőfüzetét és a golyóstollát is előveszi? És kérdéseket fog nekem szegezni, mint akik most ismerkednek? Megütődve szabadkoztam –

– ...hiszen mindent tudsz rólam.

De ő nem tágított.

Meg kellett állapodnunk az időpontban és a presszóban. Határozott terve volt: nem is akárhol, egy új és ismeretlen kávézóban kívánt találkozni velem.

– Hogy ne zavarjon meg senki... – magyarázta.

Már letettem a kagylót, s még mindig ellenkeztem. „Készülj rá!" – ez volt az utolsó szava. Készüljek rá? Zsúfolt, nehéz évek álltak mögöttünk, látott már közös munkában és gondban, ismert örömből és kudarcból – ugyan mit lehet ehhez hozzátenni még egy beszélgetéssel? Hiszen – érveltem tovább, de már csak egymagamban – a felidézett emlék a leghívebb portré. Vasari is így írt elődeiről és barátairól, Signorelliről

vagy Correggioról. Az a Vasari, aki legszívesebben ugyancsak kis történetekbe mártotta ecsetjét és tollát.

A jelentkező zavar ébresztett rá, mit tervez velem Bandi. Már többször panaszkodtam neki, milyen rossz a fénykép-arcom. Ha komoly vagyok, megmerevedik; ha mosolyogni próbálok, kiürül. Hát persze... Aki annyi gyanútlan, közvetlen, köznapi arcomat látta, a tervezett portréhoz ezt a kikészített, keményített maszkot is el akarja kapni. Mert ezzel a híradással – nyilván így gondolja – bizonyára megzavart, most különböző adatokon és beállításokon töröm a fejem – „készülj rá!" A reflexeimet már ismeri, de milyenek lehetnek az előre gyártott elemeim? Nem így szándékozott megírni – nem! De a kétszínnyomat mindig élénkebb az egy színnél. És aki portrét vázol, az vallat és vizsgálódik is. Minden adatot meg kell szereznie, minden kilincset le kell nyomnia. Később dől el, mit használhat fel.

A véletlen megzavarta a gondos tervet. Nehéz napom volt, egyetlen percre sem maradtam magamra, estére alaposan elfáradtam – el is késtem. Mentegetődzéssel, a nap részletezésével kellett kezdenem. Majd panaszkodással folytatni: több a munkám, mint az időm, már a barátaimmal sem találkozhatom, levelekre nem válaszolok, a fiókjaim zsúfoltak és rendetlenek. A sakkozók ismerhetik ezt a légszomjat és torlódást, az oxigén-szegény időt.

Megértően és csalódottan bólogatott. Mindezt már sokszor hallotta. A legsivárabb hétköznap volt.

Gyengéden és óvatosan magaslatibb tájak felé terelgetett volna. „Impassibilité" – kezdte. „Sajnálom, de nekem már albérlet sem jutott az elefántcsont toronyban" – tértem vissza a völgybe. „Őrtorony" – makacskodott ő tovább. „Lövészárok" – feleltem rá. Mindig földbe ásva. mindig gyalog kellett harcolnom azért, amit szerettem.

Ekkor a „nehéz" emlékekről kérdezett. A súlyos élményeket firtatta, amik meghatározzák egy ember sorsát.

– Elkésni az iskolából. Általában elkésni valahonnan. Elhiszed-e? Éjszaka néha mindig arra riadok: megint elkéstem. Üres iskolafolyosókon lopakodom előre, a zárt ajtók mögött már felelnek, lábujjhegyen. előre dőlve hallgatódzom, és nem merek benyitni az osztályba, ahol már beírtak a hiányzók közé, az osztálykönyvbe. Ezért is lettem magántanuló.

Végre eldobta az álarcot, nevetett.

– Szóval már akkor kezdődött? Hát jó ... Azt fogom megírni, hogy semmire nem jut időd.

És megírta, hogy érthetetlenül mennyi mindenre jut.

Mennyire meglepődtem, amikor másnap megmutatta a kis írást.

Valamiképpen a lényeget érintette. Valamilyen matematikai formulával egyszerre elém tudta írni a pluszt és a mínuszt.

Amitől teljes lesz egy portré

Mindig – vagy mondjuk szűkkeblűen: majdnem mindig beletalált a legbelső körbe. A bűvész szerény mosolyával mutatta fel a lényeget.

Ebben a kötetben is:

– a reflektorfénybe mártott, flitter-özönben és holdfényben csillogó primadonnáról megtudjuk, hogy életeleme a rend, az aggályosság, a raktárnoki pontosság; és ezzel a kiegészítéssel milyen élővé válik a valószínűtlen krétapapír-lény;

– az emlékekért hazalátogató zeneszerző régi Pestje utcáin már alig talál valakit, akitől megkérdezhetné: „Emlékszel?" – és ez a fájdalom a legigazabb, a legutolsó sanszon az öregségről, a magányról;

– a tenorista nem a nyakát bugyolálja, de a trombózisveszélyes foglalkozásról elmélkedik, cigarettázva, nem törődve esővel, hideggel.

– a festőnőről szép és izgalmas kiállításán kiderül, hogy polihisztor, a művésznek mindig pazarlóan sokat kell tudnia.

– az alápincézett táncdal-énekesnél járva elkalauzol a híres pincébe: tizenötezer szerelmeslevél közé – ez az igazi felhajtó erő a csillagok világába!

Egy-egy ilyen portréját rögtön kétszer érdemes elolvasni. Először azért, amit az író ad és adni akar. Másodszor – amit az író titkaiból elleshetünk, ezért.

Milyen tanulságos és izgalmas, hogy Kellér Andor hányféleképpen tudja megközelíteni témáját. Milyen titkokat és álarcokat tép le modelljeiről – tép? dehogy is! a modell végül megbékélten, készségesen saját maga veszi le minden álarcát. Három-négy oldalhoz itt legtöbbször három-négy évi előtanulmány tartozik. De minden tanulmánynál fonto-

sabb a kritikai érzék: hol, mikor, milyen lánggal lobbantható fel egy ember, egy jelenség vagy állapot lényege.

Kísérletsorozatokról van szó. Néha egy-egy közbülső megoldást is láthatunk, legkedvesebb hőseinek, Krúdynak, Beöthynek, Hatvany Lajosnak több portréját ismerjük. Megismételt jellemzés a családi sorozat újra meg újra megjelenő hősnője – az irónia és önirónia merész, nagyon kedves harmóniája. De leggyakrabban csak a végső eredményt, a legtömörebb tisztázatot kapjuk.

Azon az estén, amikor az ismeretlen, félhomályos kávézóban a portrémba valamilyen kaján vonást akart még belehúzni, a fénykép-arc és az álarc leleplezett merevségét – végül e r r ő l beszélgettünk: a kritikai módszerekről és a kritikus érzékenységről. Pontosabban arról a hirtelen felismerésről, a sok gyakorlással és még több ellenőrzéssel kifejlesztett különleges készségről, szóval arról a diagnosztikai tudásról, mely nem azonos a bergsoni intuícióval, a logikai következtetések konnyed és elegáns kiiktatásával.

Módszereinek gazdagságát, érzékenységének szinte tudományos pontosságát élvezem most is, utolsó kötetét, életművét lezáró utolsó írásait olvasva.

Szisziphosz mítosza

Szisziphoszt csak életrajzírói, a költők és a vázlatfestők tették meg tragikus hősnek. Valójában élte és élvezte az életet. Ifjúsága és férfikora vihar és kaland. Megleste az istenek titkait, elszerette a nőket, többször is kijátszotta a halált. Homérosz és Horatius csak a büntetést ragadták ki sorsából: az alvilágban „mindkét kézzel egy óriás sziklát nyomva fel a hegynek", remény nélkül kínlódik, mert amikor a szikla a tetőre ér, „azt súlya megint csak visszavetette, s újra a völgybe gurult le a szikla" – és Szisziphosz ismét görgethette felfelé, izzadva, kalimpáló szívvel, kavargó porban, örök erőfeszítésre, örök újrakezdésre ítélve, s minden kínjával példázva a hiúság büntetését, a hiábavaló emberi nyújtózást, a megváltathatatlanságot.

De csakugyan ez az igazság?

Nem inkább Camus-vel kell-e tartanunk, aki ezt írta: „Szisziphoszt végül is boldognak kell elképzelnünk". Mert – „a csúcsokért vívott harc

egymagában is elegendő, hogy betöltse az ember szívét" – körülbelül ez és ennyi a Mithe de Sisyphe végső magyarázata az élet értelméről.

Kellér Andor kalandos ifjúsága a szerkesztőségi munka hajszájában, a klubok játékszobáiban, a versenypályák remény- és légörvényeiben – már-már legenda; s a változó kép: az ötvenes évek végén gyors és váratlan íróvá fejlődése – újabb legenda.

Még költő barátja is félreérti őt, amikor Kellér Andor életét és titkait bogozva úgy ír róla: a „császári" ifjúság éveiben, bár Nagy Lajos és József Attila barátja volt, vagy talán éppen ezért – „óvakodott a keskeny utat választani"; s a nagy változás után, a negyvenes és ötvenes évek fordulóján, a hallgatás és kiszorítottság éveiben „mintegy ráfanyalodott az irodalomra" – „megérezte az irodalom erejét és a maga erejét is a dachoz, hogy íróvá keményedjen".

A tetszetős elmélet, hogy csak ekkor, a keményedés éveiben, szinte már élete végén tűnt fel az író, előbb néhány vérbeli esszével, Krúdyról, Csortosról, Nagy Endréről, majd rögtön a fanyar remeklés következett, a Szomory-kisregény, s még egy remeklés, a novellisztikus Markovits Rodion-portré, és végül a Déli postával rangot tudott adni a tárca műfajának is, közben átdolgozva két régi riportregényét „irodalommá" – ez a gyors kibomlás egy szép tűzijáték képe, a könnyelmű tehetség önmagán aratott végső diadala, melyben az ötvenes éveket bevezető, tikkasztó atmoszféra kissé olyan szerephez jut, „mint Proustnál az asztma".

Szép költői kulcs és megfejtés egy élethez és egy érdekes tehetséghez – de ez az élet, mint általában a valóság, még érdekesebb. Mert ha a valóság részleteit felsorakoztatjuk, rögtön kiderül, hogy a tömör Csortos-portréhoz, mely valóban telitalálat, nem kellett kiszorítottság és prousti asztma-korszak, az még 1945-ben íródott és Zsolt Béla Fehér könyvében jelent meg.

És ha már a nevét leírtam: az a Zsolt Béla-portré, mely ebben a kötetben található, s megelevenítő erejével, érdekes színfoltjaival, tiszta pontos mondataival miben sem különbözik akár a Krúdy-rajzoktól: 1950-es évjáratú, tehát a hallgatás és a dac kellős közepén született meg.

De a legfontosabb talán mégis az, hogy a Beöthy-regény, a Bal négyes páholy, nem egy ifjúkori riportregény átdolgozása érett

korú irodalommá. Ennek a regénynek három változata van, egyre gazdagabb anyagú változatok. De már a könnyelmű és pazarló években írt legelső változatban sok minden, sőt nagyon sok minden megtalálható, ami ezt a B a l n é g y e s p á h o l y t oly szeretetreméltó és vonzó olvasmánnyá nemesíti. Kellér Andor akár száz történetkével színesíthette később irigyelt és kissé bírált hőse életét, de az írás közvetlenségéhez, könnyű röptéhez, okos szűkszavúságához, a jó mozaik-technikához és a részleteket összeforrasztó melankólikus rokonszenvhez lényeges többletet nem tehetett már hozzá. Ez az életregény rögtön a saját hangjával, egyéni különlegességével, ha nem is a végső teljességgel született meg. Átsimítani, átkristályosítani, tovább bővíteni lehetett, de egyes fejezetek szinte szóról szóra egyeznek mind a három változatban. Így már a harmincas évek végén, a színházi hetilap folytatásaiban készen állt a regény legjellemzőbb és talán legerősebb része: Beöthy László utolsó bukása és végső alámerülése a Belvárosi Színházban.

Mit szeretnék mindezzel bizonyítani?

Hogy Kellér Andor nem a végén, de rögtön az elején kezdte. Már akkor mindent elkezdett, amikor egy-egy „ponyvaregényt" – saját vallomása – hat óra alatt „gépbe diktált". Hogy ugyanazt az anyagot görgette hegynek fel, egyszer, kétszer, háromszor, tízszer, színes hírfejekben, villanásnyi riportokban és jó meg rossz regényfolytatásokban, először még nyersanyagként, majd egyre erőteljesebben, egyre megtisztultabban. Hogy az írás és a becsvágy mérge már egészen ifjan át meg átitatta. Hogy már a kártyacsaták és lóversenyfogadások éveiből, 1927-ből, ismerem egy izgalmasan jellemző Osvát-portréját. Az az adat, hogy Osvátról írt és három teljes délelőttjét lefoglalva szóra tudta bírni a hivalkodón begombolkozott Osvátot – sokat elárul Kellér Andor szívósságáról, ízléséről és irodalmi vágyairól.

Krúdy-vázlataiban egyhelyütt így írja le a kiskocsmákban üldögélő írót: „Asztalánál esetek, úgynevezett storyk alig-alig hangzottak el." – Ha kinyitom és olvasom Kellér Andor könyveit, mindig elbűvöl gazdag tudásával: mennyi érdekes arc villan elém szinte lapról lapra, mennyi izgalmas történet – ha úgy tetszik, s t o r y – zsúfolódik ezekben a könyvekben. De ez a sok alvilág, félvilág, tükörvilág és igazi világ végül mégsem egyszerűsödött tetszetős story-fűzérré. Minden írása másképpen valóság, másképpen hitelesség, mint a meztelen valóság, a kiábrándí-

tóan puszta váz: a story. Megelevenitő művészetének lényege a mozaik kompozició materiális csábossága és szépsége.

Mert végül is – amit ő évekig, évtizedekig hegynek fölfelé görgetett, aminek az irását újra meg újra kezdte: storyból és történetkékből v a l ó s á g g á vált. A világ és a művészet végül is engedelmeskedett forró becsvágyának. Mindkettő körülbelül úgy tárult ki előtte, ahogyan a modern szobrászok hódítják meg a nyersanyagot. Ahogyan ők egy ősrégi fa törzsében akár egy ős-Vénuszt látnak, csábító tagokkal, hajlatokkal, dombokkal és mélyedésekkel – úgy látta meg a D é l i p o s t a irója is színészek, kártyások, írók, álmokban élők és ingyenélők, tegnapi figurák és mai emberek sokszor keserves, fénytelen életében a kicsi kristályosodási magokat, az adatokat, melyek köré egy igazibb, színesebb, valóságosabb valóságot formált.

Megtanulta, hogy a valóságból minden felhasználható. Birósági tárgyalások jegyzőkönyveiben, vagy ha úgy tetszik, presszóbeli storykban kibontásra váró, nemesebb tartalmak, formák, törvények rejtőzhetnek, és csak arra várnak, hogy a művészet megtalálja igazi jelentésüket.

Kellér Andor ilyen megnemesitő művész volt. Amit nyersanyagként talált, azt fáradhatatlanul görgette felfelé. Nem lett boldogtalan attól, hogy újra meg újra kell kezdenie. Valamiképpen mindig tudta, hogy az évtizedekig tartó előkészület is a lényeghez tartozik. Észrevétlenül alkotás már.

És ezt a Sziszifoszt boldognak kell elképzelnünk.

A játékos

A nagy játékosokhoz vonzódott. Maga is szivesen, szenvedélyesen játszott. Hadd idézzem fel egy emlékemet, az ő modorában.

1956 őszén együtt néztük meg Bernáth Aurél gyűjteményes kiállítását. A megnyitás napja volt. Mire megérkeztünk, az Ernst Múzeum termei már zsúfolásig megteltek. Rögtön ismerősök, barátok gyűrűjébe kerültünk.

Bandi megállt Bernáth valamelyik balatoni képe előtt. Gyönyörködve, hosszan nézte.

– Milyen csodákat tud a vízzel! . . . Varázsló!

És anélkül, hogy hátrafordult volna, pillanatnyi szünetet sem tartva, hangot sem változtatva – ezt kérdezte:

– Milyen német folyóiratra fizettek elő a marcali Bernáth-házban?

A kérdés logikus volt, összefüggött a vízzel.

Néhány hónapja jelent meg az Így éltünk Pannóniában, Bernáth Aurél önéletrajzi regényének első kötete. Az izgalmas könyvről lelkes bírálatot írt lapjában, a Művelt Népben. Akik ott álltunk, mind olvastuk a könyvet és a bírálatot. Lovagi tornára kihívó kérdés volt. De beugrató kérdés is – alattomosan könnyű kérdés.

Valaki gondtalanul rávágta:

– Über Land und Meer.

Bandi még most sem fordult hátra, tovább gyönyörködött a Bernáth-festményben, a balatoni víz fényeiben.

– És ki az a német festő, aki a Vallomás a vízről fejezetben szerepel?

– Bartels.

– Úgy van. És melyik festményét fedezte fel az elemista Bernáth Aurél az Über Land und Meer egyik számában?

– A halászhajók kivonulását.

– Nagyon jó.

Bandi végre hátrafordult. A szigonyos halászat ilyen – az egyágú dárdaszigonnyal a halász vaktában szúr, tehát nem szemre dolgozik vele, mégis mindig akad zsákmány. Most is akadt.

Bandi egyszerre szigorúvá vált, a ficánkoló áldozathoz fordult:

– Fellegvár ne feledd feledet, ki lefesteni méltón fellegedet, várad, szép szövegért feledé. Mi ez?

De már hangzott is a felelet:

– Bernáth festménye: Költő háza Tihanyban.

– No és ki a költő? – Már csak a rend kedvéért is meg kellett kérdezni.

Bandi szemügyre vette a gyűrűt. Úgy vélte, egymaga kiállhat az egész társaság ellen, megismételve Cyrano hőstettét a neslei toronynál. Látszott, nehéz kérdés következik.

Csak egy pillanatig gondolkodott.

– Ki tudná meghatározni a fuxot?

Nem lehetett tudni: nagy vagy kis kezdőbetűvel írják-e?

– *Fux?*

– *Fux.*

Mindannyiunkat elkapott az örvény.

Az igazi rejtvény természetrajzához tartozik, hogy nem lehet logikával, gondolkodással megközelíteni. Tudni kell. És valaki tudta a fuxot.

– *Arany. Arany karkötő, arany gyűrű.* – *Még azt is hozzátette:* – *Kültelki kiskocsmákban mondják: „Csörög a karján a sok fux."*

Bandi megingott, meglepte a váratlan, pontos felelet, de igyekezett fölényes maradni. Félelmetesen gazdag irodalmi tudásával támadott tovább.

– *Dekroá Viktor?*

– *Pilisi Lajos regényhőse.*

Ekkor kissé elsápadt.

És ebben a pillanatban mindenestül elsüllyedt, szétfoszlott, párává vált Bernáth Aurél nagy, színgazdag kiállítása: mint ellenséges pengevasak, szikrát hánytak az egyre zordabb kérdések és az egyre diadalmasabb feleletek. Mert csodálatosképpen bármit kérdezett ezen a délutánon, mindenre volt jó felelet.

Ha valaki játszott már ilyen rejtvény-játékot, ismeri a törvényt: aki kérdez, megkötözi ellenfelét a kérdéssel, de aki helyesen felel, az kiszabadítja magát a kötelékből – és ekkor oda a biztonság. A helyes megfejtés után a kérdező válik gyengévé, védtelenné.

Bandi már veritékezett, egyre vértelenebbül, egyre védtelenebbül kérdezett. Már az utcán hangzott el:

– *Kik azok a magyar írók, akik a harmincas években egy pengőnél kisebb kölcsönt is elfogadtak?*

Sokszor kijátszott, túlontúl ismert kérdés volt. Kórus zúgta a feleletet. Bandinak végül fel kellett adnia a harcot.

Ez a jelenet azért él bennem ilyen erősen és megvilágítottan, mert különben mindig ő győzött. És mert ezen a délutánon a j á t é k olyan v a l ó s á g felett is győzni tudott, mint Bernáth emlékezetes, izgalmas kiállítása.

A rejtvény – minden rejtvény – valamiképpen veszélyt idéző játék. Valahol a mélyben még nem mosódott el az emlék: életét kockáztatta, aki nem oldotta meg a szfinkszek rejtvényeit.

A játék – minden igazi játék – lényege a lélegzetakasztó, riasztó lég-

nyomásváltozás: a hirtelen feszültség és a váratlan feloldódás aritmiája. Kiszabadulás abból a megszokott, megunt közegből, amit úgy határozhatnánk meg: köznapi fizikai világrendünk.

Kedvelte a játékot, az igazi játékokat. Azt a nagy skálát, amit a Kosztolányi-vers fog át: akarsz-e játszani, mindent, mi élet – játékban élni, mely valóra vált? Vonzódott a nagy játékosokhoz, legszivesebben játékost választott írásának hőséül: Szemerét, Beöthyt, különleges megszállottakat, mint Markovits Rodiont, az érzelmek és szerepek játékosait, mint Szomoryt vagy Csortost. Mert a színészt, az írót, a művészt is játékosnak tartotta, aki egy szóra, egy műre mindig egész életét felteszi. Maga is így volt író.

A játékban másodrendű a tennivaló. Csak másodrendű, amit nyerhetünk vagy veszthetünk. A feszültség a lényeg.

Ez a játékos feszültség teszi oly vonzóvá írásait.

Hószobrok

Ismét csak Vasarit kell idéznem. Ő írja le a jelenetet: egy nagyon havas télen Firenzében Pietro Medici megbízta Michelangelót, gyúrjon a szikrázó puha hóból egy szobrot palotája udvarán. Michelangelo eleget tett a rendelésnek, szobra remekbe sikerült. De mint a hószobrok mind, az első tavaszi fénytől még Michelangelo szobra is elolvadt.

Kellér Andornak is vannak ilyen elolvadt hószobrai. Nemtelen anyaggal, érdektelen, jelentéktelen figurákkal nem érdemes dolgozni.

De az ember mégis rejtélyesebb, talányosabb anyag a hónál. És Kellér Andor nem egy írása talán éppen azért izgalmas, mert nemtelen anyagból sikerült maradandót formálnia.

ILLÉS ENDRE

PORTRÉK

PÁTZAY MŰTERMÉBEN

Megnéztem Pátzay Pál két új szobrát: Verdit és Gounod-t – ez a két szobor tizenhat között lesz az Opera homlokzatán, a pillérkötegek végződésénél. Verdiben a keresetlen, népi jellegű olasz zsenit mintázta meg, Gounod-ja havelockban, összefont kezekkel áll. A látvány oly lenyűgöző, hogy időbe kerül, amíg tekintetem végigszánthatja a műteremben portré-szobrait, amelyeket már ismerek és szeretek: Derkovits elszánt hitet sugárzó fejét, Barcsay Jenőt, akinek arca a művész harmóniájáról tanúskodik, a beszélő Csathó Kálmánt, a római arcélű Udvardy Tibort, a pompásan komponált Vidovszky Béla-fejet. Az epreskerti műteremben lelkifurdalást érzek, mert az éppen otthagyott munka nyomait látom. Itt tanít Pátzay – a szobrászat tanszékvezető tanára –, és itt is dolgozik. Sőt, pályáját is itt kezdte, csaknem ötven évvel ezelőtt, az akkor már betegeskedő Radnai volt a tanára, az nem sokat foglalkozott növendékeivel; az ifjú művészjelölt két év után ott is hagyta a főiskolát, és, ahogy ő mondja, autodidakta lett. „Az autodidaxis előnye – mondja – a kötetlenség a személyiség kibontakozásában. Hátránya: soká tart, míg mester lehet, míg felfedezi a hagyományt, és a művészet folyománya történetét megismerve rájön: se festést, se szobrászatot nem lehet kitalálni, csak folytatni, aki kiesik a történésből, kiesik az életből." Az ifjú Pátzay kamaszkorában gépeket szerkesztett, „átestem a technikus izgalmakon", tizenöt éves korában verseket írt, az irodalom előbb keltett benne lelkesedést, mint a szobrászat.

Ismerhetném akár negyven esztendeje is, de csak öt-hat évvel ezelőtt találkoztunk először. Fehér haj, fehér bajusz – ettől a sok fehértől, csillogó kék szemétől és ironikus mosolyától fiatalos az arca. Az a híre a művészvilágban, így mondják egyszerűsítő kifejezéssel: nagyeszű ember.

Lénye ingerli ismerőseit tanácskérésre; még az is kikéri véleményét, akinek nincs semmi problémája. Olyan, mint egy tölgy, hívogat az ágai alá. Nagyszellemű emberektől is gyakran hallottam beszédkitöltőnek: „Hja, ilyen az élet..." – vagy hasonló közhelyeket. Ezzel szemben Pátzay mindig a lényegesről beszél, akár művészetről esik szó, akár egy tortaszeletről, akár a nadrágtartó-viselés hasznosságáról. Ha megszólal, mindenki elhallgat, igaz, ritkán szólal meg. De ne higgyék, hogy hangsúllyal beszél, fontos kérdésekről is mindig csak mellékesen. Száz és száz verset tud könyv nélkül, bonyolult kérdéseket egy mondattal világít meg, viszont csacska vicceken úgy nevet, hogy folynak a könnyei; meditáció és életszeretet egyéniségének egyforma alkotóelemei, ezek a tulajdonságai, valamint az, hogy kitűnően tud írni és festeni (bár már régen abbahagyta), arra vallanak, hogy nagy késéssel született reneszánsz ember. Megvallom neki, hogy irodalomról a legizgalmasabb vallomásokat egész életemben két szobrásztól hallottam: tőle és Ferenczy Bénitől. Erre így felel: „Mert mi olvasók vagyunk."

A székesfehérvári lovasszobor, a pécsi Hunyadi-szobor, a Duna-parti *Sportlovas* alkotója a felsőbb évfolyamokat tanítja. Szó esik az „absztrakt" művészetről. Figyelemre méltó, amit mond:

– Megőriztem Babitsnak egy mondatát: a művészetben az egész múlt benne rejlik, s még egy kicsi... Ezt most is mértéknek tartom, a nyugati esztétikai bizonytalanság korszakában, ma, amikor a divatos nyugati művészet az ellenőrizhetetlen magánügy jellegét ölti fel; programszerűen lemond arról, ami a művészetnek mindenkor hivatása és szolgálata volt· vagyis közlésnek tekintette magát lélektől lélekig. Ezt feladva, a művészet lemond az ábrázolásról, és úgy látszik, a valóságtól való félelmében most már jelentés nélküli, szeszélyes formákkal játszik. Az emberi szellem kiheréli magát, amikor a közlést megfosztja az értelmességtől. Látom, hogy a fiataloknál milyen érzelmi hullámzásokat okoz ez a jelentéstelen formajáték, amit a szeszély a furcsaság irányában alakít, és ennek a hatása bizonytalanná teszi a fiatal emberek számára a természetes eligazodást.

Pátzay kihagyás nélkül, mindennap dolgozik, „mint az iparosok..." – jegyzi meg. Testi munkát végez, létrafokon ácsorog, pedig szíve sok zavart okoz; pihenője a vasárnap, azt végig ágyban tölti. „Öregembernek vigyáznia kell" – hangoztatja –, ha még alkotni akar valamit – már-

pedig neki előre megvan a munkaterve. Két szobrot mintáz Sukarno indonéz elnöknek. Amikor Sukarno nálunk járt, feltűnt neki a Dunaparti *Sportlovas*. Megkérdezte, ki a mestere a szobornak, és még aznap két munkával bízta meg Pátzayt. Két szobor Sukarnónak és egy Munkácsy-portré – ezek legközelebbi tervei.

Nem vágyik utazásra, legfeljebb egy-egy heti kiruccanásra, a feladatát akarja elvégezni, így hát önkéntes rabja műtermének. Talán attól fiatalos – gondolkozom előtte hangosan –, hogy ennyi erővel valósítja meg kifejezési vágyát. Ingatja fejét, szó sincs róla, a fiatalság biológiai állapot, az öregember igazában sohasem fiatalos, ám a munkával való elégedettség a szellemi állapotot feltétlenül felfrissíti. Pátzay nemcsak kivételes művész, hanem szellemi és idegi közérzete is egyensúlyos, ezért tudja minden energiáját művészetére összpontosítani. A dícséret nem lovalja fel, a bírálat nem töri le, az átlagos művészi hiúságnál kevesebb található benne – azt tartja, nem tudja elvégezni a más dolgát, de más se az övét.

1961 december

A VÉGZETES BABA

A harmincas években az akkor divatos színházi hetilap szerkesztőjének felróttam, hogy lapjában mindenkit dícsér, munkatársainak egyetlen bíráló szót sem engedélyez.

– Ez azért van, mert bátor vagyok – felelte. – Ha valakit megtámadok, az csak annak fáj, akit bántottam. De ha egy művészt megdícsérek, valamennyi pályatársát és legtöbb ismerősét ellenségemmé teszem.

Ez jut eszembe most, hogy bátor vallomásomat ide írom: sok nagy színésznőnek tapsolhattam a múltban, s a maiak között is felsorolhatnék tíz elsőrangú tehetséget – mégis én Ruttkai Évától kaptam a legtöményebb művészi élvezetet mindenki közül, akit valaha láttam.

Hiú ambícióval ültem be öltözőjébe: néhány ceruzavonással gyorsfényképet készíteni róla. A színésznő nemcsak a színpadon játszik. Ezért nehéz a feladat. Ezt megerősíti naivitással vegyült rafinált mosollyal: a játékkal akarja szebbé, jobbá tenni az életet, adni! „Megvallom, nem szeretem azokat a pillanataimat, amikor nem játszom, olyankor önző, utálatos vagyok."

Észreveszi, hogy figyelem: le akarom írni furcsa pisze orrát, cikázó pillantásait. Letartóztatja szándékomat.

– Mindenki felelős az arcáért, az alakjáért – mondja. – Mi erre rájöttünk.

– Mi?

– Igen, Miki, a férjem és én. Ha valakinek idő előtt fonnyad a bőre, az belül szárad el. Ha hízik, elengedte magát. Ez így van.

Imádja a filmet, mert ez a műfaj a maradandóság reményével kecsegtet, csak hát egészen más, mint a színház. Most folynak a felvételei új filmjének, amelyben egy agronómusnőt alakít, aki éppen elfoglalja új

munkahelyét, idegenkedő és sóvár pillantások tuzében. Ő egy tébláboló kis nőt gondolt el magának, *erre vette a figurát.* Na most jön a felvétel: az operatőr szól: tartsa felfelé a fejét, nehogy arcgödrei láthatók legyenek a képen. Hát éppen ezt nem akarta, hogy megint egy szép, büszke színésznő legyen a filmen, mint ahogy ellenállt annak a kívánságnak is, hogy kiritkítsák a haját. „Így van ez – állapítja meg szomorúan –, az operatőrnek is igaza van, a rendezőnek is, nekem is, három művészi indulat ütközik össze. Nehéz..."

Gyermekkorából hozta magával az érdeklődést a híres külföldi filmszínészek iránt: mindig végigböngészi a filmmagazinokat, elolvassa: ki, mire készül, ki, kitől vált el, a botrányok is szerfölött mulattatják. (Ahogy ezt meséli, izgatott kislánnyá alakul át: figyelem a produkciót.) Nemrég álmában könyörgött Garbónak, térjen vissza a filmhez, hiszen még mindig nagyon szép.

Kétéves korában már fellépett a Vígszínház színpadán. „Az előadásokra készítve lettem otthon, bekötötték a nyakamat, nehogy meghüljek. Apuka a nézőtéren ült, szigorú tekintettel. Nem volt szabad affektálnom, pedig az affektálóknak nagyobb volt a sikerük, persze, csak pillanatnyilag. Sokszor lecsúsztam, más gyereket vettek, szebbet, szőkét, kékszeműt – jaj, a szőkék, a kékszeműek... Ilyenkor nagy baj volt, mert a fellépésért öt pengőt fizettek, és kirántott húst kaptam. A nagy eset később történt, nyolcéves koromban. A *III. Richárd*ot próbáltuk, sárgarózsaszín selyemruhám volt, rajta koronák festve, fejdíszem, korona a tetején, szóval kétségkívül királylány voltam. Akkor Hevesi, a rendező így szólt: »Nézzék meg ezt a kislányt, hogy hordja ezt a ruhát, és minden szöveg nélkül hogy játszik.« – Majd felém fordult: – »Ha nem bízod el magadat, nagyon jó színésznő leszel.«"

Élvezi, hogy minden új szerep: új élet. A *Játék a kastélyban* próbái alatt tanulmányozta a régi fényképeket, olvasta az egykori újságokat, böngészte az akkori divatlapokat és csevegett hölgyekkel, akiknek virágkora a húszas évek végére esett.

Mindjárt kezdődik az előadás, festeni kezdi magát.

– Figyeli, hogy festem magamat? Látja, így lefelé, ahogy akkor volt divat, s a nő egyszerre lett a végzet asszonya és baba. Ezt követelte tőle a korízlés, és életösztöne engedelmeskedett a parancsnak.

És most már úgy mozog és úgy beszél, ahogy ifjúkorom idején a szí-

nésznő, akit néhány perc múlva a színpadon alakítani fog. Feje becsavarva, köpenyben ül; mégis, minden külső eszköz nélkül a varázslat megtörténik: negyven évet süllyedünk vissza az időben, e percben ő a korvégzetes babája, gügyögő rafináltságával, s a láthatatlan háttérben a páholyok mágnásai, bankárjai és arszlánjai, a színházi cselszövények, a börzei praktikák, a kis számú jelenvoltak és a kívülrekedt világ, az előkelő éttermek sima léptű pincérei és Róbert bácsi ingyenkonyhája, az egész társaság és kavargás, a végleg elmerült világ kevés fényével és sok árnyával. Megtiszteltnek érzem magam, hogy ezt a rögtönzött előadást egyedül nekem játszotta, elbúcsúzom, s többször körüljárom a régi színházépületet, ahol nagyon régen, húszéves koromban Hegedüs Gyulától kaptam interjút.

1961 november

A NYOLCVANÉVES MŰVÉSZ

Aki Zádor Istvánt csak egyszer látta életében, az soha nem felejtheti el, nem téveszthetí össze senkivel, nem hunyoroghat töprengve: ki is ez, hová is tegyem ezt az embert? Mert ez a feltűnéstől irtózó művész a legfeltűnőbb megjelenésű: karcsú, nyulánk figurája, Henri IV. szakállától hosszúkásnak látszó feje, halk hangja, kíváncsi barna szeme, harmonikus öltözködése egyszeri, mindenkitől különböző jelenséggé avatja. Az utóbbi hónapokban többször volt alkalmam találkozni vele, s most, hogy közeledő nyolcvanadik születésnapja alkalmából írok róla, tanácstalan ülök íróasztalomnál: mit is hagyjak ki gazdag életanyaga adataiból.

Ijesztőek az évszámok: minden olyan régen történt. Ötvenegy év óta nős. De feleségével már jóval korábban ismerkedett meg: a mester tizennyolc éves volt, Berta – aki ifjúsága nyomait ma is őrzi mosolyával – tizennégy, így hát hatvankét évvel ezelőtt már találkoztak. A Nagymező utcai műteremlakásban éppen ötven éve laknak, nem is kívánkoztak el onnan soha, erről nemcsak ők tanúskodnak, hanem a bútorok, képek, szőnyegek is, otthonuk lakályossága és lakottsága, minden tárgy csak ott lehet, ahol van, múltat, emlékanyagot őriz. Zádor egy karosszékbe ültet, s megjegyzi: „A nagyanyámé volt."

Párizsban a világhírű Steinlen kedvenc tanítványa volt. Egyszer szünidőben hazajött. Egy Adler László nevű műkereskedő, aki később Ányos Laci néven híres dalköltő lett, lerajzoltatta magát vele, és portréját kitette a kirakatba. Arra járt Keszler József, a szakállas tekintélyű kritikus, megkérdezte, ki rajzolta az arcképet, s felfedezte a fiatal művészt. Budapesti és külföldi tanárainak elismerése, Keszler bácsi buzdítása megerősítették önbizalmát: festő és rajzoló lett, szabadúszó a művészet zá-

tonyos vizében. Előzőleg, érettségije után, hat évig bankban hivatalnokoskodott.

„Az első világháború csinált belőlem rajzolót – vallja –, azóta keveset festettem és rengeteget rajzoltam." Valaki ezt írta róla: „Ecsettel rajzol, ceruzával fest" – utalva arra, hogy festményein mennyire uralkodnak az éles kontúrok, viszont grafikáival festői hatást ér el. Műtermében ma is ott látható Fényes Adolfról készített remek festménye és egy kisebb képe, amely a művészt az óvóhelyen ábrázolja.

– Ő volt az az ember, akire ma is legtöbbet gondolok. Szomszédunk volt itt az emeleten, minden reggel bejött hozzánk. Ő beszélt rá, hogy menjek le a szolnoki művésztelepre. Azt vallotta, hogy mindennap dolgozni kell, pontos időbeosztással – igaz, csak két óra hosszat festett, de irtózatos koncentrációval –, utána sétára indult. Példája nyomán én is a rendszeresség mellett döntöttem, csakhogy az én munkaidőm nem két óra volt, hanem tíz-tizenkettő.

Zádor lerajzolta kora nagy színjátékának csaknem minden főszereplőjét, politikusokat és tudósokat, művészeket és civileket, alkotókat és henyéket, lángolókat és cinikusokat: ötven esztendő érdekes arcéleinek csaknem teljessége bukkanna fel életművéből, ha a rajzok meglennének... Csakhogy a két háború szétszórta, elpusztította műveinek több mint a felét; az a keserű sors jutott osztályrészéül, hogy megérte alkotásai jó részének elkallódását. De így is az elmerült világ legtöbb fejét az ő szemével látjuk, s eredménynek ez sem kevés. Mindig rajzolt: tevékenysége, örökös készenléte több volt mint szenvedély: életforma volt. A felszabadulás után Budapest romjairól könyve jelent meg hatvanhat rajzzal. Aztán megörökítette az újjáépülő Margit-hidat, Lánchidat, az államosított Goldberger-gyárat, az Operát. 1950-ben 350 rajza jelent meg a lapokban; a következő esztendőben tüntették ki a Kossuth-díjjal.

Soha, sem a szolnoki művésztelepen, sem itthon, a műtermében nem pihent; hetvennégy esztendős koráig egyetlenegyszer sem feküdt le délután. Saint-Beuve mondatára gondolva, hogy az ember, ha hosszú életet él, mindennek megéri az ellenkezőjét is, kérdezgetem élete tanulságairól, ha ugyan egyáltalán vannak tanulságai az életnek. A barátságról esik szó – hát igen, az emberi kapcsolatok módosulnak, de például Kisfaludi-Stróblhoz fűződő barátságának nem ártott meg a rettenetes hosszú idő, éppen olyan bensőséges és zavartalan, mint valaha volt. Az is jó ér-

zés, hogy munkái ott láthatók a moszkvai Puskin Múzeumban, a londoni British Museumban, a római Museo Nazionalében, és a világ számos más múzeumában. Ez a tudat és sok más elismerés kárpótlás a szervezet kopásáért és az átélt szenvedésekért: 44-ben negyvenhat napot töltött pincében Zombory álnéven . . .

Repülőgépen soha nem ült, a televízió nem érdekli. Szeretnének gyakrabban járni színházba, de a bal lábán nyirokérpangás keletkezett, s a járásban fárasztja. Feleségének horpadás támadt a gerincén, nagytakarításkor rádőlt egy szekrény. Tavaly Bécsben jártak; a Kunsthistorisches Museumban kimerítette őket a sok lépcső, a gyaloglás. A vágy a szép után épp úgy lobog benne, mint ifjúi éveiben, de hát . . . – s egy legyintés következik . . . Otthon töltik napjaikat. Többnyire rézkarcokat készít. „Dolgozom mindennap, de nehezen . . . A frisseség hiányzik. És drukkolok: sikerül-e?" Máig is, minden hónapban találkozik osztálytársaival, akikkel 1896-ban érettségizett. Mindössze öten maradtak meg, a többiek egy-két évvel idősebbek, mert ő korábban kezdett iskolába járni. Egy belvárosi étteremben találkoznak, elég frissek a *fiúk*, az egyik nemrég kinn járt a nürnbergi vásáron, a másik most tért haza Bécsből. A többiek söröznek, ő teát iszik. Amikor a találkozó napja elérkezik, Zádorné így szól: „Na, ma együtt lesznek a kisdobosok."

1961 december

A TENORISTA

A közönség egyszerűsítő képzeletében a tenorista a háziak aggódó tekintetétől kísérve bebugyolált nyakkal otthon ül, vigyáz a hangjára. A mi Udvardy Tiborunk ezzel szemben nagy sétáló, járkálás közben memorizál, készülődik az előadásra; útjain megáll ismerőseivel egy kis traccsra, és szívesen elmondja, miért is romlott el az előző heti totószelvénye. A római szenátor külsejű Udvardy a legpestibb jelenség talán valamennyiünk közül, akik itt tapossuk városunk kövezetét. De Budapesttel is úgy van, mint a művészetével: nem beszél róla, szemérmes, gátlásos. Holott hosszú pályája alatt rengetegszer telepedhetett volna át külföldre. Fiatalon már nagy sikere volt Amerikában, de hazajött, nem ragadt meg sehol, húzta haza a számára egyedül lehetséges itthoni életforma, imádott városa, a magyar szó és mindenekelőtt az édesanyja. Persze, erről sem beszél a tenorista, aki mindig társaságban ül, de végtelenül magányos, aki harsányan nevet a vicceken, pedig alapjában szomorú ember. Miért szomorú? Nyilván, mert rabja művészetének, s rabja a féltett hangjának, ezért kell fegyelmezetten élnie, kilengés és passziók nélkül.

Egyszer összeszámolta, hányféle módon hal meg az Operaház színpadán.

Mint Cavaradossit agyonlövik, mint Rómeót csókkal megmérgezik, Lenszkij szerepében párbajban hal meg, mint Narraboth megszemélyesítője a *Salomé*ban agyonszúrja önmagát; a *Hunyadi László*ban lefejezik, a *Tristán*ban kardtól pusztul; Grimes szerepében a tengerbe fullad, mint Siegmundot lándzsával döfik át, a *Köpeny*ben megfojtják – még szerencse, hogy a *Nyugat lányá*ban fel akarják akasztani, de megmenekül.

– A tenorista – mosolyog Udvardy – akkor hal meg, amikor nem hagyják többé meghalni.

– Kavargathatja nyugodtan a kávéját délután az az ember, aki este meghal a színpadon?

– Nehéz – feleli. – Az én hivatásom akkor is trombózisveszélyes, ha folyton sínre teszik az embert, ha minden akadályt elhárítanak az útjából. A nagy szerepekbe való beleélés, a más bőrbe bújás nyomot hagy. Az érzések előállítása, az átélés áldozatot követel. Ezért rokkannak meg a tenoristák, ezért megy tönkre a szívük, az idegzetük... És a félelmek. A hurut... – legyint –, meg a kondíciótartás, a koncentrálás.

Annyi siker után ma is, minden fellépése előtt rettenetesen lámpalázas. Pulzusa mindig százon felül van, de felszalad százhúszig is. A gátlásosság nem enyhül operai vizsgaelőadása óta, amikor liszttel bekenve Caniót, és vastag szakállal Bánk bánt énekelte. Akkor egy díszítő a *Bánk bán* után hozzálépett:

– Magának senkitől sem kell félnie, csak attól, aki Caniót énekelte.

Máig is erre a kritikára a legbüszkébb, és hozzáteszi:

– A műszaki a legnehezebb közönség.

Már hétéves korában eldöntött dolog volt, hogy énekes lesz. Apja, akkoriban a MÁV Gépgyárban volt lakatos és a hírneves *Acélhang* dalárdában tenorszólista. „Otthon mindig énekeltünk – emlékezik –, a hang bűvöletében éltünk."

Előadás után reggelig forgolódik az ágyban, nem tud elaludni. Főleg olyan felhevítő szerepek után, mint amilyen a Peter Grimes, a Herodes, a Cavaradossi vagy a Canio. Ilyenkor az altató sem használ. Pályája tanulságát így fogalmazza meg: A tenorista öttusázó, öt kellék szükséges hozzá: hang, muzikalitás, színészi készség, külső, és szerencse – ha mind az öt megvan, az illető világmárka.

– És a nők? – kérdezem. – Ismert dolog, hogy imádják a tenoristákat.

Mosolyog:

– A tenoristának választania kell a hivatás és a nők között. Én mindig tisztában vagyok azzal, hogy a sóhajok Cavaradossi felé szállnak, nem pedig az otthon kedvvel szakácskodó, lecsót, bográcsgulyást vagy sóletet főzögető Udvardyhoz. És aztán... Egy nőért, aki miatt indiszponált az énekes, ne károsodjék a többi nő művészi élménye a nézőtéren.

Így él a tenorista, örökké birkózva a feladatokkal, folytonos kondíció-

őrzéssel, hurut és egyéb betegség ellen való csatázással, mert bölcsen tudja: nem az a jó versenyző, aki egyszer célba ér, hanem aki évekig célfotóban versenyben van, mint ő.

Most a *Borisz Godunov* felújítására készül, Sujszki szerepét énekli benne. Ez volt az az opera, ahová egykor a papát mindig behívták az operai kórusba. A reprizen az öreg most is ott lesz: gyönyörködik a fiában, aki megvalósította az ő álmát.

1962 október

Ősz hajú, ősz bajuszú, testes férfival, akinek arcán, s főleg cikázó tekintetén még ma is ott ragyognak az elmerült fiatal évek nyomai, ülök a Gellért Szállóban. Szirmay Alberttel, a negyven év óta Amerikában élő muzsikussal beszélgetek, a *Mágnás Miska*, a *Mézeskalács* zeneszerzőjével. Belelendülünk a jó pesti csevelybe, ami, úgy érzem, időnként hiányzik ennek az amerikaivá vált pesti embernek, akinek a gyökerei mégiscsak idevalósiak.

A régi Zeneakadémián (a Népköztársaság útja és Vörösmarty utca sarkán), a zeneszerzés tanára Koessler, amikor tanítványairól kérdezték, így válaszolt: „A legtöbbet tud Szirmay Albert; a legtöbbre viszi Kálmán Imre, a legzseniálisabb Jacobi Viktor." A triász egyetlen élő tagja ma is aktív, a világhírű Chappell zeneműkiadó cégnél fontos szerepet tölt be, bár ő maga szerényen zenei tanácsadóként jelöli meg munkakörét. Ma is komponál, mint egész életében. Voltaképpen zongoraművésznek készült, de megfájdult a karja, olyasféle izomfájdalmak bántották, amiket azelőtt nem tudtak gyógyítani, ma már igen. Így lett zeneszerző, egy osztályban Weiner Leóval és Jacobi Viktorral. Már akkoriban ismerte Bartókot és Kodályt.

– Vajon tudják-e önök – kérdezi –, hogy Amerikában Bartók a legtöbbet előadott szimfonikus zeneszerző? Huszonötezer dollár évente az előadási jogdíja. Kodály is nagyon ismert, művei állandóan műsoron vannak. Mi már növendék korunkban is tiszteltük őket.

A húszas évek elején utazott ki először Amerikába. De aztán jó sokáig minden esztendőben haza látogatott, gyakran kétszer is; New Yorkban és Londonban is négy-négy premierje volt, ám a Salétrom utcai lakását fenntartotta, ott várta kedves otthonában gazdaasszonya és két kutyája.

Máig összesen harmincnyolcszor tette meg az utat a két világrész között, de mindig és eltökélten csak hajón, sohasem repülőgépen – ezt a vallomását megértően, az azonos módon rettegő ember együttérzésével nyugtázom.

Gábor Andor csábította a kabaréhoz, az ő remek verseit zenésítette meg, Heltai Jenő, Szép Ernő, Emőd Tamás és Kemény Simon számaihoz is írt muzsikát. Babits Mihály *Minét*je, Gábor *Altatódal*a kerül szóba – ezeknek is ő volt a muzsikusa. S akkor természetesen Medgyaszay Vilma is eszébe jut, a magyar kabaré legnagyobb alakja, aki ezeket a műsorszámokat sikerre vitte.

– Fel fogom hívni, szeretném látni – vallja meg, s mintha elérzékenyedést éreznék hangjában.

Több mint harminc év óta amerikai állampolgár, de máig is előfizet magyar újságokra. Cole Portert, a neves amerikai zeneszerzőt említi, az reggelenként először szülővárosa lapját nézi át. „Tudni akarom – mondja –, mi történik otthon, ki halt meg, ki házasodott." Mert az ember, magyarázza Szirmay, nem változik meg, csak a körülményei. Például Amerikában az ablakot másképp kell kinyitni, kilincs helyett gomb van, más a formája a járdának és az utca kövezetének.

Rengeteg *nem* van az életében ennek a szenvedélymentes, érzelmeit szemérmesen rejtegető, ambivalens embernek. Soha életében nem füstölt, nem ivott, nem kártyázott, nem sportolt, futballmérkőzést vagy lóversenyt nem látott. Életéből hiányzanak a merész fordulatok, a nagy kalandokat csak elmélkedésekben hordta ki magában. Nagyjában negyven esztendei távollét után tökéletes magyarsággal ír és beszél, megőrizte nyelvünk zamatait, pontos árnyalatokkal diskurál, persze, elegyítve szövegébe a húszas-harmincas esztendők argóját. Állítja: anyanyelvét senki nem felejti el, gúnyosan jegyzi meg, hogy intellektuális defektus és affektálás az a külföldre került magyarban, ha keresi a kifejezéseket vagy ha új hazája éneklő lejtését utánozza beszédében.

Budapesten felkeresi élete régi színtereit. Elment a Teréz körút 24/a-ba, becsöngetett egykori lakásába. Zavartan megkérte a bérlőt, engedje meg, hogy körülnézzen, valaha itt lakott. Az illető megkérdezte tőle: „Nem Szirmay úr?" Aztán belépett a lakásba. Most, hogy erről beszél, megsimogatja a homlokát:

– Emlékek zuhataga fogadott... Sokat komponáltam abban a lakás-

ban. Felettem laktak Vázsonyiék, és az asszony állandóan tiltakozott örökös zongorázásom miatt. Benéztem a Nagy János utca 7-be is. Ott komponáltam a *Mágnás Miskát*. Ott egy tüzérszázados fenyegetett meg, hogy kiküld a frontra, ha nem hagyom abba a kalimpálást. És ha tudná, hogy ezek a bosszantó emlékek mennyire megszépülnek az időben, ha az ember későbbi éveiben felidézi őket. Végigsétálok az Andrássy úton, mert én még ma is úgy nevezem, és minden ház súg valamit nekem.

Igen, ma már csak a város az övé, mert ahogy szomorúan megjegyzi: kortársai kihaltak. Néhány asszony még él, régi ismerősök. Így hát csak az utcákkal és az épületekkel barátkozhatik, mert alig akad valaki, akinek azt mondhatná: emlékszel? És aztán a két kedves étel, a mákosmetélt és a palacsinta, az megmaradt neki és ezeket mégiscsak itt készítik a legfinomabban. Elmélkedve járkál a régi város utcakövein. Úgy érzem, jövőre is hazalátogat.

1963 június

A VONAT TETEJÉN ÉRKEZETT

Szabó Gyula, a Jókai Színház művésze ebben a hónapban harmincötször játszik, illetve ahogy színésznyelven mondják: harmincötöt játszik. Fiatal ember, harminckét éves, csupa lefojtott lobogás, az a fajta, akinek a művészet a szenvedélye; más érdeklődése, más izgalmi anyaga alig akad. Elmondja ugyan, hogy régebben ivott, de leszokott róla, ma legfeljebb előadás után hajt le egy-két pohár sört... A fellépés, a szerep átélése erősen megviseli, mint annyi más kollégáját: az *Arturo Ui*-előadások után másfél-két kilóval kevesebb, mint amikor este bement a színházba. Nehéz feladatok után jó ideig nem tud elaludni.

Legújabb szerepe: *A kör bezárul* című Berkesi-dráma hőse, Kun István mérnök, akit a törvénysértések idején elítéltek, majd kiszabadulása után rendet teremt kapcsolataiban. Ebben a darabban is olyan igazi hangokat talál, hogy a nézőtéren nem hallatszik köhécselés, nem zörgetik a színlapot.

Különben is az a fajta színész, akire nem nagy gond szerepet osztani, folyton „benn van" minden darabban. Bár nyilván örül a folytonos foglalkoztatottság megtiszteltetésének, a hátrányát is érzi: panaszolja, nem tud eleget tanulni, fél a lemaradástól. Szeretne sokat olvasni, de nincs ideje, szüntelen *szöveget* olvas.

– A szakma rabszolgája vagyok – mondja. – Nehéz dolog. Bár van ennek pozitív oldala is: a színész a fáradtságtól nem tud hazudni a színpadon, elfelejti begyakorolt dolgait.

Honnan jött ez a Szabó Gyula, aki most már jó ideje vezető művésze a színháznak? Vallomása szerint: „suttyó parasztgyerek voltam". Kunszentmártonban nőtt fel, kun és jász keverék. Alig volt négyéves, ami-

kor testvéreivel elment a csodálatos cirkuszba. Pénzük nem volt; vén kutyájukat áldozták fel a látványosságért. A cirkusz ugyanis hirdetményen közölte, hogy aki átadja kutyáját, macskáját (persze a vadak etetésére) szabadjegyet kap. Akkor látott először előadást, máig is felejthetetlent...

– Az volt az agrárolló-korszak – emlékezik –, a falu élete akkor volt a legnyomorúságosabb. Apám napszámos volt, később bolgár kertészetben dolgozott. De bármilyen zord volt is a gyermekkorom, fantáziám csapongott. Én például úgy képzeltem, hogy ha az ottani Kossuth Lajos utcán lefektetnének egy repülőgépet, annak hossza egy kilométert takarna be, s szárnyai meg befednék a keresztutcát. Később magam is építettem agyagból kis repülőgépeket.

Bátyja taníttatta: négy elemit, négy polgárit végzett.

1945-ben, a felszabadulás után a vonat tetején jött fel Budapestre. A Csonka Gépgyárban – később ez lett a Kismotor- és Gépgyár – volt három évig ipari tanuló, majd egy évig dolgozott mint segéd. Onnan ment el a Színiakadémiára felvételizni, két társával. Csak őt vették fel.

1943-ban látott először igazi színielőadást: a Nemzetiben megnézte a *Csongor és Tündét*, majd később *Az ember tragédiáját*.

– A színészről az a közhit – panaszolja –, hogy temérdeket keres. Azt mondják: „megkeresi a harminc rongyot havonta". Persze, ez egyike a nyilvánvaló tévedéseknek, én magam rádiózok és külön fellépést is vállalok, azzal egészítem ki a fizetésemet. Másodszor vagyok nős. Azután, hogy első feleségemtől elváltam, itt a színházban adtak nekem otthont, itt laktam az egyik öltözőszobában. Második házasságomból hároméves kislányom van és tizenhat hónapos kisfiam. Éjszakánként a konyhában tanulok, hogy a családot ne zavarjam.

Úgy érzi, negyvenéves korára érkezik majd el oda, hogy teljes képességét ki tudja fejteni. Egy bizonyos eset óta soha nem elégedetlen. Ez az eset a következő volt:

Fiatalon különböző gondjai voltak, még szerelmiek is, és roppant elkeseredetten sétált Zuglóban. Egyszerre vidám kacagást hallott: odanézett – egy férfi és egy nő nevetgélt, mind a ketten háromkerekű, kormányozható kocsiban ültek...

Nagy pillanata volt életének, amikor édesanyja megnézte őt a szín-

házban. Akkoriban a Petőfiben játszott. A *Pál utcai fiúk*ban Bokát személyesítette meg. Előadás után édesanyja megcsókolta, és így szólt:

– Édes fiam, a könnyeimtől nem láttam semmit, de te nagyon jó voltál!

Azt hiszem, ez a hiteles figurákat teremtő színész művészi tépelődései és a mindenki életében előforduló kisebb-nagyobb kellemetlenségek ellenére is: boldog ember.

Csak éppen ő nem tudja ezt egészen pontosan.

1961 november

CSIKAR ÉS A NÉGYSZÖG

Sándor Károly, a Csikar néven országosan ismert válogatott jobbszélső kizárólag abban a négyszögben él, amelyet a Liszt Ferenc tér, Jókai tér és a November 7. tér határol, munkaidején kívül kocsija ezen a vidéken feltétlen megtalálható, jelezve, hogy gazdája valamelyik kávéházban vagy eszpresszóban üldögél. Ez a támaszpontja, ha történetesen nincs mérkőzés, tréning, érdekes olvasnivaló, vagy alkalmas kártyaparti. A tér túlsó oldalán állítólag még soha nem járt. A Pozsonyi úton lakik, ott csak alszik, de arrafelé még a szomszédos utcákat sem ismeri, s fölkelés után beszáguld kedves négyszögébe. Krúdy Gyula fehér asztal mellett igéző történeteket mesélt a századforduló idején élt Blau Noldi nevű kocsmai verekedőről, aki ifjan megfogadta, hogy soha el nem hagyja a Terézváros területét, s amikor egyszer mégis átmerészkedett a hetedik kerületbe, meg is halt. Csikar, Blau Noldi kései utóda, a Terézvárosnak is csak ezen a szűk területén él, mégis megtalálja ott világát: ahol letelepedik, csoportosulás támad; szórakoztat, hogy szórakozzon, ugratásaival taccsra játssza a leggyanakvóbb dörzsölteket is. Száz és száz ismerősének minden bajáról tud: nem téveszti el, kinek kell Lipostabil gyógyszert hozni Bécsből, ki kért jegyet a meccsre – ellenértéket soha nem fogad el. Kevés ember akad ebben a városban, aki úgy tudná élvezni az emberi együttélés melegét, mint ez az alacsony, fekete fiatalember, aki 14 év óta, hogy felkerült a fővárosba, alig változott: az ifjúság jegyei még ott ragyognak arcán.

Ez a legpestibb pesti minden percet elveszettnek tekint, amit nem tölthet városában. Már Soroksáron elhervad, oly távoli helyekről, mint Pécs vagy Debrecen, nem is szólva, ott már maradék életkedve is elapad. Természetesen, soha nem nyaral, egyszer dőlt be felesége kérésé-

nek, egy hetet töltött a Balaton mellett, utálatos csendben; ma is borzadva gondol vissza azokra a napokra. Pedig nem is idevalósi, vidéki gyerek, jövevény. Móravárosi, ott dolgozott egy gumisütő-üzemben, s amikor 1947-ben a tekintélyes külsejű mecénás bácsik megérkeztek, hogy megvásárolják őt a helyi csapattól, rövid nadrágban fogadta a látogatókat. Akkoriban még adták-vették a játékosokat. Mustrálták a kis termetű fiút, abból ugyan nem látszott ki a jövő nagy csatára. Vajon ruganyos-e – gondolta az egyik futballvezér, és így szólt hozzá: „Ugorjál egyet, fiam..." – mire a válasz így hangzott: „Nem vagyok én majom" – de az alku létrejött, Sándor Károly a fővárosba került, az MTK játékosa lett, belátogathatott a klubba is, igaz, akkor még csak az előszobáig lehetett bemerészkedni, mert, ahogy visszaemlékezik: „Abban az időben még nem volt baráti a légkör."

Azon a tavaszon kezdett barátkozni városával az ifjú futballista. Már betöltötte tizennyolcadik életévét, de még soha nem volt rajta félcipő, hosszúnadrág, kalap – a nyakkendő megkötésének rejtelmes módját az első prágai túrán tanulta meg. A mai napig se hord gyűrűt, cigaretta- és pénztárcát, órát. „Órát se?" – kérdezte tőle valaki. „Móravárosban négy sarkot kellett elmenni, hogy a toronyórán megnézzem, mennyi az idő. Most csak megkérdezem a szomszédomtól." A múlt, mint elbizakodottságtól óvó figyelmeztetés, folyton felrémlik benne. Kiment a strandra, és a kavics szúrta a lábát. „Furcsa, otthon a tarlón mezítláb olyan gyorsan szaladtam, hogy egy kutya nem ért volna utol."

Aztán kinyílt a szeme a világra. Kedvességével, szellemességével megszerettette magát, írók, művészek barátkoztak vele, itt is, ott is csipegetett, mohón pótolt, vágyott a tudásra, és egy napon elképesztette társaságát azzal, hogy amikor valaki Delacroixról beszélt, közbeszólt, s a nagy festő naplójából idézett. Persze, a tanulása szeszélyes, felbuzduló és ellankadó, s gyakran, amikor a lényegest már kapiskálta, az alap hiánya kibukkant. Annál jobban ért az emberekhez. Valaki futballszakértelmével hencegett előtte. Csikar tudta, hogy az illető soha nem jár meccsre. „Ötven forintot fizetek magának, ha megmondja, milyen poszton játszik a mi csapatunkban Lantos?" (Ez a labdarúgó akkor nemcsak az MTK, hanem a válogatott állandó balhátvédje volt.) „Könnyű kérdés – felelte a szakember –, Lantos jobbösszekötő!" Sándor elismerően bólintott és kifizette az ötven forintot.

Nem tudja elviselni, ha becsapják, vagy, ahogy ő mondja: átejtik, kivéve, ha anyagi veszteséget okoznak neki, azt vállrándítással fogadja, és a következő percben elfelejti. Egy reggel arról értesült, hogy kocsiját a külvárosban összetörve találták. Kiderült, hogy a garázs kocsimosója éjszakánként a Sándor autójával feketefuvarokat vállalt, s most pechjére összeütközött. Másnap délután a sápadt kocsimosó fiú megjelent nála, és bocsánatért könyörgött. „Szerencsétlen alak, magát körözik, menjen el innen. Vegyen szobát egy szállodában." A kocsimosó nyöszörgött: „Nincs pénzem." Mire adott neki kétszáz forintot, visszavonta a feljelentést, a kocsi, természetesen, nem volt biztosítva.

Nem ismeri a félelmet; most, harminchárom éves korában is sípcsontvédő nélkül játszik, pedig ugyancsak aprítják a védőjátékosok, bedobja magát fejjel két emelt láb közé, de az injekcióstűnek már a látványától is rosszul lesz, fogorvoshoz, vérvételre egyáltalán nem megy el, a kötelező tetanuszinjekcióra helyettest küld. Csak a játék, a vetélkedés érdekli, vesztett mérkőzés után napokig süppedten ül. Életének örök sebe, hogy a világbajnokságon nem játszatták. Konkurrensei már régen lekerültek a pályáról, és ő még mindig válogatott jobbszélső. Miért történt így? – ma már nem érdemes bolygatni a dolgot. Érzi éveit, magyarázza is: Bozsiknak lényegesen könnyebb, mert kivételes technikája van, ám az ő erényei: a lendület, a robbanékonyság, ebben a korban már kopnak, a reflexek nehezen reagálnak – de azért még megy valahogy a dolog.

1956-ban a Real Madrid 140 ezer dolláros szerződéssel kínálta meg; habozás nélkül hazajött. Nem teszi szívére a kezét, és nem mondja: „hazám". Ehelyett így szól: „A haverok miatt." Csak itt tud élni, ahol szeretik, kérdezzem csak meg a többi klub játékosait, mennyire kedvelik őt, még Dalnoki is. Hogy is maradt volna odakünn, amikor semmiféle idegen kosztot nem tud megenni, idegen cigarettát elszívni, ha külföldön játszik, kolbászt, zsemlét, vajat és kenyeret eszik, és visz magával elegendő Terv-cigarettát. Sorolja az indokokat, csak a szálakról nem beszél, amelyek idefűzik a városhoz, a négyszöghöz. Nyilván férfiatlannak tartaná ellágyulását, a pátosz különben sem a beszédében található, hanem a játékában. Újabban visszatérő álma: a kapu előtt tiszta helyzetben áll, előtte a labda, de nem tudja berúgni.

1961 október

DÉLI PSOTA

Egy ideig magam is azt hittem, hogy inkább izgalmas jelenség, mint nagy alakító művész. Később rájöttem: mind a kettő, Psota Irénből Psota lett. Ha megkérdeznék tízezer hívét, nem hiszem, hogy ezren tudnák a keresztnevét. A nagy valakik egyik jellemzője, hogy mozdulataik, hanghordozásuk könnyű prédája az utánzóknak. Alig akad társaság, ahol egy becsvágyó nő ne próbálna psotáskodni, s mindig sikerrel. Az igazi személyiség külsőségei könnyen másolhatók, lényegük soha. És most rögtön Csortos neve tolakodik a tollamra, mert Psotának a színésznők közül egy „boldog őse" sem volt, de rokonegyénisége is éppen egy férfi: Csortos. Kezdjük az egyetlen különbséggel. Psota dideregve tiszteli a színpadot, Csortos lenézte a mesterséget, társait nevettető rögtönzésekkel zavarta az előadást. De mennyi az azonosságuk: Psota jelenlétével akaratlan takarja társait, éppen úgy, mint valaha a békétlen színész. Hasonló a delejezőképességük, ez a színésznő egy furán megkötött olcsó sállal éppen úgy tud elegáns lenni, mint egykor Csortos egy nyakkendőbe tűzött brossal. S a két népi származék meggyőzhet mindenkit: nem a letűnt osztályok kiváltsága az egyéni ízlésű öltözködés.

Tegnap este, amikor bevonultunk a körúti étterem zsúfolt kávéházi előrészén, úgy fordult a vendégsereg utána, szinte egyszerre, egy ütemre, hogy csak bábszínházi figurákkal lehetett volna pontosan utánuk csinálni. Pedig hát milyen ruhában jelent meg a művésznő? Lila-kék-zöldpiros műanyag jumperben, csacska semmiségben, amit dehogyis venne fel egy másik, úgynevezett első vonalbeli színésznő. De rajta jól hat ez a firlefánc öltözék. Mert a ruháját is el tudja hitetni, nemcsak a szavait és a gesztusait.

Psota, a bútorfényező munkás és a mosónő gyermeke, aki a Valéria-telepen és a Tömő utcában nevelkedett, egy hercegnő tartásával és az egysorsú ember bizalmasságával halételt kér a pincértől. Fáradtnak látszik, mégpedig joggal: reggel öt órakor kelt, filmezett, majd a színházban játszott.

Közelről feltűnik kifejező, nagy barna szeme – ezt meg is mondom neki.

– Csak azért látszik nagynak, mert kicsi a fejem – mosolyog – klasszikusan kicsi.

A madárfejű művésznőnek kevéske fésületlen a haja, alig-haj.

– Untam a frizurát, a fodrászgondokat. Felhívtam egy borbélyt, férfit, vágja le merészen.

Próbálom elkerülni az effajta beszélgetések sablonzátonyait, éppen ezért kérdéseket teszek fel, s a következőket tudom meg. Ez az „Édes Irma" soha életében nem tanult sem táncolni, sem énekelni; beszédtechnikai órákra jár, ennyi az egész. Otthon a családban mindenki énekelt. Hetvennégy éves mamája most is remekül énekel és táncol.

– Csak a színpadon élek – mondja, majd ismert esendő-lány mosolyával hozzáteszi –, és evés közben. Játszani szeretek és enni... Szezonban nem hízom, minden elég bennem. A nyári szünet az egész más: akkor olvasok, mert különben nem érek rá, és felszedek néhány kilót. Falok, mint egy tigris (szenvedéllyel), pacalt, körömpörköltet, mindent.

Diáklány korában nem gyűjtött színészképeket és nem voltak ideáljai. A főiskolán társnői már mind játszottak színházban, filmen, őt nem hívták, de a mellőzés cseppet sem idegesítette, tudta: eljön az ideje. Amikor pályája elején *A hős falu*ban megbukott – fájt, de nem törte le.

– Az volt a fontos – vallja gyónó hangon –, hogy hittem magamban és tudtam, mi következik: a gátlásnak és a hitnek a csatája, abban kell győznöm. Mert rettenetes a lámpalázam, a zavarom: ha színpadon vagyok, ma már le tudom küzdeni, de ha például a tapsra kimegyek a függöny elé, már elveszetten botorkálok, nem tudok tisztességesen meghajolni, mert akkor nem az alakított figura vagyok, hanem Psota Irén, budapesti lakos. Ha tudná, hogy feszélyez egy ilyen vendéglői bevonulás, kíváncsi szemek előtt, ilyenkor azt sem tudom, hová tegyem a kezem, a lábam. Persze, én mindent vállalok: azt is, hogy Psota a nevem, ugye furcsa név? Azt is, hogy ilyen vékonyszálú a hajam... – megso-

dorja – nem vagyok szépség... nem mondom, a lábam tetszik, de én ezt mind együtt, ismétlem, vállalom, mert csak így lehet őszinte és igaz dolgot csinálni. A színésznő vállalja a testét is, és akkor tartást ad magának. Önbizalom nélkül senki nem lehet művész, csak az tud másokat megbabonázni, aki önmagát is megbabonázza.

Kezdő éveiben gátlásai leküzdésére ivott, később felhasználta gátlásait, ez lett a forrása alakító képességének. Imád nagy tereken előadni, fellépni például az Erkel Színházban.

– Ott *így* tudom fogni őket – szorítja marokba a kezét.

Vannak gyűjtögető korszakai: alakításainak alapanyaga nem alakok, mozdulatok megfigyelése, hanem mindig hangulati élmény. Magánélete? Mindennap meglátogatja a családját. Mi érdekes még? Johannát szeretné eljátszani. De egyazon izgalommal készül az Elektrára és a magánszámaira, semmit nem *dob*, minden feladatát kimunkálja, s a századik előadás előtt is a torkában dobog a szíve. Nagy feladatok előtt hetekig lázas, hőmérőjének higanyszála a piros vonal fölé szökik.

Fáradt, ásítást nyom el, udvariasan a távozást ajánlom. És ahogy még egyszer alaposan megnézem, kivilágosodik előttem, hogy ez a nő a harminc év előtti színházi világban elkallódott volna. Az arcgyömöszölés, a kozmetikázás, a hajbodorítás, az elbájoló mosolyokra való hülye beállítás éppen a psotaságától fosztotta volna meg. Pedig így jó, ahogy van, festék nélkül, jó és rossz elméleteivel, de figurát pillanat alatt teremtő zseniális ösztönével. Így lett a mai közértes, otépés, hűtőszekrényes, lottós-totós, gebineses, bizományis, naponta változó képű, de mégis azonos jegyeket viselő Budapestünknek legfelkavaróbb színésznője. Híres magánszámának ez volt a címe: „Én mellettem elaludni nem lehet." Hát nem lehet.

1963 május

Öregedve, bizonyos évfordulók idején kényszeres emlékezési vágyai támadnak az embernek. Így mostanában gyakran gondoltam fiatal éveim szemtanújára, Gundel Károlyra, a vendéglősmesterre. Ki is számítottam, ha élne, idén lenne nyolcvan esztendős. Éppen ilyenfajta meditációs állapotban baktattam a szerkesztőség felé, amikor összeakadtam Károly bácsinak Ferenc nevű fiával – rövidnadrágos kisfiú volt, amikor megismertem, pedig csak tizennégy évvel fiatalabb nálam. Lám, milyen megfontolt beszédű (akárcsak az apja), nem annyira elegánsan, mint inkább pontosan öltözött, higgadt, alapos férfiú. Mondom is neki:

– Hallom, tanítod a felszolgálókat, a gazdasszonyokat, kávéfőzőnőket, felírónőket, szakácsokat...

– Én *is* tanítom őket – mosolyog szerény öntudattal, és mintha az apja tekintetét lopnám meg a szemében.

– Könyveket is írsz, akárcsak édesapád...

Elhárítóan int.

– Apu szépirodalmi jellegű és a konyha fejlődésének történetéről szóló könyveket írt; én csak négy tankönyvet, azokat is társszerzővel és most készül még két kötetem.

Három miniszteri kitüntetést kapott; tavaly Londonban és Münchenben a magyar élelmiszerkiállítás éttermének vezetője volt. Fivére, Gundel Endre doktor, egy idegenforgalmi könyv szerzője. A testvérek közül kívüle még Panni, Imre és Pálma is a vendéglátásban tevékenykedik.

Egy nagy fa hajtásai... A Gundel házaspár szerető keménységgel nevelte a gyermekeket. Tizenhárman voltak, kettő meghalt, hét itthon él, négy idegenben. A családi asztalnál a gyermekek csak kész ételt ehet-

tek, nem volt szabad kérni frissensültet, luxusételt, primőrt, rákot, halat, szárnyast, csak ünnepnapokon.

– Hogy nevelt benneteket apád?

– Egy mondata cseng örökké a fülemben: „Jobb becsületes utcaseprőnek lenni, mint becstelen királynak." Azt is mondta: „A vendéglős ne fogadja szolgalelkűen a vendéget, hanem lássa el tisztességesen."

– Akad hirtelenjében olyan történeted, amellyel jellemezni tudnád őt?

A kemény arcú Gundel Ferenc csak pillanatig gondolkodik:

– Igen. A rák-eset. Egy vendég rákot rendelt, megszagolta és büdösnek találta. Az is volt. Csak, aki ismerte apámat, az képzelheti el, hogyan halványult el az arca, miképpen hatott rá a jogos panasz. Mesterségében érezte meggyalázottnak magát, ilyesmi az ő éttermében nem eshetett meg. A rákkészítés alapfeltétele, hogy a ráknak a megfőzés pillanatában még élnie kell. Felháborodásában a konyhamészárost azonnal el akarta bocsátani. Negyed óra múlva azonban lehiggadt, és közölte: előfordulhat, hogy a rák büdös húst fogyasztott, és az bomlott tovább a szervezetében. Megfigyelték a rákállományt, valóban úgy is volt, ahogy apám feltételezte – a konyhamészáros maradt.

És hogy róla beszélünk, testi valóságában is feltámad bennem a múlt fátyolán át. Világoskék szemére, határozott szavaira, mázsás termetére emlékezem, kétórás körsétájára a városligeti étteremben, ahol minden vendégét üdvözölte, de görnyedés nélkül, nem a hasznát sóvárgó üzletember alázatával, hanem a vendégét szívesen látó házigazda figyelmességével. Gundel Károly már a második nemzedék volt, apja, János, az István főherceg nevezetes éttermében traktálta Mikszáth Kálmánt, tulajdon kitalálásával, a babbal, tejföllel, paprikával ízesített ürühúsból készült híres palóclevessel. És hány eredeti ételt kedveltetett meg hűséges közönségével fia, Károly. Csak egy halk szót ejtek, amúgy mellékesen, a Gundel-borjúbordáról, vagy a bélszínből készült, spárgafejjel, zöldborsóval, habart tojással ízesített Gundel-tokányról, s máris nagyokat nyelek, mert higgyék el: nemcsak az agy, meg a szív, hanem a gyomornedv is őriz felejthetetlen emlékeket... Nem szeretném túlságosan izgatni olvasóimat, de mégsem állom meg, hogy szót ne ejtsek a mazsolás-rumos-diós töltelékkel, rumos-csokoládés öntettel készült Gundel-palacsintáról és a világszerte nevezetes Gundel-salátáról.

A városligeti katonazenés étterem gazdája, mint ezt könyvei is tanú-

sítják, rendkívüli műveltségű ember volt. Azt nem is említem, hogy a világ minden ételét, a kínaiakat is ismerte, de még mi mindent tudott. Érzékletesen és pontosan írt, hányszor emlegettük: milyen író lehetne, de ő ragaszkodott örökölt és választott vendéglősi hivatásához. Ha az újságírók bármiről megkérdezték, telefonba azonnal tökéletes stílusban diktálta le válaszát, a szövegén soha egyetlen szót nem lehetett változtatni. Ötvenéves koráig évenként csak egyheti szabadságot engedélyezett magának, a későbbi esztendőkben két hétig pihent, de mindig csak télen. Nevezetes szakácskönyve, amelyet nemrégiben kibővítve újra kiadott a Corvina, még életidejében a magyaron kívül német, francia, angol és japán nyelven is megjelent. Ez az ember visszautasította a kormányfőtanácsosi kitüntetést, mondván, hogy nem kell neki olyasmi, amit abban az időben pénzért is meg lehetett venni. A kerti vendéglőben nem forszírozta az uzsonnát, mert nem akart ártani a közeli Weingrubernek, nem mért ki „utcán át" fagylaltot, nehogy tönkretegye a szomszédos fagylaltozókat.

A fiatalabbak őt már mint nagy szakállú embert ismerték meg. Gundel a negyvenes évek elején elvesztette a fél szemét. Az ostrom alatt nem akadt kéznél borbély, hagyta megnőni a szakállát, majd levágatja, mondogatta, ha vége lesz a háborúnak. De Feri fia fogságba került, akkor már ahhoz kötötte szakállának levételét, ha fia hazatér. Közben azonban mindkét szemére megvakult, Feri megérkezett, a szakáll maradt.

A felszabadulás után évekig élt Grazban Böck tanár intézetében. A professzor tizenháromszor operálta meg, eredménytelenül. Gundel világtalanságán nem lehetett segíteni. Hazajött. Soha nem panaszkodott, összezárta ajkát és mosolygott. Pedig ez a mindentudó ember nyilván ismerte Leonardo da Vinci mondatát: „Aki látását veszti, elveszti a mindenség szépségének felfogását, és hasonlóvá válik ahhoz, akit elevenen temetnének el egy sírboltba, ahol még élne is és mozoghatna."

Hazatérése után, 1955-ben egyik gyermeke lakásáról, ahol otthont kapott, üzent hármunkért: Marschalko Teofilért, az azóta elköltözött Endrődi Béláért és értem. A teljesség kedvéért: egykor a ligeti vendéglőben mindhárman húsz százalék kedvezményt kaptunk a fogyasztás után, járt ez minden írónak, művésznek, ne csak a pénzes emberek élvezhessék konyhájának remekeit.

A szakállas, pátriárka külsejű férfi elbeszélgetett velünk, érzelgés nélkül elevenített fel emlékeket, érdeklődött, a temérdek megpróbáltatás után is szelleme élénk, kaposolása friss maradt. S amikor elbúcsúztunk. mindegyikünket arcon csókolt az az ember, aki életében mindig oly tartózkodónak mutatkozott. Szótlanul mentünk el.

Még tizenhárom hónapig élt Budapesten. Egyszer a rádióban beszélt és arról szólt, hogy vendéglője ma is a Gundel nevet viseli. Azt mondta: megbecsülésnek érzi ezt, olyasminek, mintha valakinek még életében szobrot emelnének. (Ugyanekkor a Gerbeaud család tagjai nemzetközi bíróság előtt kérték nevük levételét egykori cukrászdájuk homlokzatáról. Így lett a cukrászda neve Vörösmarty, eléggé szerencsétlenül, mert a vívódó, látomásos, rettenetes erejű költőt nehéz asszociálni krémmel, habbal, öntettel.) És még egyszer szerepel Gundel: a nyolcvanéves Marenchich szállodás születésnapján a vak ember köszöntötte az ünnepeltet.

Mi volt Gundel Károly anyagi öröksége? Jóformán semmi. Egy szakkönyvtár a Feri fia tulajdonában, csupa két-háromszáz éves kötet. Az igazi öröksége a tanítása, amit gyermekei tovább adnak és az amúgy is nevezetes magyar vendéglátás hírnevét növelik a világban. A nagy família tagjai minden hónapban egyszer összegyűlnek, megjelennek a gyermekek és az unokák, köztük Latinovits Zoltán, a most feltűnt kitűnő színész is. A Gundelek emlékeznek Gundelre.

1963 május

Este hétkor párás melegben érkezem a hűvösvölgyi házhoz. Csathó Kálmán kockás vadászingben áll az erkélyen, és integet. Eszembe jut, hogy néhány héttel ezelőtt a Mátyás Pincében volt találkozóm vele. Közben összeakadtam egy nagyon régóta Ausztráliában élő barátommal, s elvittem őt is vacsorázni. Az ausztráliai magyar egy órát beszélgetett Csathó Kálmánnal, s utána azt mondta, hogy ezentúl minden esztendőben legalább négy-öt hónapot tölt majd Budapesten. Ez a barátunk mindenütt unatkozik a világon, folyton repül, Tahiti szigetéről Afrikába és vissza, nem találja meg önmagát. Bevallotta, hogy itthon lehet csak élni, mert sehol, a világ egyetlen pontján nincs még egy nyolcvankét esztendős férfi, akinek ilyen fiatalos lenne a nevetése, s akivel ilyen kellemes egy esti együttlét. Ahogy ő mondta: cégetek reklámja.

Percek múlva már ott ülök dolgozószobájában, meghitt környezetben, régi bútorai között – minden darabnak históriája van, talán az egész országban nem akad még egy otthon, amelyre annyira illenék a lakott lakás kifejezés. A képek és emléktárgyak jó része Csathó élettörténetének illusztrációi.

Az íróasztalra pillantok, kéziratpapír, néhány sor szerénykedik rajta. Az egyik oldal gondosan papírvágó késsel behajtva a javításoknak. Elkapja vizsgáló tekintetemet.

– Nem tudok én már írni – legyint.

Mire Madách szavaival válaszolok:

Sokszor hallottunk már
ily beszédet

És házunkra legott az üszök
repült.

Madáchot Arany Jánossal tromfolja le, mégpedig a *Csaba királyfi* előhangjából:

Merjem-é futtatni gyönge
fáradt tollam?
Lessz-e erőm írni, a hogy
elgondoltam?
Az élet hegyének már
tetején állok:
Emelkedtem eddig, ezután
csak szállok.

A párbajban fedetlen hagyta a mellét, az előhang utolsó sorával felelek:

Ha későn, ha csonkán, ha
senkinek: írjad.

Cinkosan mosolygunk össze: későn, csonkán is írni kell, ha ez a dolga az embernek a földön.

Megvallom, nehéz írnom Csathó Kálmánról, nincs távlatom hozzá. Lehet tizenöt éve, hogy először szaladtunk össze, mégpedig néhai közös barátunk, Endrődi Béla jóvoltából. Azóta nincs tervünk, ellankadásunk, észlelésünk, amit ne sietnénk közölni egymással élőszóval, telefonon, levélben. Az a fajta bensőség támadt közöttünk, amely nem tűr titkot: az ember nem szégyenli közölni a rögeszméit sem, sőt, utólag sem érez megbánást vagy feszélyt kiömlő vallomásaiért. Ez a kapcsolat elmossa a nézetek, származás és az életkor különbségét is.

– Milyen volt Bécs? – kérdezem, mert most tért haza, kétheti vizit után.

– Forró – feleli. – Meg aztán öreg ember nem boldogul ott. A taxisofőrt hiába kértem, várjon meg, a szörnyűséges forgalomban nem tud parkolni. Alig vártam, hogy hazajöjjek. (Kipillant a fák felé.) Itt jó.

Bécsi ismerőseim kérdezték, milyen világ van itthon? Így feleltem: „Sokkal jobb, mint ti hiszitek. Viszont itt Bécsben nincs olyan világ, mint nálunk egyesek képzelik."

Hetvennégy évvel ezelőtt jelent meg első munkája Ágai Adolf gyermeklapjában, a *Kislap*ban. Írásának címe ez volt: *Egy napom története.* Amikor a nyolcéves kisfiú nekifogott az írásnak, megkérdezte édesanyjától, megírhatja-e azt egy napon belüli történésben, ami valójában több nap alatt történt. Az igenlő feleletre felszabadult: megismerkedett a szerkesztés örömet szerző szabadságával, író lett. Jogászkodásra csak a szülők óhajára adta a fejét, az ő szavával: jógyerekségből, máig is bánja, mert a természetrajz vonzotta, ma is ismer minden hazai emlőst, madarat és növényt.

Élete: szívvidító, serkentő példa. Termékeny és jelentős életmű után elhallgatott. És 1957-ben – hetvenöt esztendős korában! – megjelent az *Ilyeneknek láttam őket* című kötete, a feltárás izgalmasságában, a megjelenítés erejében elmerült figurák életrekeltésében példátlan remeklés, egy hosszú színházi korszak hiteles felidézése. A Nemzeti Színház egykori rendezőjének tolla nélkül ez a világ fehér folt maradt volna. Könyvét – amely rövidesen harmadik kiadásban is megjelenik – követte *A régi Nemzeti Színház* című munkája, közben még vadászkönyve, a *Tavasztól tavaszig*, s egy ifjúsági munkája. Valamennyi elfogyott, és most, jóllehet, sugárzik feléje az olvasók szeretete, a kiadók biztatása, ellankadt. Vajon miért?

– Halálos betegség van bennem – vallja mosolygós szomorúsággal –, amit úgy hívnak, hogy nyolcvankét esztendő. Már azon gondolkoztam, ne kezdjek-e újra cigarettázni, most már mindegy. Igaz, ez a csüggedtség már több mint húsz évvel ezelőtt is elfogott. Amikor drága feleségem, Aczél Ilona meghalt, kiköltöztem Nagymarosra. A Duna-parton volt lakásom. Akkor azt mondtam: hátam mögött a kerítés, a Duna, a visegrádi rom. Az a rom, amelyik a kerítés mögött van, az Visegrád. Az, ami a kerítésen innen van, az én vagyok.

Felesége halála óta nem írt darabot a *Fűszer és csemege*, a *Házasságok az égben köttetnek*, a *Te csak pipálj Ladányi*, *Az én lányom nem olyan* szerzője.

– Nincs dopping, ő serkentett a darabírásra, amihez különben soha nem éreztem nagy kedvet. Gimnazista koromban egy versemet olyan

rosszul szavalták, hogy örökre elment a kedvem másra bízni a szövegemet.

Még meg akarja írni az írókat és a kiadókat is, akikkel életében találkozott – illetve az egyik percben feltüzelve beszél erről a feladatról, a másikban ellankad – emlékeinek él, sokat gondol ifjúságára, korán elköltözött testvérbátyjára, s arra a két emberre, aki a legnagyobb élménye volt: Jászai Marira és nagybátyjára, Szilágyi Dezsőre, akinek emlékét ma egy terünk neve őrzi. „Ebben a két emberben – mondja – óriási kultúrájukon kívül ősemberi erő is lakozott." Csathó semmit nem felejtett, hihetetlen emlékőrző, ötvenesztendős párbeszédeket szó szerint idéz, szép volt az élete, nem sajnált semmit, legfeljebb a kihagyott nőket.

Kockás vadászingéről a vadászat villan fel bennem. Egyszer, néhány éve, elkísértem Sarvalyra, ott töltöttem vele egy hetet, kibicelve szenvedélyének, de mint megrögzött vadpárti urbánus, heves ellendrukkal szívemben, csak ne terítsen le egy őzikét sem.

– Vadászat?

– Befejeztem.

1963 augusztus

IDŐ ÉS FELADAT

Illés Endre az idén kapta meg a József Attila-díj első fokozatát, most néhány hónappal később, 60. születésnapjára Munkaérdemrenddel tüntették ki. Ebben az esztendőben került a polcunkra novelláskötete, a *Kettős kör,* mutatták be színdarabját, a *Homokórát,* és csak a múlt év végén jelent meg több ezer oldalas válogatása, a *Magyar elbeszélők,* ez a hegyeket mozdító erőfeszítés, Mikes Kelementől Salamon Ernőig novella-kincsünk felkutatása, a megőrzés és rostálás remeke. Feladatának érezte a letűnt idők értékeinek megmentését az az ember, aki a fiatal írók gyámolítója, a szocialista irodalom útjának kövezője, hiszen, mint az egyik legnagyobb kiadó lektorátusának vezetője, abban az őrtoronyban áll, ahol egykor Kazinczy, s a század elején Osvát.

Hatvanéves. Én most is olyannak látom, mint azelőtt: fiúsnak és nyílt tekintetűnek, az életkor kellékét, az ősz hajat szőkének nézve; az emlék, a beidegzés erősebb, mint a megfigyelés. Megjelenése is éppoly elegáns és félszeg, mint régebben. Érdeklődő, de nem kíváncsi, szívélyes, de tartózkodó, fegyelmezett arcán a belső viharzást senki emberfia le nem tartóztathatja. Barátságos, de nem komázó, amit mond, az akaratlan oly szabatos, hogy szövegét nyomdába lehet adni. Társaságában mindenki vallomáskényszert érez, de ő nem vall, csak a műfajaiban: novellában, színdarabban, esszében. Mindent tud, de ismereteit lehetőleg rejtegeti, nemcsak irodalmat, hanem gondolom a relativitáselméletet és az atomfizikát csakúgy, mint a fél- és alvilág összes pletykáit is, ami azért rejtélyes, mert szüntelen üzemben van, ír, olvas, tárgyal, nyilvános helyen nem látható, de hát ahogy ő mondja: a kortársnak, az írónak értesültnek kell lennie. A hatvanadik születésnapot egyáltalán nem érzi me-

ditációra csábító állomásnak, ironikusan úgy véli, hogy ebben a korban, ha fáradt az ember, hatvanegynek érzi magát, ha minden jól megy, ötvenkilencnek. Soha nem gondozott annyi könyvet és soha nem írt annyit, mint most.

De hát hogy csinálja, hogy birkózik meg az Idővel? – ez állandó téma írói körökben. Előszobájában minden várakozó íróra sor kerül, és olyan vezető, amilyent a vezércikkek szoktak reklamálni: mindenről tud, nem elégszik meg a csoportvezetők beszámolóival, hanem valamennyi munkatársa dolgát ellenőrzi, és mindezeken kívül funkciói vannak: az Írószövetségben elnökségi tag, a prózai szakosztály elnöke és a többi... Barátai tudják, hogy Illés Endre lusta embernek tartja önmagát. Elárulja, hogy nappal a sakkozók időzavarát érzi, éjszaka kezdődik az a közeg, amellyel kezdeni lehet valamit, írni, olvasni a csöndességben, az ő kifejezésével: „a tengerfenéki mélységben". Valaha könnyen ment, a nappalt és éjszakát átdolgozta, reggel megfürdött, és bement az irodába; ma már a két- és háromórás szundikálásokat pótolnia kell egésznapos alvással. Munkájának nincs rendszere, utálja a pedantériát, cédulákat hord a zsebében, tengernyi nyomasztó teendővel, ízlését bántaná, ha előbb-utóbb nem végezné el a dolgát. Persze néha cselekednie is kell az Időért. Sokat zaklatták telefonon. Egyszer éjjel felhívta egy író, közölte, megkapta a korrektúrát, de megdöbbenve látja, hogy nem ciceróval szedték ki a kéziratát, hanem csak garmonddal. Másnap reggel leszereltette készülékét, és azóta, legalább húsz éve, vállalja az utcai automata tantuszos megpróbáltatásait, de nem hagyja zavarni magát. Harcol az idővel, nem megfontolt, előre tervezéssel, hanem ahogy ő mondja: „rögtönözve, mellbedobással". Szerinte minden attól függ, milyen tempót diktálunk, mit kívánunk magunktól. Pedig ő sokat kíván magától. Stendhal 59 nap alatt írta meg a *Pármai kolostor*t, Illésnek egy év kellett a fordításhoz, ugyanis kétszer fordította le, mert az első változattal elégedetlen volt, és eldobta.

Nem tartja szétszedhetőnek és átrakhatónak az írói művet, a közvetlen lektori tanácsban nem hisz. Az írókkal azt a módszert követi, amit az orvosok, akik bizonyos betegségeket magas lázt keltő patikaszerekkel gyógyítanak. Elégedetlenséget kell támasztani az íróban, legyen az csak dühös, haragudjék meg rá és találja meg önmaga a megoldást.

Az orvosi hivatást hagyta ott az irodalomért. Legutóbbi kötetében

van egy írása: *Emlék, 1923* a címe. Medikus éveiben Korányi Sándor mellett dolgozott. A nagy professzor mellett az volt a feladata, hogy anamnéziseket, kórclőzményeket írjon. A munka lényege: a beteg panaszaiból nyomozómunkával megtudni, mi van a tünetek mögött? Illést az anamnézis csábította át a lényeges sűrített kifejezéséhez: a novellához és a drámához. „Olyan szenvedélyesen igaznak kell lenni, olyan pontosnak és hűnek, annyira tudni kell, mi a lényeg, hogy valóságunk valóság maradjon akkor is, ha új elemek lépnek be az ismert elemek közé." Ez az apró emlékezés szárnyaló realizmusával, magvasságával és tömörségével annyira elragadott, hogy gondolatban újabb prózánk szerintem legremekebb darabja, Illyés Gyula *Kora tavasz*ának korcsolyázó jelenete mellé helyeztem. És így elmélázva, újabb asszociációival kivilágosodott előttem, hogy annyi írói feladat mellett miért vállalja Illés Endre az őrtornyát, irodalmi szervezői szerepét? Mert hiszen a *Kora tavaszt* a háborús cenzúra idején nem akarták engedélyezni, s csak az ő napokig tartó instanciázásának, fáradhatatlanságának, érvelőképességének köszönhető, hogy a munka megjelenhetett, éppen úgy, mint 1947-ben az *Iszonyt*, Németh László regényét is ő verekedte ki. Az őrtoronyban segíteni tud. És bábáskodhatik a fiatalok munkáinak megszületésénél, hiszen imádja a friss ismerkedést az új író első munkájával, az első olvasást, ami szerinte olyan, mint nekimenni a hómezőnek, amikor nincs lábnyom az ember előtt . . .

1962 június

IDEGKUTI

Hidegkuti Nándor, az egykori nagy csapat csatársorának karmestere végleg hazatért Budapestre. Két esztendőt töltött Firenzében, egyet Mantovában, mint futballtréner. (Nem írom, hogy edzősködött, mert az acélt edzik meg, nem a labdarúgókat.) Most a francia emlékeket őrző Mantovából érkezett, ahol líra helyett frankot mondanak, de adnak is éppen eleget mindazoknak, akik a labdarúgóközönség izgalmát fel tudják csigázni. Negyvenegy éves, úgy látom, nem öregedett, csak arcának jellege változott: megkeményedett. A futballista iránt, ha elmúlt harmincéves, a csodálat többnyire megcsappan, ha egyké̊t játéka nem sikerül, a könyörtelen néző legyint: kivénült. A labdarúgásból jó régen kiöregedett Nándi ifjú ember, kisöcsém, de már annyi az emlékanyaga, mint Sarah Bernhardnak, vagy Csók Pista bácsinak, életük alkonyán, a maguk fényes pályájáról. Mert nyilván nem az esztendőkön, hanem az élményeken múlik az ilyesmi, márpedig minden forró légkörben lejátszott kétszer negyvenöt perc roppant sűrített történés, akad elraktározásra méltó anyag.

Most, hogy az eszpresszóban ülünk, megjegyzi – amit én is sejtek –, mennyivel ízesebb és erősebb az olasz kávé a hazainál, de rögtön utána hozzáteszi, hogy *rettenetesen* vágyott haza. A magyarokat egyébként is nagyon kedvelő olaszok testvéri módon bántak vele, igen-igen, de mégiscsak szeretett volna már itthon lenni a kis villájában, főleg a kertjében. Feleségével esténként a magyar rádió esti krónikáját hallgatták, minden vasárnap reggel felhívták a gyerekeket, a tizenhét éves Nándit, s a tizennégy esztendős Anikót, de a felesége már hajnali négy órától ébren volt, nehogy elszalassza a telefonbeszélgetés időpontját. Esténként kettesben ültek egy őspark eszpresszójában és soha másról nem folyt a

szó, mint pesti dolgokról – szép volt minden, hasznos anyagiakban és élményekben, de elég volt.

Társaságba ritkán járt, s ennek a tartózkodásának egészen különös okát adja, amit a futballvilágban járatlan olvasó miatt kissé körülményesen kell megmagyaráznom. A baráti körben, ha nem is szótlan, de keveset beszélő, hűvös nyugalom-szobor Nándi a pályán igen gyakran idegeskedett, s nem is csodálható, hogy annakidején, felhorkanó tulajdonsága miatt Idegkutinak nevezték el. (Furcsa: az olaszok szintén Idegkutinak ejtették ki a nevét.) Nos, elkerülte a labdarúgóvilág ismert találkozóhelyeit, mert a vérmes, hadonászó, ingerült, magas hőfokú olaszok indulat-intenzitását nyugalma megőrzése, vagy talán kisebbségi érzése miatt sokallotta, ott vált végleg Idegkutiból Hidegkutivá.

– Mert például . . . – meséli –, volt egy sorsdöntő meccsünk a Venezia ellen. A mérkőzés vége felé o:o-ra állt az eredmény. A befejezés előtt négy perccel a bíró tizenegyest ítélt a javunkra. A zsúfolt pálya huszonötezer nézője közül legfeljebb kétezer látta a tizenegyes rúgást, a többi ajkát harapva, a pályától elfordulva, dideregve, sápadtan várta a pillanatot. Gól lett, két ember az izgalomtól szörnyethalt.

Minden meccs után fejgörccsel, vacsora nélkül feküdt le. Mert aki ebben a világban járatos, az tudja: ha a csapat győz, a fiúk jók, ha kikap, a tréner a hibás. Mégis: sok idegesítő mozzanat ellenére, kellemes emlékekkel hagyta el Itáliát, ahol megbecsülték, és barátokat szerzett.

Csak e három év alatt ne hiányzott volna annyira a magyar szó. Egyszer meglátogatta egy Szabó nevű idős cukrász, és megkérte, adjon neki paprikát, mert bár negyven év óta él Mantovában, a hazai ízeket nem felejtette el. Szeretne egyszer magyar ételt főzni. Nemcsak paprikát, hanem mákot is kapott. S az ajándékozás az öreget annyira meghatotta, hogy sírva fakadt. Kezet ráztak, elváltak.

Aztán nehéz egy olyan országban élni, ahol a römit nem tizennégy vagy tíz lappal játsszák, hanem tizenhárommal. Ahol láncon hordják a nyakukban az emberek a tizenhármas számot, mert az szerencsét jelent. Mégiscsak jobb hazatérni a Napos utcába, elfoglalni régi állását a Selyemiparnál és újra anyagbeszerző minőségben dolgozni, mégpedig sikeresen, mert ugyan melyik gyár ne adna anyagot, ha az angol, a brazil és az uruguayi mérkőzések emlékezetes hőse kéri? . . .

1963 június

Író és olvasó között gyakran keletkezik levelezési kapcsolat; az olvasó megjegyzéseket fűz az elolvasott irományhoz, az író kötelességének érzi a válaszolást. Ilyesfajta ismeretség fűzött eddig Vincze József Fürst Sándor utcai lakoshoz, akiről csak annyi közelebbit tudtam, hogy testvére néhai Vincze Zsigmondnak, az egykor oly ismert karmesternek és zeneszerzőnek. A minap felhívott telefonon.

– Anekdota- és viccgyűjteményt írok – közölte. – Szeretném önnek megmutatni. Délelőttönként a Balzac utca és Hegedűs Gyula utca sarkán az eszpresszóban dolgozom. Meglátogatna ott?

– Hát, kérem . . .

– Remélem, felismer majd. Kilencvenhárom éves vagyok, de hetvennek látszom.

A kávéházban leülök asztalához, és megállapítom, valóban nem látszik többnek hetvennél. A fejebúbja kopasz, kétoldalt fehér, finom szálú a haja. Arcának színe pirosas. Megmutatja kéziratait és jegyzeteit. A tréfás dolgokat helyes magyarsággal és poentírozási készséggel írja. „Sajnos, drága a gépírási költség . . .” – panaszolja. Soha nem foglalkozott írással, most kezdte el. Nemrég franciából három mesét fordított, beküldte a Rádiónak, de választ eddig nem kapott. Bólintok, arra gondolva, mily nehéz a kezdés az irodalomban, még akkor is, ha az ember kilencvenhárom esztendős. És rajtakapom magamat, mennyire érzem a kaland izgalmát; hogy erőltetem az emlékezést, soha életemben nem volt alkalmam ily imponáló korú emberrel beszélgetni. Kérdezgetem, folyamatosan felel, soha egy szó elvétését nincs módom tetten érni, színesen ecseg, minden név eszébe jut, s csak tőle tudom meg, hogy nagyot hall, én nem vettem észre. Beteg csak fiatalon volt, kétszer feküdt orbáncal.

Moziba a felesége kedvéért jár, olvasni szeret, németül, angolul, franciául és olaszul is jól ért. Néhány év óta már szemüveg nélkül olvassa a legapróbb betűs szöveget is. Amikor családja felkerült Pestre, őt inasnak adták; nem kedvetlenedett el, magánúton tanult, tisztviselő lett. Akkoriban még Pesten németül beszéltek.

Szivarra gyújt.

– Újabban csak két szivart szívok. Egyet délelőtt, egyet délután. (Mosolyog.) Mert kevés a pénzem. De pipázom, mert az olcsóbb. Néhány évvel ezelőtt még nyolc-tíz Táncsicsot is elszívtam.

1870-ben született, két évvel Buda, Pest és Óbuda hivatalos egyesítése előtt.

– Amikor mint gyerek Pestre kerültem, omnibuszon és lóvasúton közlekedett a lakosság. A lóvasút a Városligetbe, Zugligetbe, Óbudára és a Közvágóhídra járt. Három híd volt: a Lánchíd, a Margit-híd és a Vasúti Összekötő-híd. Én még láttam Tisza Kálmánt és az öreg Andrássy Gyulát. 1882-ben ott voltam Arany János temetésén. Beszéltem Jókai Mórral – a Posner-féle nyomda és könyvkötészetben dolgoztam, onnan küldtek ki hozzá.

Élete az omnibusz világától az űrhajóskorszakig ível, de hosszú élete során nem vett be egyszer sem altatót, s nem fájt a feje.

A legutóbbi népszámlálás után a Statisztikai Hivatal küldöttje járt náluk, attól tudta meg, hogy él egy nála idősebb ember is a kerületben. Ezzel a kilencvenhat esztendős bácsival véletlenül találkozott az utcán, és rögtön felismerte. Hetvenöt esztendővel ezelőtt ugyanannál a cégnél, a Frankl A. Hermann és fia vaskereskedésben dolgoztak együtt; örültek egymásnak.

Néhány évvel ezelőtt mindennap alsózott. Sajnos, partnerei kihaltak mellőle. „Pedig mind fiatalabb volt nálam" – jegyzi meg tárgyilagosan. De azért még akadnak barátai. A 87 esztendős Déri Ignác, aki még mindig hegedül egy vállalati zenekarban. Kedveli a 84 éves, doktor Dózsa nevű barátját, sajnos, az messzi lakik, a Csikágó városrészben. „Hideg időben nem keres fel, majd csak tavasszal..." Időnként ellátogat hozzá a 85 éves öccse Budáról, egy-két szó után nem vesztegetik az időt, „ki oszt?...", hangzik fel, kezdődik az alsósparti, persze, pénzben, de csak félfilléres alapon.

Hagyományos dolog megkérdezni az öreg emberektől, minek köszön-

hetik hosszú életüket, egészségüket. Hát, én is megkockáztatom e sablonos kérdést.

– Mindig hideg vízben mosakodtam, csak három évvel ezelőtt hagytam fel ezzel a szokásommal – válaszolja.

Maga borotválkozik minden reggel. Mióta könyvét írja, egyedül ül a kávéházban, nem vesztegeti az idejét társasági csevegéssel. Egy olyan városrészben él, az úgynevezett Újlipótvárosban, ahol a házak, az utcákat szegélyező fák, a parkok, mind fiatalok. Harmincévesnél öregebb alig akad közöttük.

Egyetlen terve: a könyve. Egyetlen félelmét így fogalmazza meg: „Szívesen élek, csak túlélni nem szeretném hozzátartozóimat."

És még ezt mondja:

– Születtem 70-ben, a hetedik hónap hetedik napján mint hetedik gyerek.

1963 január

Fázós fák között, nyolcfokos hidegben megyek föl a lépcsőn. Nemzeti intézményünk, Honthy Hanna kérte, ne jöjjek tizenkét óra előtt, mert pihen. Előző este volt a *Csárdáskirálynő* repríze. Betegsége miatt – eléggé súlyos ételmérgezésen esett át – a felújítást a múlt hétről néhány nappal el kellett halasztani. Rettentő drukkal készült, noha ezt az operettet jól ismerheti: 1917-ben Sylviát játszotta benne Pozsonyban. Az utóbbi években, Edvin édesanyjának az átdolgozásban főszereppé előléptetett figurájában, sok százszor láthatta a közönség.

A szobalány a faburkolatos könyvtárszobába vezet, így nem láthatom, amint az emeletről a pompás ívű lépcsőn lelépked, holott tudott dolog, ez a legalkalmasabb megjelenési módja a primadonnáknak. Ám, Honthy Hanna odahaza nem primadonna: meggyszínű kasmír kardigán alatt hófehér blúzában, kékmintás krémszínű szoknyájában egyszerűnek hat, s korántsem hangsúlyozottan egyszerűnek. Persze rögtön a tegnapi előadásról esik szó, úgy látom, nagyon meghatódott.

– Amikor beléptem a színpadra, beszélni akartam... – hangtalan mozgással mutatja hogyan –, de kitört a taps, s nem szűnt meg. Két és fél percig tartott, *stoppolták.*

Amikor végre megszólalhatott, ezt mondta: „Újra itt vagyok..." A taps folytatódott. E pillanatban elképzelem utánozhatatlan meghajlását. Arcán csodálkozás tükröződik, hálás ámulat, hogyan, hát megerdemli ezt a szeretetet? Nincs az az apadtkedvű, gyomorbajos aggastyán, akit ilyenkor tétova tekintetével, szerény pukkedlijével újabb tapsra ne ingerelne.

Az ételmérgezéséről beszélünk, ami az ő életében igazán rendhagyó

eset, a papírforma bukása. Hiszen például, ha vidéken lép fel, idegen helyen nem eszik. Széles szájú termoszban az étele (többnyire becsinált csirkeleves), a másik termoszban gyenge, világos tea, a poharak különböző színű szalvétával letakarva az összecserélés elkerülésére. Törlőrongyot és kristályvizet is visz magával. Ennyi előrelátással próbált mindig kisiklani az egészségre leselkedő cápák: a gyomorrontás és fertőzés elől, s most mégis . . .

Mily furcsa: az egyszerűsítő képzelet a primadonnát éjszakázó lenge lénynek nézi, akinek dal kél mézes ajkán. Viszont Honthy Hanna most is, de a tovatűnt előidőkben is, a testet öltött módszer, fanatikusa mindenfajta kilengés elkerülésének, szolíd, visszavonult, módjával szórakozó, energiáit művészetére spóroló ember. Magánélete? Van lényében valami a jószágát szemrevételező vidéki háziasszonyból, és a világnak talán legtökéletesebb raktárnokából. Szenvedélyes tároló, valamennyi tárgyáról listát készítő háziasszony. Villájában a látogató jegyzéket talál ötezer kötetes, glédában álló, gondosan porszívózott könyvtárának minden darabjáról. A szekrények belső falán gépírásos listák, az egyikben asztalneműek, a másikban porcelánok, a harmadikban ezüstök, mind leltárcédulázva, „darabszám és megnevezés" alapon. Mostanában a művésznőnél csipkézett darabokra terítenek, amelyekre ráfér az edény, a tányér – éppen ezért a többi asztalnemű egyelőre pihen, de hogyan? – azt látni kell: nemcsak átmosva, hanem ki is főzve, és gondosan nylonba csomagolva . . . Az ezüstökkel megrakott szekrényt úgy készíttette el az iparossal, mint egy ékszerdobozt, a rekeszeket bársonnyal béleltette ki, „nehogy az ezüstneműek karmolódjanak". S amit a nők soha nem találnak, a kis holmik nála nem kallódnak, kérésemre felnyitja a kesztyűk dobozát: negyvenhárom pár az állomány. Megloptam a titkát, bár a zsákmány kétes értékű: bevallom, száz párat se találtam volna soknak, húszat se kevésnek. Amikor fürdőszobáját megmutatja, eszembe jut, amit egyszer hallottam róla: „Nem mosakszik, hanem bemosakszik, nem tiszta, hanem steril". A szappanok számát már nem is firtattam, megilletődve a mindent elborító rendtől, amely mögött életszeretetet és mámoros optimizmust éreztem ki, megkértem, térjünk vissza a könyvtárszobába, még egy kis beszélgetésre.

Szép, világoskék szeméből, mozdulataiból, hangjából határozottság sugárzik, úgy érzem, megértettem egy emberöltő óta nem szűnő, folyton

megújuló sikereinek titkát. Ez a nő soha nem várta meg, hogy történjék vele valami, maga irányította a sorsát. „Nem jártam mulatóba – emlékezik –, a füstös helyeket elkerültem. A fő az volt, hogy sokat aludjak. Bár azt mondják, minél öregebb az ember, annál kevesebbet kell aludnia, én még ma is tíz órát alszom altató nélkül." Bólintok: nyilván annyira akar, hogy tud is. Vallomás következik: „Háromszor mentem férjhez, de ezek csak kisiklások voltak. Mert a színpad a fontos, és ott is csak az operett. Maga tudja, milyen sikereim voltak prózai darabokban. De engem egyedül az operett tudott kielégíteni, a próza soha..."

Ismertem híres színésznőket és színészeket, akik a darabból csak a szerepüket tudták, s a partnerek végszavait, a cselekményről homályos képzeteket tápláltak, vagy azt egyáltalán nem is ismerték. A primadonna már negyven évvel ezelőtt is elkérte az újdonság szövegét a debreceni színházban Heltai igazgatótól, tanulmányozta, kijegyzetelte. Pályafutása alatt olyan operettkönyv még nem került a kezébe, amelyen nem javított. Nemcsak a szerepét iratta át, az egésszel törődött, ha kellett, erőszakhoz is folyamodott, a szerzőt kulcsra bezárt szobába száműzte, s az, míg a munkáját el nem végezte, feketekávén sínylődött. Partnertől, zenekartól is mindig a legtöbbet csikarta ki. Ha egyszer nyugalomba vonulna (soha nem fog megtörténni), az Operettszínház háziasszonya (ez az ő kifejezése) szeretne lenni. Ő válogatná ki a szövegkönyvet, hallgatná meg a zenét, készítené el a szereposztást, de még a nézőtéri alkalmazottakra is felügyelne, sőt a vécék tisztán tartását is ellenőrizné. Tanít tanít a fiatalokat – szeret nevelni –, de szomorúan jegyzi meg: neki soha senki nem segített. Egyszer együtt játszott Fedák Sárival, aki akkoriban pályája csúcspontján volt. Honthy minden este, amikor bement a színházba, illemtudóan beköszönt idősebb kolléganőjéhez. „Te – nézett rá Fedák –, a halántékod felé nem folytatod a pirosítót az arcodon?..." – majd hirtelen elnémult, megbánva az útbaigazítást, de a művésznő azóta is folytatja a pirosítást a halánték felé.

Azelőtt nem törődött utcai öltözékével (tudjuk: az élet semmi, a színpad minden), kész dolgokat vásárolt, átalakíttatta méretre. Mostanában Lajtainé, a zeneszerző felesége ébresztette fel benne a vágyat a divatos ruházkodás iránt. „Újabban már jó szabónál dolgoztatok, csináltatok ezt-azt, persze nem sokat." Amikor 1957-ben először utazott Nyugatra, elkápráztatta az ottani árubőség. Az idén ez a különbség eltűnt

„A mi Váci utcánkban – állapítja meg – éppúgy minden kapható, mint odakünn."

Kéttagú személyzettel, de mégiscsak nagyon egyedül él a nagy házban a hegyvidéken, távol a várostól. „Nem rossz így?" – kérdezem. „Nem – felel. – Ha hazajövök, bizonyára jó lenne elbeszélgetni valakivel, de azért nem hiányzik, mert erről már nagyon régen leszoktam. Az első férjem volt az utolsó, akivel idehaza színházról, szerepeimről, a soron következő operettről jól lehetett társalogni." Ó, az operett...

Szép villáját államunknak ajándékozta, de kikötötte, hogy élete fogytáig benne lakik. Rokonainak máris kiadta örökségüket. Miért? „Gyönyörködni akartam örömükben." Mostanában is igen gyakran, tizenkétszer-tizenháromszor utazik vidéki szereplésre. „Nem imponál a pénz, csak a feladat." És olyan megokolással is él, amilyent csak régi színészektől hallottam: „Ki kell szolgálni a közönséget." A vidékiek is látni akarják... Elégikus búcsúzó hangulat nyomát sem lehet felfedezni benne, soha életében nem fáradt el, akármennyit dolgozott, így haladt végig a hosszú úton, amely a Nefelejts utcai egyszobás lakásból a Deres úti villáig vezetett. Örökké tettre kész, tervező és megvalósító, most a szilveszteri dalával foglalkozik, a harmadik rész jó, de az első kettőt átdolgoztatja. Nem néz vissza, nem mereng el ifjúsága évein, ámbár... A nyáron Stockholmban a lábán csontrepedéssel sántikálva járt. Ebben a kellemetlen állapotban látta a tengeren a vitorlázó fiatalokat. „Hogy mozogtak a lötyögős csónakokban. Isteni fiatalság." Bevallja, akkor arra gondolt, milyen jó lenne tizennyolc évesnek lenni.

1961 december

PESTI SVÉD

Az üzletember külsejű, kemény arcvonású, lágy pillantású férfi óriási karimájú szalmakalapjában ott ácsorgott ezen a nyáron is a víz partján, Tihanyban. Időnként gyerekek állták körül, s rázendítettek a bácsi valamelyik dalára, – a mamák, meg a nagymamák biztatták őket: énekeljék el a nagykalapos szerzeményeit. A férfi, Lajtai Lajos, a zeneszerző, ilyenkor meghatottságát rejtegetve bólintott és továbbállt. Ha valaki kedveskedve firtatta: „Mit szól, Lajtai úr? A srácok is ismerik a maga régi dalait. Örül neki?" Így felelt: „Mi az, hogy..." Mert kevés beszédű ember, ez a szavajárása, és bölcsen tudja, hogy az oktalan kérdezősködésre ez a háromszavas felelet teljesen elég.

Huszonöt év óta él Stockholmban, öreg svéd ez a Népszínház utcai származék. Az idén csaknem egyidőben kapott svéd és magyar kitüntetést. Az utóbbi átadása látható volt a svéd televízióban. 1954 óta évenként kétszer látogat el Budapestre, az esztendő egyharmadát itthon tölti. Mindig a Szigeten lakik, de ne gondoljuk, hogy ott üldögél az árnyas platánok alatt. Aligha leshette volna meg valaki merengő sétáin, meglopva magányos pillanatait; merem állítani, az utóbbi években gyalogszerrel kivételesen sem tette meg az utat kedvelt Margitszigetén, a szállodától a hídig. Szerencséjére, éppen a hoteltől indul a 26-os autóbusz az áhított végcélig: a Szent István körút és Honvéd utca sarkáig. Ott a vándor pillanatig tűnődik, s arccal a Körútnak, vagy jobbra tart a Berlin kávézója felé, vagy balra indul, a Luxor irányába. E helyeken a langyos fürdő pihentető-bizsergető gyönyörét érzi.

Dermesztő, milyen régen ismerem őt: szőke korából, amikor sétabottal járt, szivarozott, alsózott, de hol van már a szőke haj, a sétabot,

a szivar és az alsós? ... Szokásai elmerültek a kegyetlen időben, csak a raccsolása a régi. Már húszévesen is öreges, és megfontolt viselkedéséről volt nevezetes; az a fajta ember, aki ifjú korában sem tévedezett el a szenvedély és szertelenség útjain. Huszonkét éves korában komponálta a *Jöjj vissza csókos, ifjú nyár* című szerzeményét – vajon melyik ifjú nyárra gondolhatott akkoriban az emlékező fiatalember. Budapest valamennyi kerületéről írt dalt a *Régi nyár,* az *Okos mama,* a *Katinka* és a *Három tavasz* szerzője. Operettjeit tizenhét országban játszották.

A világot járt ember most csak akkor boldog, ha itthon lehet. Legutóbb a svéd szerzők elnöke megkérdezte tőle, miért tölt annyi időt Budapesten, hiszen Stockholm szívébe fogadta őt? Kérdéssel felelt: „Ha onnek a világ legszebb pontján kellene eltöltenie öt esztendőt, vágyna haza?" A válasz így hangzott: „Igen".

Az egykor aggályos és bíráló természetű ember Magyarországtól mindenestől el van ragadtatva. Az idén Tihanyban sokat és jogosan kritizálták a hirtelen felhúzott hotelt (a harmadik emeleten és feljebb nem folyt a víz), az éttermet, ahol nagy késéssel szolgáltak ki a javarészben működvelő pincérek. Lajtai öt nyelven tartott védőbeszédet; neki minden tetszett. Amikor Gösta Ekmannal látta a *Hamlet*et Stockholmban, megjegyezte: „Azért Beregi Oszkár jobb volt." Évenként sok svéd jött el Budapestre sugárzó előadásainak hatására, az idén az ő kedvéért töltött Budapesten néhány napot Gustav Wally, a világhírű színházi producer és Tjerneld, az ismert író. Budapesti útjaira mindig lekiismeretesen készül fel, így például kivetődő magyaroktól megtudja az új argoszavakat, nehogy itthon porosnak, elavultnak érezzék beszédét. Így hát ismeri az *oltári, atomi* és egyéb kifejezéseket. Nyáron mindig hazatér vele felesége is, aki egykor Bea Zoltana néven híres táncosnő volt, most odakünn balettiskolája van háromszáz növendékkel. Lajos repülőn érkezik, Bea vonaton, mert rengeteg cuccot hoz; harminchét barátnőjét lepi meg ajándékkal.

Így hát Lajtai Pesten svédeket, Stockholmban magyarokat kalauzol. Itt a *Dagens Nyheter*t kapja, ott a magyar lapokat. Nálunk minden délben vallásosan – hízás ellen – kaszinótojást ebédel, de ha meghívják házikosztra, gyönyörrel adja fel ellenállását, és két tányér székelygulyás után is körülnéz: mi van még? – görögdinnye-vágyakkal gyomornedveiben. Az ő világa végzetesen az idevalósi, ahol ingujjra

vetkőzhet a kávéházban, mindig nadrágtartóval, amely darabot Stockholmban senki nem hordja nyáron, csak ő, és egy Weisz nevű svéd. Itthon találkozik a kávéházi teraszon egykori tanárával, a 82 éves Elekes Istvánnal és a régi barátokkal, ifjú éveinek megmaradt szemtanúival. Eltökélten nem jár a Riviérára, az Alpesekbe vagy a Pireneusokba, minden szabad idejében hozzánk ruccan át, soha máshova. A jövő héten utazik vissza; ott éjfélkor meghallgatja a budapesti híreket, majd falnak fordul, s elalszik; magyarul álmodik.

1963 augusztus

A fiatalember, aki előzetes megbeszélés után asztalomhoz lép a Hungária Kávéház mélyvizében, Bárczay László sakkmester. Égő tekintetű, sápadt arc, kócos haj, amely nem ismeri személyesen a fésűt. Az a fajta ember, aki csak egy helyen érzi magát otthon – ő nyilván a sakktábla mellett – másutt, ha nem is félszeg, de elfogódott.

Soha nem voltam sakkversenyen, sakkmesterrel is kevéssel találkoztam. A régi újságíró klubban időnként feltűnt Maróczy Géza, a nagymester, aki a Tanácsköztársaság bukása után évekig emigráns volt. Hazatérése után, ha ellátogatott a körbe és megállt a sakkozók asztalai mellett, a kocajátékosok megrezzentek, el is vörösödtek, még lépni sem mertek bábuikkal, s torkukra forrt szokásos dallamuk: „Ha én ezt lépem, akkor ő . . .” Odajárt a lompos, lehamuzott ruhájú Forgács Leó is, de az inkább kártyázni szeretett. A maiak közül a kitűnő Szabó Lászlót ismerem, igaz, csak kézszorítás és néhány szó erejéig, de ő külsejében inkább hat vállalati igazgatónak, vagy kedvelt ügyvédnek, mint hajában turkáló sakkmesternek.

Bárczay leül és elmondja adatait. 26 éves, nős, számlaellenőr (havi 1500, határás munkaidő) és sakkoktató a Külkereskedelmi Minisztériumban (havi 300). Felesége tanítónő (havi 1400). Tavaly nősült, gyerek nincs, de rövidesen lesz. Pestlőrincen laknak felesége szüleinél, onnan jár be autóbuszon, az út egy óra. Hát így él, megvannak, nincs panasza.

– Szülei?

– Őket annak idején kitelepítették. Apám birtokos volt. Négyszáz hold . . . Most Kazincbarcikán élnek, jó a lakásuk. Apám konzervgyári átvevő, nyáron, ősszel és télen rendesen keres.

– És tavasszal?

– Akkor nem. Anyám tisztviselő. Öcsém tizenhárom éves, késői gyerek. (Büszkén:) Matematikai versenyt nyert. Már sakkozóigazolványa is van. Minket apám – erős elsőosztályú sakkozó – tanított meg erre a játékra. Én már tizenöt éves koromban megnyertem Borsod megye bajnokságát. 1957-ben lettem mester. Később minden elromlott, mert igen sokáig betegeskedtem.

Elbeszéli, hogy 1955-ben érettségije után nem is próbált beiratkozni az egyetemre, mert képtelen volt eldönteni, milyen pályára lépjen.

– Csak *ezért* nem kérte felvételét?

Felhúzza a vállát:

– Tudja isten... Tetszett nekem a mártírkodás. És azután akkor még nem úgy volt, egyáltalán nem úgy, mint most, amikor a Sakkszövetség elnöke behívott, közölte, támogatni fognak, mert ma már az eredmény a fontos, s nincsenek más szempontok.

Beszélgetésünk csütörtökön délután folyik. Az ismeretlen nevű fiatal versenyző első tizenkét partijában egyetlen egyszer sem szenvedett vereséget. És éppen a tizenharmadikban...

– Gondolt rá, hogy ez a tizenharmadik parti?

– Igen.

– Milyen érzés volt?

– Azt hiszem, olyan, mint a bukás a színpadon.

– Csinált hibát?

– Igen... Egy elnézést. Egyet. Feleségem, aki a sakkból csak a lépéseket tudja, mindennap, ha játszottam, végig ott ült a nézőtéren. Kérleltem, ne jöjjön, miért fárasztja magát. De ő csak azt hajtogatta: „Gyorsan telik az idő..." Engem nagyon letört a kudarc: már bizonyosnak látszott, hogy megnyerem a bajnokságot. Így is van még egy kis remény. Hazajövet mondogatta: „Ne búsulj." De én enni sem tudtam, s az alvásban találtam csak felejtést. Sokan drukkolnak nekem: a borsodiak, meg az egykori iskolatársak. Rájuk is gondoltam, akik bíznak bennem.

Sokat próbált Bárczay László ifjúkorában. Hivatalnokoskodott a Fővárosi Kultúrcikknél, majd leköltözött az akkoriban Sajószentpéteren lakó szüleihez, sakkoktató és sakkrovatvezető lett Miskolcon, majd szikvíztöltő és árus a lakóhelyén. A Diósgyőri Vasgyárban mint keres-

kedelmi előadó működött, de volt műszerésztanuló is Budapesten. Ahogy elmondja, hányódott mindenfelé. Az utolsó évek, a változott légkör friss fuvallata felélénkítette és mióta érzi, tudja, hogy származása nem akadályozza pályáját, dolgozik, tervez, feszül benne a becsvágy. Igaz, a sakkozás, a készülődés napi négy-öt óráját rabolja el, de olvas, műveli magát.

– Most a *Lét és tudat* című munkát olvasom, Rubinstein szovjet professzor könyvét, alaposan, jegyzetelve. Két fő célom közül az egyik a sakknagymesteri cím megszerzése, a másik... később esetleg a lélektanra szeretnék beiratkozni az egyetemen – nem tetszik tudni, lehet ott levelezés útján tanulni?

Erre bizony nem tudtam felelni. Még megtudtam tőle, hogy a legnagyobb hatást Morphy és Aljechin játszmái gyakoroltak rá, és hogy a sakkversenyen több a néző, mint a Tarka Színpadon, ahova a minap, könnyű szórakozást keresve, kikapcsolódásul bevetődött. Bárczay Lászlóban évekig tartó kallódása és hosszas betegeskedése után most egy jó közérzetű, bizakodó fiatalembert ismertem meg, aki a szakemberektől méltányolt rendkívüli tehetségét képes lesz kifejteni. Kedvtelve nézegettem sakkozásunk új csillagát, miközben jellemzően életkorunkra – vitacolát fogyasztott, míg én kétszer kávéztam. Még megkérdeztem, van-e pénzdíj a sakkversenyen, mire kijelentette, hogyne, van, mindig meg akarta kérdezni, hogy mennyi, de elfelejtette. Ebből a válaszból egyformán következtethettem a dzsentrinek Mikszáth műveiből oly ismert könnyelműségére, és a mai társadalom igazi dolgozójának az anyagiassággal szemben való kívánatos közömbösségére, de hát az emberek és a dolgok oly bonyolultak, hogy nem tudom eldönteni, mitől is jellemző ez őrá?

1963 február

Ezekben a napokban jelent meg *Az ember tragédiája* új kiadása. A szép kis kötet elragadó illusztrációit Nagyajtay Teréz, a Nemzeti Színház Kossuth-díjas jelmeztervezője készítette, a megindító Madách-portrét férje, Diósy Antal rajzolta. Lapozgatok a könyvben, s bár nem vagyok gombnyomásra meghatódó természetű, elérzékenyülök a házaspár: Terka és Tóni közös művének láttán. Talán tizenöt esztendeje találkoztam velük először, mégis úgy érzem, mintha mindig is ismertem volna őket. Ezzel más is így van, nemcsak én. Tiszta lényük: példa – így hát megnyugtatjuk magunkat: örök idők óta velük jártunk és járunk egy úton. Milyenek is valóban?

A negyvenes, sötét esztendőkben bántatlanul élhettek volna, ha mint annyian, közönyösen viselkednek. De ha nem is tartoztak a párthoz, irtóztak a sunyi semlegességtől. Terka tapogatózott, mit tehetnének? Somogyi Erzsi közvetítésével Major Tamással találkoztak.

– Én Elemér vagyok – mondta nekik Major. – Két férfi jelentkezik nálatok azzal, hogy Elemér küldött. Délután három és hat óra között dolgozni fognak a lakásotokon. Gépelnek. Nem egyszerű dolog, amit vállaltok. Ha a kopók felfedeznek, és vallatnak titeket, fűrészelni fogják az ujjaitokat.

Diósyék bólintottak. A két férfi azon a délutánon az ő műteremlakásukon szerkesztette az illegális *Szabad Nép*et. De ezt ők csak jóval később tudták meg. A kockázattal tisztában voltak, de nem kérdezősködtek.

Hogy mentette meg Diósy a Bajor Gizi férjét, Germán Tibort, a fülészprofesszort? Beöltözött munkaszolgálatosnak, kimaszkírozta magát Germánnak, fülig felhúzta kabátgallérját. A művésznő a kert kapujáig

kísérte ál-férjét, még integettek is egymásnak, hogy egyes károrvendő szomszédok kielégülten megleshessék őket, és gyönyörködhessenek a tragédiában. Közben a professzort elbújtatták.

Nem akadt olyan űzött ember, akinek riadt tekintete elől félrefordultak volna. Rejtegettek embert, holmit; mindig ott tűntek fel, ahol megérezték, hogy baj van. A felszabadulás után végezték dolgukat: Nagyajtay Teréz tervezte jelmezeit, Diósy Antal festette akvarelljeit. Miközben az érdemhangoztatók mellüket verték, milyen bátran viselkedtek, ők eltitkolták hőstetteiket, még bizalmas ismerőseik jó része is csak most, ezekből a sorokból értesülhet róluk. S hány 1956-ban kiszökött ambicionista polgározta le őket, ítélkezett fölöttük égi fölénnyel. Ilyenkor a nagymama korú Nagyajtay Teréz a hozzá mégis jól illő, kislányos mosollyal vállat vont, de a Diósy sötétbarna szeméből belső viharzását elárulló láng lövellt ki. Ha kinyitja a száját, ha előszobázik... De hát ízléses ember az ilyesmitől visszahúzódik, inkább átengedi a terepet a gátlástalanoknak.

Nemcsak Diósyt tolták sokáig félre, hanem a műfaját is. Árva gyermek a képzőművészetben az akvarell. Meggyökeresedett nézet afféle szobadísznek kezelni a Turner és Constable óta elsősorban Angliában kedvelt vízfestményt, amely még legújabb lexikonunk szerint is csak „gyors, futó benyomások megrögzítésére alkalmas". Hősünk művészi pályája paradox: öregesen, cirkalmas pontossággal kezdett festeni, s most fiatal: szikráznak színei, októberi kiállításán lenyűgözve gyönyörködtünk lobogó látomásaiban. A változás felrázó pillanata akkor következett be, amikor coronariás megbetegedéséből felépült: meg akart újulni nemcsak fizikailag, hanem a kifejezésben is. Elsősorban portréi és pesti utcái keltettek feltűnést; nem domboldalakat, kacéran kínálkozó, andalító budai képeket fest, hanem az esős Dob utcát, Akácfa utcát; a csúnyában találja meg a szépet.

A házaspár egymást segítve, művészi összhangban dolgozik – egészen odáig, hogy műtermük heverőjének párnáját Tóni tervezte, Terka hímezte. Nagyajtay Teréz művészetéről nincs szólnivaló: a színház nagy nyilvánossága miatt közismert. De bevallja, hogy a legizgalmasabb sugallatokat férjétől kapja ez a jelmezkigondolásban folyton újat teremtő művész, aki mellesleg tudósa a divatnak, a tetszéskiváltás és lépéstartás őrületének, amelyről egy francia vers ezt mondja: „Bolond találja ki és

bölcs is követi." Az elismerést elsősorban Tónitól várja. „Azt mondja a férjem, hogy a rajzban most is fejlődöm, pedig már bütykösödnek az ujjaim." Így élnek gyermektelenül, bizakodva, hogy művészetük nyomot hagy, ha már nem lesz rájuk emlékező utód.

Mi a tervük a hátralevő évekre? A munka. A müteremlakásban példás a rend, a közhiedelemmel szemben, a lazaság, a csapzottság a dilettánsok és művészet-sznob civilek kiváltsága. Mindenütt akvarell, csak egyetlen olajkép. Diósynak feleségéről festett arképe. Szemérmes vallomás ez: Terka hosszúszálú, kékesen ragyogó fehér haja a képen „égi mása" a valónak. Huszonhét éve házasok, de már negyvenkét évvel ezelőtt megtörtént a leánykérés. Ám Terka, a vallomás hallatán, elrohant, és felugrott a villamosra, mert az apácatekintetű lány akkor még azt hitte, hogy csak a művészettel jegyezheti el magát, férfival nem ...

1962 június

A TUDÓS PIROSKA

Szántó Piroskának izgalmas kiállítása van a Csók Galériában; képei felkavarják a nézőket, vitáznak róla, mindenki megnézi. Beszélgetni akartam vele, a művésszel, akit régóta becsülök és szeretek, de megvallom, furcsa zavart éreztem: hogyan értjük majd meg egymást? Ugyanis az ő gondolkodási gépezete más rugókra jár, mint az enyémé; asszociációi váratlanok, témaváltásai meglepőek, sőt, néha meghökkentőek, röviden: huzalaink nem érintkeznek. Ezért megkértem férjét, Vas Istvánt, legyen jelen; megértően vállalkozott a szerepre, mondván, hogy Piroska olyan, mint Proust: csak az elején nehéz, akkor figyelni kell, később olvastatja magát. Így hát megjelent ő is a találkán és a kisegítő tolmács szerepében Ottlik Géza is.

Fekete haja van és zöld szeme Szántó Piroskának. Zöld szeme, mint Rebecca Sharpnak a *Hiúság vásárá*ban. igaz, annak vörös volt a hajszíne. Viszont Illés Béla szerint a szkipetárnők zöld szeműek és fekete hajúak; hozzájuk hasonlít leginkább Szántó Piroska, bár látatlanban állítom, hogy arcának furcsán vidám átszellemültségében nincs versenytársa a szkipetárnők között.

Valamikor, vidéki kislány korában az istálló nagy felületű fehér falán kezdett rajzolni vasalószénnel. Első élménye, a művészettel való találkozása a *Pesti Napló* ajándékkönyve volt, *A magyar művészet*. Azonkívül a *Képes Hét* és a *Vasárnapi Újság* bekötött évfolyamai – azokat végigolvasta, s minden sort máig is tud belőlük, ugyanis Piroska különleges agya felitat mindent. Amit egyszer olvasott, látott, hallott, azt soha nem felejti el.

Én még ismertem Hoitsy Pált, aki mindent tudott, ami benne volt a lexikonban, de még azt is, ami hiányzott belőle: barátkoztam Lorsy

Ernővel, aki egyszer a Rigler papírüzlet falait borító valamennyi képeslapról megmondta, mit ábrázol, sőt, azt is, hogy a lapok milyen eljárással készültek, s ugyancsak fejből, háromszáz toll-márkát sorolt fel az ámulattól megkövesedetten ácsorgó segédeknek. Ennek a különös jelenetnek tanúja voltam.

Ma is akadnak polihisztorok. De ezek mind férfiak; nőben ilyen megőrző agyú lénnyel, mint ő, egyetlen eggyel sem találkoztam. Bár szerényen megjegyzi: történelmet és filozófiát nem tud. Legerősebb a magyar nyelvben, valamennyi tájnyelvi ritka szót ismer, és tökéletes természetrajz-tudós. Minden közmondás a fejében van: férje, aki pedig tudós-költő, poeta doctus, hitvesét lexikonnak használja: felesleges keresgélni adatokat, Piroska egyből megmondja. A festőnő Jókait úgy ismeri, mint senki más, állítom, és pénzben játszom, hogy egyetlen filoszunk sincs, aki mérkőzhetnék vele.

Most például megkapja a Jókai-fogaskérdést.

– A *Fekete gyémántok*ban mit főzött Evila Szaffrán Péternek, amikor az küldöttségbe ment hozzá?

Piroska legyint.

– Haricska-puliszkát.

Megkérdem, hogy Szentendrén, ahol kis házuk van, valamennyi rovarral személyes ismeretségben van?

– Nagyjából – feleli szerényen. – Legalábbis tudom, melyik családba tartoznak. Hártyásszárnyú vagy ízeltlábú-e az a rovar? Vagy például: a a kétpettyes katicabogár nem a hétpettyes fejletlenebb alakja, hanem egészen más állat.

– Nézegeti őket?

– Egyfolytában... (Lélegzetvétel után.) Vagy például: csak hosszú szívókájú rovar tudja kiszedni a petúnia tölcséréből a mézet. Milyen érdekes például az, hogy a gyönyörű rózsabogár, amely úgy csillog, mint a türkíz meg az ametiszt egyszerre – egyik leggonoszabb kártevője a rózsának. Bár akad gonoszabb is: a bimbólikasztó. Az utóbbi időben leginkább a lepkék érdekeltek. A lepkék, amelyek mostani kiállításomon szerepelnek. Nézze csak meg a nappali pávaszemet: a felső szárnya végén tisztán kivehető szamárfejet láthat. Ahogy az idén a lepketársadalom, tavaly Szentendre elemei érdekeltek: a templomtorony, öregasszonyok, barokk-kapun lógó János-koszorú, a házak oromfala, amely olyan,

mint egy hosszú orrú ember. Szerettem volna mindazt, ami Szentendre lényegében jellemző, megörökíteni.

És most átforrósodott hangon arról a képéről beszél (*Halálraítéltek),* amelyen esik az eső, a napraforgók már megbarnultak, csak a csontjuk maradt, komor arcot vágnak, a kerítéshez támaszkodnak, mint a katonák, amikor már egy lépést sem tudnak tovább menni.

Ezt is mondja:

– A magban benne van, hogy virág lesz és aztán meghal . . . A virág akkor hal meg, amikor a leggyönyörűbb.

A kiállítási terem állandóan zsúfolva van. Ma Illyés Gyula volt ott. Ezzel a szép mondattal fejezte ki bírálatát: „Szántó Piroska megőrizte gyermekszemét."

S miközben jegyzek, megdöbbenve tapasztalom: folyik a töltőtollam és tintás kezemet szórakozottan máris beletöröltem a zsebkendőmbe.

– Semmi baj – nyugtat meg –, a zsebkendőt tejbe kell áztatni, és aztán kimosni.

Ezt is tudja.

1963 április

A KERÁMIKUS

Melyik volt az a pillanat, amikor elhatározta, hogy keramikus lesz? Hogyan lesz valaki agyagműves?

Kovács Margit, a különös szépségű tálak, kerámiaszobrok, vázák, faliképek megálmodója és alkotója, minden kérdésre rögtön felelni tud, és mindig a lényegeset válaszolja.

– Bejárogattam az Iparművészeti Iskolára, a kerámia osztályra. Ám akkoriban a kerámiát oly élettelenül tanították, hogy egy kolléganőmmel felkerekedtünk, Bécsbe utaztunk, és ott egy mester keze alatt éreztem meg először, mily boldogító az agyagművesség. Így jegyeztem el magamat ezzel a művészettel.

Kossuth-díjas, kiváló művész, most Munkaérdemrenddel tüntették ki. Amit egy művész remélhet, azt mind megkapta, így hát aligha akadhat sérelme, amely felülkerekedésre, „na, majd megmutatom" fogadkozásokra csábíthatná. Mégis csupa terv, ötlet és kezdemény; a testet öltött lobogás. Fiatal lányos a mozgása, a beszéde – egész lénye nem rímel a lexikonban száraz közönnyel feltüntetett születési évével. Akárhogy nézem, szőkének látszik, ő figyelmeztet ősz hajszálaira. Lányosságát még jobban kiemeli nélkülözhetetlen mamája, akit külföldi útjaira is mindig magával visz, az egyetlen, akit szívesen lát lakásával szomszédos műtermében, pedig az alkotás feltétele: a tanút nem tűrő magányosság.

Igen, a magányosság, az emberszeretettől, a közösségi érzéstől fűtött művésznek is elsőrendű szükséglete. A magányosságát védenie kell azokkal szemben is, akiket szeret. A napokban, meséli, két kedves házaspár kereste fel, de előre megmondta telefonon vendégeinek: csak fél órára ér rá. Az egyik vendég, hogy a feltételt teljesíteni tudja, vekkerórát hozott a zsebében, és harminc perc múlva az ébresztőóra csörögni kezdett.

Az egyik hölgy a kiszemelt pogácsát, mint egy visszaforgatott filmen, riadtan visszarakta a tálra: lejárt az idő, illedelmesen távoztak.

– Védenem kell az időmet – mondja. – Szeretem a barátaimat és gondolom, ők is kedvelnek engem. De azért, mert X vagy Y véletlenül éppen ráér, és felugrik hozzám, nem hagyhatom abba a munkámat.

Így szelídíti illedelmesre a barátait, akik megértik őt, és nem sértődnek meg...

Ez a művész újat tudott adni műfajában, amely csaknem olyan régi, mint az ember. Nagy dolog ez, hiszen a kerámiában benne rejlik a fazekasság, a szobrászat, a festészet, sőt, a grafika is. Kovács Margit munkái a humánumot fejezik ki, gyökerei népiek. Figurateremtése leegyszerűsített, művészetét pompásan színezi folytonosan előbukkanó humora. Az anyag nehézségeihez alkalmazkodó realista, mégis munkáiban megindító a vonzó meseszerűség.

Kovács Margitnak legalább kétszáz darab egyetlen példányos kerámiája van odahaza a lakásán.

– Éppen azért nem válok meg tőlük, mert nem akarom, hogy egy kézbe kerülve, más ne láthassa. A kilenc év előtt és az idén rendezett gyűjteményes kiállításomon bemutattam a munkáimat a nyilvánosságnak. Az itthon őrzött kerámiákat épületekre szánom vagy múzeumba, a többit pedig szeretném, hogy együtt maradjon. A sokszorosított kerámiáim jó része külföldre kerül, sajnos idehaza csak ritkán kaphatók.

Nem ment férjhez. „Alig, hogy felcseperedtem, belegabalyodtam a munkába." Úgy érzem, különös melankóliát nem érez amiatt, hogy nem lett feleség, anya... Az ő esetében elhihető az a közhely, hogy a művészettel jegyezte el magát. S most már, hogy a fiatalság lázas korszakán túljutott, élete értelmét a teremtő munkában teljesen megtalálja. Ahogy ő mondja, akkor boldog, ha reggel beül a kulimászba. Csak attól retteg, hogy a fűtöttség élete végéig ne távozzék el belőle, ne fásuljon el benne a munka szeretete, öröme. Ahogy ezt mondja a Pozsonyi út első házának legfelső emeletén, kitekintve az ablakon, a Margit-hídra és a ködben úszó budai házakra, minden szavát őszintének érzem. Boldog művész: megtalálta élete értelmét.

1962 november

Lágy arckifejezésű férfi ül pizsamában a Gellért Szálló egyik lakosztályában. Haja, szemöldöke csupa fehérség; nehéz a mozgása, talán azért is, mert a pedikürös megsértette a lábát; látszik, fájdalmai vannak, de el akar róluk feledkezni. Fülében hangerősítő. Évtizedek óta alig volt itthon, legutóbb negyvenötben napokig, de anyanyelvén pontosan fejezi ki magát, nem keresi a szavakat, mintha hosszú életét itt, közöttünk töltötte volna el. Kármán Tódor ő, huszonnyolc egyetem díszdoktora, a huszonkilencedik oklevelet hétfőn veszi át a Budapesti Műszaki Egyetemen a gyémántdiplomával együtt. Hogy mi a munkásságának jelentősége, azt éppen, hogy csak értem: matematikus, fizikus; aerodinamikában, szilárdságtanban, asztronautikában, a sugárhajtású repülőgépek elméletének kidolgozásában óriási jelentőségű a munkássága. Mellesleg az egyik első helikopter feltalálója. A Nemzetközi Asztronautikai Akadémia elnöke. Én csak azt látom, hogy szeret nevetni, meg van hatva attól, hogy Pesten van, érdeklődő, merengve emlékező. Papakomplexust vált ki az emberből, csak meghatott tisztelettel lehet ránézni. Roppant barátságos. Mondják, hogy az ebédnél megkérdezte a felszolgáló pincért: „Hogy hívják?" Az így felelt: „Balassa..." Mire ő: „Balassa?... Így hívták a nyelvészt."

Alighogy megérkezett, közölte azt a kívánságát, hogy két könyvet szeretne megszerezni. Az egyik: Karinthy *Bűvös széke*. Ezt rögtön megkapta. A másik: Nagy Imre *Ötezer vicc* című kötete. Az utóbbit próbálták mindenfelé felhajtani, antikváriumban és gyűjtőknél – nem sikerült. A világ egyik legismertebb tudósának ez az óhaja egyelőre teljesíthetetlennek látszik.

Szereti a tréfát, önmagát sem kímélve a humorban, és elmondja azt a

történetet, amely Vadnay Lászlóval esett meg a repülőgépen Chicago és Los Angeles között. Szomszédja felfigyelt a magyar humorista idegen kiejtésére.

– Maga milyen származású? – kérdezte.

– Magyar...

– Magyar, mint Gábor Zsazsa?

– Magyar, mint Kármán Tódor.

– Hát az kicsoda?

– Híres tudós. Neki köszönhetjük, hogy a mi repülőgépeink olyan gyorsan mennek és olyan stabilok, hogy maga ihatja itt a whiskyjét, anélkül, hogy az kiömlenék...

Ebben a pillanatban a gép ötszáz métert zuhant, a kérdezgető utas leesik a székéről, kiejti a poharát és a whisky kiömlik. A parkettról szól fel:

– Mi annak a pasasnak a neve?

Kármán Tódor remekül érzi magát, ifjúsága és fiatal férfikora színterén. Emlékeket idéz, s gyönyörködik Budapest új arcában. A látogatók rajzanak hozzá. Most elutazott Debrecenbe, hogy meglátogassa azt a hölgyet, akibe ifjú éveiben szerelmes volt, és akit el akart venni feleségül.

1962 október

A VÖRÖS KABOS

Kabos László színész autókarambol ügyét mindenki ismeri, a vádirat szerint „a baleset elkövetése pillanatában italtól közepesen befolyásolt állapotban volt". A bíróság elítélte tizennégy hónapi börtönre.

Cselekménye menthetetlen: álomban is, filmjelenetben is mindenütt és mindig borzongató: valaki becsípve ül, ha „közepesen" becsípve is, a volán mögött. A napi hír a szóbeszédben Kabos-esetté dagadt, mert a vitákban hetek óta többféle indulat kavargott, találkozott és keresztezte egymást. Megpróbálom érinteni a hangulatot felpiszkáló okokat.

Sok gyalogjáró, villamosbérletes és autóbuszra kapaszkodó ferdén néz a suhanó kocsik tulajdonosaira.

A hivatásos gépkocsivezető bosszúságot érez egy-egy amatőrsofőr gyámoltalansága vagy oktalan merészsége fölött.

Néhány évvel ezelőtt a futballisták kihívó életmódja és különös kiváltsága szúrt szemet, újabban színészbotrányokat emlegetnek, s kedvelt vicce lett napjainknak, hogy a kisfiú megkérdezi a Markó utcában: „Bácsi kérem, ebben a fogházban melyik a művészbejáró?"

Mindig akad, aki a valóságot színezi, túlzásokkal élezi, hazugságokkal fűszerezi – így folyik a hangulatkeltés, fülbesúgás, gyűlöletszítás; lám, ilyenek a magánvezetők, ilyenek a színészek, ilyenek a vöröshajúak.

Érdekelt a vörös Kabos esete, mert őt évek óta ismerem. Családi szálak fűznek a Vidám Színpadhoz, írtam is oda több tréfát. Sokszor találkoztam a kis Kabossal. Többnyire felhúzott szemöldökkel, mosolyogva köszöntöttük egymást; életkorban, érdeklődésben távol, elég ennyi is, beszélgetésre alig futotta. De feltűnt, hogy ez a harmincon felüli népszerű ember – most már harminchat éves – nem viszonozta te-

gezésemet, magázott, holott megszoktam már, hogy gyerekemberek előre letegeznek. Szóval, állapítottam meg, respektálja koromat, szerény ember. Egyszer láttam, amint a vendéglőben körülményesen rendelve diétikus ételeket kért, aggályosan fehér husikákat rágcsált, kellő óvatossággal. Kiderült, hogy epeműtéten esett át, vigyáznia kell.

Mármost felvetődött bennem a kérdés: hogyan lett ebből a tiszteletdús, szódavizet is elutasító diétásból az éjszaka fejedelme, társasági közkincs és töményszesz fogyasztó.

Tárcsáztam a számát: 423-423.

– De jó számot kaptál! – csettintettem.

– Akkor még szerettek – válaszolta.

Este a színházban találkoztunk. Észrevette, hogy a haját nézem. Segítségemre sietett: „Árnyalat a tizián és a bronz között." Megjegyezte: anyai nagyanyjának és Amerikában élő fivérének is ilyen színű a haja. Sápadt, horpadt az arca, hangja is fakóbb, mint azelőtt. Megviselte az ügy, ha nem is mondja. Rögtön meg is vallja:

– Azért lettem ivós, mert mindig és mindenütt féltem. Csak a színpadon nem.

– Féltél?

Bólint. És a hajára mutat.

– Ezért. Kistermetű, vöröshajú gyerek voltam. A suliban a srácok megvertek. Rettenetesen sóherek, bocsánat: szegények voltunk. Sárváron az Állomás utcában laktunk, a pályaudvaron összeszedtem az elhullott ócskavasat, a pénzen rajzmappát vettem, arra se mertem pénzt kérni, mert a mamától is féltem. Ha a gyárban, ünnepkor cipőt osztottak, csak úgy mertem bemenni, hogy öt gyereket magam elé tereltem, s mögöttük bekullogtam.

Aztán kertész lett. Szakmai öntudatossággal jelenti ki, hogy virághoz, gyümölcshöz, parkírozáshoz egyformán jól értett, de sajnos, az ellátáson kívül mindössze tizenöt pengőt keresett hetenként. Ebből a pénzből, ahogy ő fejezi ki magát: nem ugrálhatott. Vágyódott a lányok után, de félt tőlük, messziről bámulta őket, nem mert beszédbe elegyedni velük, legfeljebb a levélírást kockáztatta meg. A lányok akkoriban a szép fiúkat kedvelték, akkor ez úgy volt, teszi hozzá, lehet ma is így van. Kimaradt a legényélete, állapítja meg, aztán deportálták, s mi kor Mauthausenből Pestre érkezett, elhatározta, hogy megvalósítja dé-

delgetett álmát: színész lesz. Mert már azelőtt is, ha rózsákat oltogatott, az emberek megnevettetéséről ábrándozott. Itthon zavaros világot talált, több ismerőse feketézett és síbolt, hívták őt is, de ő vallásos eltökéltséggel futott ábrándjai után. Egy színésznő magániskolájában jelentkezett, de ott a művésznő – tizenöt szép fiatal növendéklány („mind klassz volt") előtt – rárivallt: „Ilyen külsővel akar maga színész lenni?" – bőgve ment le a lépcsőn.

Bálint Lajos megszánta, tanította, növendéke kabarészínész lett. Eleinte idegenkedve méregették, – de később feltűnt utánzási képessége, foglalkoztatni kezdték. Életének nagy pillanata az volt, amikor kitalálta, hogy csúnyaságát aknázza ki, ironizál a külsején, kivicceli keszegségét, égő haját, ez tetszett, bombaötletnek bizonyult, a nézőtéren a nők anyásan ellágyulva sajnálták, a férfiak elégedetten tapsoltak, büszkén néztek a hozzájuk tartozó hölgyre, íme akad náluk vitathatatlan, végérvényesen csúnyább is. Kabos így nyert csatát: komikusi képességén, fanyar humorán kívül elrajzolt diszharmonikus külsejével. Példátlanul népszerű lett: ha bárhol megjelent, mosolyra derítő nevezetesség, pesti jelenség, sőt jelkép lett, a város leltárához tartozott.

És ekkor történt a baj.

– Már Kabos voltam – számol be szerénytelen szerénységgel –, ágyrajáróból albérlővé, albérlőből főbérlővé emelkedtem, kocsit is vettem, és még mindig féltem, és folyton csak féltem. Nevezetes emberek között kicsiségi érzésem megmaradt. S a nők... Ha a nő nem tetszett, el tudtam szórakoztatni, ha tetszett, megkukultam. Nem mertem udvarolni – széttárja karjait –, majd éppen én, a vörös kellek neki... Akkor valaki felvilágosított: igyál... És valóban, ha lehajtottam két pohár konyakot, a fék meglazult bennem, azt a nőt, aki körül józanul keringeni se mertem, bátran karonfogtam.

Így jutott el az éjszakába. Fizetett mindenkinek, és ha barátja egy se akadt, cimborája, ivópajtása rengeteg. A költővel szólva szabadon: piros pofák közt herceg lett. Panaszolja, hogy akik bátorító javaslattal keresték fel asztalánál: igyál, komám, az egészségemre, vagy azzal a valószínűtlennek látszó eséllyel biztatták, hogy sose halunk meg – most kegyetlen bírálói. Szidják, mert ivott, ők csak tudják, ők is ittak.

Jó lenne meg nem történtté tenni az egészet. Ha lehetne, de nem lehet.

– Szerencsére nem történt haláleset, sőt súlyos sérülés sem – lélegzik fel –, ezt nem védelmemre mondom, mert történhetett volna. Sokkot kaptam. Most mindent másként látok, mint azelőtt. Azóta nem ittam egy korty italt sem. Nem is hiányzik. Én az italnak nem az ízét szerettem, hanem a hatását. Nem tudom pontosan megfogalmazni, de valahogy úgy érzem, nagy tanulsággal járt ez a rettenetes eset: az életet úgy kell elfogadni, ahogy van, pótszer nem használ, rámehet az ember, ha fel akar szabadulni gátlásai alól.

A *Majd a papa* című zenés bohózatban – a címszerepet alakította – a harmadik felvonásban folyton a Markóba készülődött. Négyszáztizenhatszor játszották ezt a darabot. Amikor előzetes letartóztatásba került, a felügyelő, aki a cellába vezette, így szólt hozzá: „Na, maga szépen beénekelte magát ide."

Most, ha beül a kocsiba, a hátsó ülésre telepedik le, messze a kormánykeréktől, eszpresszóban a pultnál állva iszik kávét, nehogy alkoholivással gyanúsítsák, és előadás után fél órával otthon már lefekvéshez készülődik. Nagyon magányos – a színház előcsarnokában egy kedves házaspár, a színházi dobos és felesége várja, azokkal baktat hazafelé, egészen addig, amíg útjuk elágazik. Derék asszony kellene a házhoz, – de vajon az olyasféle kell-e neki?

1959 június

RÓZSAHEGYI

A nyolcvanhat éves Rózsahegyi Kálmánt szerződteti a Nemzeti Színház. Huszonhárom évvel ezelőtt bocsátották el a Nemzetitől és most visszakerül az imádott színpadra. Érzelmes regények utolsó fejezetében történik ilyesmi a sérelmek orvoslásáért, a kibékítő befejezésért drukkoló olvasó jóakarattal, erősen szuggerálva magát, igyekszik elhinni a boldogító fordulatot. Mert hát ez egy valóságban megtörténő tündérmese. Mit szól ehhez a puha fehér hajú, mókás, szomorú arcú Kálmán bácsi, azon, a fülünknek oly kedves magas hangján, amely a fűtöttségtől örökké alakul, s gazdag érzelmi anyagának minden változatát ki tudja fejezni? Én nem látom törődöttebbnek, mint azelőtt, pedig mily régen ismerem, mindig is bácsi-képzetet keltett, csak feltűnően sovány, lötyög a ruhájában.

– Mert nem eszik – magyarázza a felesége és tejjel, süteménnyel kínálja –, egyél, Kálmán!

– Nem kívánom, Drági – eltolja a tálcát.

Életének múzeuma ez a lakás, csupa meditációra csábító emlékeztetés. Arany János kulacsa, Nagykőrösön kapta egy fellépése után, Mikszáth Kálmán pipája, Gárdonyi dedikált, iskolai palatáblára festett tájképe, rengeteg színpadi fénykép. „Itt, látod, Blaha Lujza volt a partnerem..." Mindenre emlékszik. Ma reggel, meséli, felhívta Csathó Kálmán, és megkérdezte tőle, ki volt hatvanhat évvel ezelőtt a komika Debrecenben? Mert abban az időben, húszéves korában Rózsahegyi is Debrecenben pályázott. Gondolkodás nélkül felelte a telefonba: a komikánét Locsareknénak hívták. Életének minden mozzanatáról számot tud adni, nagy tároló, nyolcvan év óta, hogy hatéves korában sikerrel lépett fel Szeghalmon a *Sárga csikó* Pistikéje szerepében, számon tartja

valamennyi szerepét, pályatársát, a színház világának összes vonatkozásait.

Úgy különben minden rendben lenne, csak keveset eszik, hívogatja a heverés, az ágy. Ha lenne valami állása (cinkos Rózsahegyi-mosoly), ahol kora reggel pontosan kéne megjelenni, megjönne az étvágya. A színház... Örül, hogyne örülne. De hogy mit játszana?

– Nem tudom, mihez volna erőm – vallja –, ki kellene próbálnom. Talán a sírását a *Hamlet*ben. Talán. Tudod, engem borzasztó idegesség fog el szereplés előtt. A szívem itt ver – a nyakát mutatja –, több ez, más ez, mint az a bizonyos lámpaláz. S ezt most is érzem, nyolcvanhat esztendős koromban. De ha kilépek a színpadra, már nincs semmi baj.

Ez a félelem, ez a szörnyűséges tisztelet a színpad iránt, azóta olyan lebírhatatlan benne, amióta a nagyokat látta, Salvinit, Zacconit, az öreg Gabányit, az epizodistát. „Tudod, mit mondott Hevesi az epizodistákról? Az epizódszínész kis szerepből nagyot csinál, nagyból kicsit." És mert a *Cyranó*ban Raguenot-t, a cukrászt játszotta, az utolsó felvonásban százszor látta meghalni Pethest és Pethes olyan egyetlen Cyrano volt, hogy *mindig meg is halt*. Nagy pályatársának ez az alakítása úgy hatott rá, hogy előadás után az öltözőben zokogott, mozdulni sem tudott, csak akkor távozott, amikor az éjjeliőr rákopogott: tessék hazamenni. És most, hogy erre emlékezik, sír.

A nagy pillanat az, amikor a művész ráébred felelősségére. Amíg fiatal, mindent merészel, azt hiszi, mindent tud; valamikor régen beugrott Turiddu tenorszerepébe Debrecenben, Marosvásárhelyt egy próbára eljátszotta Rómeót.

Tiborcot (Hevesi szerint ő volt a legjobb Tiborc) addig játszotta, amíg a Horthy-korszakban egy napon felülről érkezett utasításra megcenzúrázták szerepét. Akkor megmondta igazgatójának: „Sándor, kérlek, *ezt* a Tiborcot nem játszom."

Kép villan fel benne: a proletárdiktatúra bukása után két csendőr kíséri Leányfaluról Pócsmegyerre a megbilincselt Móricz Zsigmondot; felvetett fővel áll a csónakban, sörénye lobog a szélben.

Míg beszél, bele is hevül mondókájába, de hiába a gyönyörű lakás, életének szép kerete, a felidéző emlékezés, a tudat, hány kiváló és érdemes, valamint címtelen művészt nevelt – Rózsahegyi Kálmán mégis lehangolt. Ha a hatvanegyes villamos vezetője meglátja őt, leszáll, és

felsegíti, a kalauznő jegyet ad, de nem akarja a pénzt elfogadni, mondván, legyen vendégem, Kálmán bácsi. Leveleket kap, az utcán megfordulnak utána – mindez kevés, a színész nyolcvanhat éves korában is ott akar szorongani a kulisszák mögött, homlokán gyöngyöző verítékkel várva jelenésére, és belépni a megvilágított színpadra.

Szedelőzködöm, Drági újra próbálkozik:

– Egyél, Kálmán!

– Nem kívánom.

Majd ha eljátssza a sírását. Akkor eszik.

1959 október

Nem akartam a titkát kilesni, vonzását megfejteni, meddő feladatokra nem vállalkozom. Németh Lehellel ismerkedtem meg; diskuráltam vele a lakásán és egy kávéházban is. Kíváncsi voltam erre az emberre, aki minden reklámozás nélkül, sőt, a társadalom jó részének fejcsóválása között olyan népszerű tud lenni, mint nyugaton egy fogpaszta, egy borotvakrém vagy mint egy sztár. A vezetéknevét nem is emlegetik, ő *a* Lehel – mindig névelővel. Közel lakunk egymáshoz, s magam láttam lakása tőszomszédságában hirdetőoszlopokon, telefonfülkében rajongóinak ilyenfajta sorait: „Németh Lehelt szeretem." „Imádom Lehelt" – márpedig falakon ócsárolni szokás, nem dicsérni.

Én csak egyszer hallottam őt a Szigeten; öreg a fülem a mai táncritmushoz, az újszerű, elbőgő hangokhoz, fészkelődtem, mint az utazó, aki véletlenül egzotikus szertartásra tévedt be. És milyen furcsa: megismerem ezt az erős arccsontú, sötétbarna szemű, huszonkilenc éves, teljesen franciás külsejű fiatalembert, aki olyan, mintha egy párizsi film bistro-jelenetéből lépne ki, s mi derül ki róla? Először: székely fiú, apja háromszéki, anyja csíki, az idén nyáron lenn járt kocsiján Sepsiszentkirályon, a szülőfalujában – másodszor: nyolc évig volt esztergályos a Beloiannisz Gyárban, ott fedezték fel a dalárdában, sztahanovistaoklevele szobája falán függ. Pályafutása mindössze négyéves, bejárta a fél világot, pincéjében tizenötezer női levél, szortírozva, menjek le vele, nézzem meg.

– Folyton dolgozni kell, figyelni, fejlődni – mondja –, ez a műfaj naponta fel tud dobni új embereket, harcolni kell a pozícióért. Máris vannak új tehetségek – nem is nyeli le a nevüket –, Korda, Koós ...

Szeret egyszerűen járni: most sötét zakó feszül rajta, nadrágja kordbársony, lábán antilopcipő. Fellépéseire gondosan öltözik, egyébként kihajtott ingben jár. Magassága százhatvanhét centiméter, súlya hetven kiló. Utálja a borotvahajvágást, géppel nyíratja a haját, mint az öregek. Beteg még soha nem volt. Kedves és értelmes. Külseje nem hasonlít a nőhódítókéhoz, nyilván hangjában van az ereje, mint Sámsonnak a hajában.

Különösebb bánat nélkül jegyzi meg, hogy nincs ideje olvasásra, „nagy a lemaradás" – vallja meg egy kis kacsintással, de úgy látszik, a képzőművészetnek sem rajongója, mert amikor lakása egyik képéről kérdezem, mit ábrázol, így felel: „Londonnak saccolom." Nem akar többnek és másnak látszani, mert ez az ember békében él önmagával, egészséges alvását nem háborítják hiú vágyak, az önmagával elégedettség boldog tudata ömlik el rajta. Csak góbé esze hajtja a küzdésre, nem a harmonikus közérzete. Az ezredik fellépésén éppúgy élvezi a tapsot, mint amikor először hajolt meg a közönség előtt. Igyekszik teljeset adni, mindent, amit tud. Amikor a párizsi rádióban franciául énekelt (egy szót sem tud franciául), előzőleg a portásnak, pincérnek, szobaasszonynak, liftesfiúnak is előadta magánszámát, s csak megnyugtató szavaik után ment el a rádióba.

Firtatom, hogy annak idején az Országos Rendező Iroda miért tiltotta le egy hónapra fellépéseit?

Hát az úgy volt, hogy reggel tízkor kellett fellépnie Pesten, este hétkor meg Cegléden. Amikor ezek a kötések már megtörténtek, hívták délután kettőre Keszthelyre. Hatszáz kilométert vezetni, háromszor fellépni, kinyírja magát az ember, ám, annyira erősködtek, hogy elment Keszthelyre, de nagyobb gázsit kért, gondolta, a gyárban is többletbér jár túlmunkáért. Ez történt.

Arra különösen büszke, hogy igazi sikerei nem külföldi számok, hanem azok, amelyeket írat magának.

Meg is nevezi őket: *Egyedül a tóparton, Lehet, hogy szép nem vagyok, Sári.*

Restelkedve bevallom, hogy egyiket sem ismerem, bizonyára én vagyok az egyetlen.

– Az a fontos, hogy a táncszövegben élet legyen – ragyog fel a

szeme és halkan énekelni kezd. – *Szeretni kell, ennyi az egész* – ugye, jó sor? –, aztán zavartan elhallgat.

– Hogy hangzik tovább?

– A második sort egy író előtt nem merem idézni.

– No csak.

– Á... na jó... *Terólad engem lebeszélni nehéz.*

A mama közel lakik, az V. kerületben. „Nincs oda a modern tánczenéért."

Hogyan? Lehel művészetét éppen az édesanyja nem élvezné? „Talán a lassú számokat... Azokat inkább..."

1961 szeptember

JÁTÉK

(Önarckép)

A Televízió azzal tisztelt meg, hogy vasárnap esti Csortos Gyula-emlékműsorában elmondhattam megfigyeléseimet és véleményemet a porcelánkék szemű művészről. Előzőleg már háromszor szerepeltem a tévé adásaiban, de most történt először, hogy filmre vették a műsort, és találkozhattam magammal. De erről később.

Egy kis szobában ültünk szereplőtársaimmal, körülöttünk legalább tizenöten tevékenykedtek: világosító, gyártásvezető, rendező, hangtechnikus kettő is, operatőr, segédoperatőr, kellékesek, egy férfi, aki két fát összecsapott, ezzel jelezte a jelenetek kezdetét és mások. A mi feladatunk az volt, hogy a lencsébe nézve közöljük mondókáinkat. Ez utóbbi feladatot, egy-két neuraszténiás pillanatomat leszámítva, pontosan teljesítettem, mert eszembe jutott gyermekkorom fényképésze, aki megígérte, hogy ha a lencsébe nézek, kirepül onnan egy tarka hátú galamb, csőrében sorsomat eldöntő üzenettel. Akkor ez nem történt meg, talán most...

Időnként bakiztunk, ilyenkor a felvételt abbahagyták, s mi, szereplők, bűntudatosan lehajtottuk a fejünket. Jómagam ilyenkor szégyelltem magamat a tehetséges fiatalok: a rendező, a dramaturgnő és a többiek előtt...

Csupa fiatal nyüzsgött körülöttünk, az egésznek volt valami játékeleme, játék a játékkal. Egy csinos nő időnként roppant gyengéden pamaccsal bepúderezett; jólesett, szerettem volna kérni, hogy még, még... De, gondoltam, nem illik, és hallgattam, ahogy ez méltó egy televízió szereplőhöz.

Közben csupa olyan szavakat hallottam, amiket nem értettem, valahogy afgánul hangzottak. Amikor kérdezősködni kezdtem, a magyará-

zatra bólintottam. Mert ugyan hány év kellene ahhoz, hogy megértsem, mi a csapó, világítás kikap (biztos rossz volt), muszterolás, meg hogy ráfártol a gép. Ezen a délutánon végképp bebizonyosodott: tegnapról ittfelejtett ember vagyok, aki az űrrepüléstől a televízióig mindenen álmélkodom, de semmit sem értek. Vigaszul végiggondoltam, hogy én is elraktároztam magamban sok mindent, amit ők nem tudnak. Mert ugyan melyikük lenne képes felelni arra, hogyan állt fel a Húsosok csatársora a húszas évek elején? Íme: Friedrich II. – Nehadoma–Csihula – Rizsovits – Mestyanek. Vagy tudják-e, ki volt a Főv. T. Kör jobbszélsője? Na, hát megmondom: Praszkó. Fogadok, a nevét se hallották. Ki volt a két híres atléta, akinek Teofil a keresztneve? Az egyik Marschalkó barátom, a 800-as futó, a másik Morár, a súlydobó. Kérdezzék meg Hoffman Miklóst, a legnagyobb magyar sportadattárt, tévedek-e adataimban. Aztán olvastam Taine-t, Renant, Saint-Beuve-öt – kérem, ne legyintsenek, hogy ezek elavultak. Vajon böngészik a fiatalok is a görög és római mitológiát, amit én megtettem – na, ugye?

Így érkezett el a vasárnap este, mikor családi körben végignéztem a Csortos-műsort. A pillanat, amikor a vásznon önmagammal találkoztam, megrendítő volt. Először is, soha nem tudtam magamról, hogy ennyire kopasznak hatok. Ha benézek a tükörbe, ez nem tudatosodik bennem. Az első jelenetemben arcomat marcangoltam, és tekintetemben egy újlipótvárosi Lear király tragikus életérzése tükröződött. Öregedő ficsuroknak, akik az életben még szeladonokat játszanak, ajánlom, csináltassanak magukról televíziófelvételt; elmegy a kedvük a széptevéstől és délutánonként egy nagyot húznak majd a díványon, hogy estére kisimuljon az ábrázatuk.

Testvérem, amikor a film befejeződött, lankadtan dicsért. Feleségem merőn végigmért, afféle „nincs semmi baj, élünk tovább" tekintettel. Sógornőm egy szót se szólt. Én vizet kértem.

Másnap az utcán minden ismerős megszólított. Egyesek tönkre dicsértek, mások kéjjel megbíráltak. Újra éreztem a televízió hihetetlen publicitását. Ketten dicsértek fenntartás nélkül, két fodrász barátom. Kardos és Juhrmann, de meg kell jegyeznem, hogy ők elfogultak, mert tippjeim alapján szoktak játszani a lóversenyen. Azt is hallottam, hogy sokat szuszogtam, és mögöttem a pálmalevelek úgy hatottak, mintha a hajamhoz tartoztak volna. Egyébként minden kritikus szót bólintással

fogadtam, nem vitáztam, illően egy népi demokratikus lényhez, aki a bírálatot izgalmas örömmel fogadja, és majdan hasznosítja is.

De a csinos kis nő pamacsolása az arcomon határozottan jólesett. Érdemes szerepelni a televízióban.

1963 március

EGYETLEN ACÉLHEGYŰ TOLLAL

1

A fehérfalú kórházi folyosón süppedten ült a felesége és könnyek között bólintott. Béla szobája nyitva; az ágy üres. A Kisigmándról felsürgönyzött Micike, Béla húga, a virrasztástól és idegkimerültségtől összeroskadva lefeküdt. Zsolt Béla meghalt. Kint hullott a hó, nagy csöppekben, unalmasan. Akkor arra gondoltam, hogy Béla szeretett felkönyökölni az ágyban és kinézni az ablakon. A hóesés mindig a fehér lepel alatt lélegző Davosra emlékeztette, Davosra, ahol zsugorodó tüdejét gyógyíttatta és ahonnan oly sóvárogva vágyott haza. „Magas hegycsúcsról nézlek most, hazám És szüntelenül vágyódom utánad." Ötvenhárom éves volt; idősebb kollégáit kedves szerénységgel szerkesztőurazta, csak néhány napja még, hogy *a nagy regény* írására készülődött, és az új élet új ízei felé vágyakozott. Egyszerre mindennek vége lett. Ezernyi villanó ötlet, pontos megfigyelés, világító gondolat, csattanó történet, múltba kúszó emlék és harci tűz, – mindez a perc tört része alatt szétfoszlott.

2

Pályám kezdetén ismertem meg; tizenkilenc éves voltam, Zsolt huszonhat. Én kezdő, ő országos név; vezércikkíró, költő, prózaíró. Figyelmes lett rám: megtudta, sokat csatangolok az éjszakában, és hogy felügyeljen rám, megóvjon a zülléstől, magához vett, megosztotta velem szállodai szobáját. Este kellett kávéházi asztalánál jelentkeznem, onnan együttesen tértünk haza. Alig feküdtünk le, kopogás hallatszott: a könyvárus jelentkezett, aki esténként vendéglőkben és kávéházakban árusította portékáját. Zsolt megvette a könyvesember egész hónaljraktárát,

tizenöt-húsz kötetet. Az árus pénz helyett boncédulát kapott, s elégedetten távozott. A könyvek abban az időben fűzve jelentek meg, a rendes emberek papírvágóval, de legalábbis késsel vágták fel a lapokat, Béla tenyere szélével tépte fel; én utánoztam. Mohón olvastunk, csak a lényegre kíváncsian, felületesen. Félóránként kivégeztünk egy-egy könyvet, s dobtuk át egymásnak, majd végül a szoba közepére. Reggel újra megjelent a könyvárus és negyedáron visszavásárolta a köteteket. Béla az idősebb, a megfontoltabb ember fölényével magyarázta el, milyen nagyszerű közgazdasági manővert hajtott végre. A könyveket hitelbe vásárolta, a *Világ* című lap kiadóhivatala fizeti ki helyette; de ő ezt az adósságot soha nem hagyja levonni a fizetéséből, viszont a bácsitól készpénzt kapott, ha negyedárat is. Elismerően bólintottam, s valóban ezután barátom gazdasági képességeit is csodálni tudtam.

Többnyire kócos volt, nyakkendője félrecsúszott, ruhája lehamuzott; nyolcvan-száz cigarettát szívott naponta és szüntelen kávézott. Ágyban vagy kávéházi asztalnál szeretett élni és dolgozni. Az ágy eleinte betegségének kényszere volt, később életformává vált nála. Felhúzott lábára helyezte mappáját és írt. Kávéházba az a sivár világ száműzte annak idején az ifjú költőt és közírót, amely az otthontalanság pótlására, a jólfűtött, illúziókkal jóllakató, ezüsttükrös, hazug regényességű helyiségeket megteremtette. „Az otthonom az Oktogon, hol az időmet lopkodom. Így fogyasztom a napokat. A feketét, a lapokat." Nem hiszem, hogy valakinek sétálási emléke lenne róla. Soha nem járkált, mindig ment valahová. A vidéken nevelkedett kisfiút végig megőrizte magában; csak szűk földrajzi körben élt, az Oktogon körül. Ha az Abbáziából elindult a Király utcába, útitársat keresett. A felszabadulás után mindig azt tervezte, hogy a Körúton fog lakni, valamelyik masszív, régi ház ráépített felső emeletén. Az Újlipótvárost csinálmánynak érezte, a Belvárostól, ahol pedig egy időben lakott, a kérlekalássan-emberektől való irtózatában viszolygott, a Ferencvárosban csak akkor járt, ha labdarúgó-mérkőzésre kocsizott, Budát nem ismerte. Csak a Margit körúti fogházat belülről és a János-kórházat, ahol meghalt.

A kávéház, ahová betette lábát, benépesedett, a lap, ahová írt, olvasott és népszerű lett. Mindenkit kivallatott, minden érdekelte. Temetésén legalább háromszáz lesújtott, könnyes szemű gyászoló érezte úgy, hogy intim barátját vesztette el benne, holott ő mindig csak kérdezett,

de magáról hallgatott. Az érdeklődés, az odafigyelés, a részvét voltaképpen általános jellegű volt benne, igazában soha senki nem hiányzott neki. Soha nem tagadta le magát. Marcus Aurelius hivatkozik Alexandros filozófusra, amikor arra int: ne mondjuk, hogy „nincs időm", aki így bújik ki találkozások elől, „az elhárítja az emberi együttélés szülte kötelességeket", Zsolt Béla mindig, mindenkit meghallgatott. Roppant figyelmesen, sokat bólogatva, láncon szíva cigarettáit. Ha tudott, segített, ha nem, megígérte, de a bajjal küszködőt nem fosztotta meg reményeitől. Ha A pénzt kért tőle, adott, de ha nem volt, elvette B-től, odaadta A-nak s a következő percben az egészet elfelejtette.

3

Amikor először megházasodott, nászéjszakáját követő reggelen felkönyökölt ágyában és így szólt ifjú hitveséhez: „A rezsimmel végezni kell." Életében egyetlen lényeges ügyet ismert: a harcot a Horthy-uralom ellen. Ennek az indulatnak szentelte magát, megannyi elvetélt regény, színdarab és vers terve ennek lett áldozata. Egyetlen vékonyhegyű tollal harcolt a vitézirendes, grófok és tőkések sötét szövetségén nyugvó rendszer uralma ellen. Így került vádlottak padjára a munkásosztály mártírjait, Sallait és Fürstöt sújtó gyalázatos ítélet elleni tiltakozása miatt. Megmagyarázta mindenkinek, hogy a forradalmi munkásmozgalmat a szabadságjogokért folyó küzdelem döntő tényezőjének kell tekinteni. Nem lehetett megfélemlíteni őt; pedig a harc a rezsim-dédelgette vérben gázoló britanniások, Franczia-Kissek, Márffyk és Piroskák ellen nem ment babra.

Egy foltozó suszter gyermeke, Czinzenheim nevű, megnyerte a matematikai versenyt, de nem vették fel az egyetemre, mert a zárt számba a zseniális fiú helyett – természetesen – egy nagy befolyású plutokrata hájfejű fiacskája került. Zsolt előkaparta a pénzt és kiküldte a fiút külföldre tanulni.

4

A lompos, sokszor nyiratlan Zsolt Béla gyűlölte a szellemi henyeséget, a pongyolát, a tisztátlant. Az újságírómesterség egyik legnagyobb művese volt. Egy világító jelzőt beírt a munkatárs cikkébe, s attól jó lett az írás, kihúzott egy mondatot, ajánlott egy új befejezést, kigyomlált egy képzavart, kész, – mehet a kézirat a nyomdába. Mindenkinek tudott témát adni, azt a témát, amit az illető tud megírni. Az egyik tanítványa mondta, hogy mindenki tehetségessé vált tőle. Zsolt megvetette a Horthy-rendszer élősdijeit, az álellenzéki dörmögőket, a vállatvonva belenyugvókat, a tétlenségükben cinkosokat. Dühvel és gúnnyal harcolt az úgynevezett „okos gyerekek", a grófi házak teavendégei, a bankárok kibicei és a gyárosok méltányolói ellen. Tudta, hogy a nyegle, monoklis gróf-fi, csakúgy jelképe a Horthy-világnak, mint a tudatlan, étlapműveltségű, beavatottságával tetszelgő, tegezéseket fitogtató, üresfejű újságíró. Kiadói megfélemlítésre, vagy „okos dumára" sem írt le egy vállalhatatlan sort. Személyes ügyének érezte a világ minden igazságtalanságát, akár Kínában történt, akár a Karpfenstein utcában. Elválasztotta a lényegest a mellékestől. *Párisi vonat* című darabjának forró hangulatú premierjéről elszaladt, és elfelejtett a közönség előtt angyali félszegségével meghajolni, mert hírül hozták, hogy Dollfuss lövetett a munkásokra, és ez lényeges volt, ezzel törődni kellett, írni róla; a darab, az egyéni siker – mellékes.

Nappal kávézott, éjjel evett, néha az volt a gyanunk, hogy szándékkal rongálja magát. Csukott ablakok mögött feküdt, levegőre nem járt, pedig ez a legvárosibb író szemérmesen imádta a természetet, értett is hozzá, volt tájismerete, a földeken is otthonosan mozgott, a mezőn megismerte a szöszös bükkönyt és a lucernát, fáról, virágról rengeteget tudott.

5

1942-ben munkaszolgálatra hívták be. Kijev, Szeredina-Buda, Pripjetmocsarak... A szadista Toronyi volt a századparancsnoka, s egyszer tizenkét napig verette. De a fiúkban állandóan ébren tartotta a reményt. Jönnek a szovjet csapatok és vége lesz Horthyék gyalázatos uralmának!

Hadbíróság elé állították lázítás, hazaárulás és gyújtogatás címén. A katonai ügyész halált kért a fejére. Hazakerült és a Margit körúti katonai fogházban ült. Amikor kiszabadult, egy körúti kávézó emeletén találkoztunk. Vártam, elbeszéli szenvedéseit. Itta a feketéket, rágta a cigarettákat, de mindarról, ami személyes, hallgatott. Koljáról beszélt, a tizenkét éves szovjet fiúról, akivel Sosztka nevű faluban találkozott. Kolja apja katona, anyja partizán volt és a kisfiú az *Education Sentimentale*-t olvasta oroszul. 1944. január 22-én szabadult a Margit körútról, aztán elutazott a feleségével Váradra, ahol május 5-én berakták őket a gettóba. Következett a deportálás, majd Svájc és a legelső vonattal haza. Amikor megérkezett, aznap akasztották az Oktogonon Toronyit: a nép ítélt.

6

Utolsó éveiben betegszobája ágyából szerkesztette lapját. Évtizedekig írta kegyetlen valóságérzésekkel kispolgári figuráit, és most történelmi hivatásának érezte, hogy a Kardos urakat, a tévelygő, utat nem találó kispolgárokat bevezesse a népi demokráciába. Ennek az osztálytudatlan, de segítésre érdemes rétegnek megmagyarázta, hogy az ellenség mindig jobbra áll. Azt akarta, hogy a dolgozó kispolgár és értelmiségi belenőjjön az új világba.

7

Betegsége tüneteit végtelen fegyelmezettséggel és tárgyilagossággal figyelte. Soha nem volt érzelgős, a vígasz untatta. Pontosan ismerte szervezetét, odaszólt feleségének: „Most menj ki, mert szíverősítő kell." Nem a haláltól félt, hanem az öregségtől. Már huszonegynéhány éves korában is búcsúzott: „Ifjúságom, fehér bárány, kinek kellett?" Temérdeket olvasott kórházi ágyán. „Tolsztoj még azért is igen nagy író – mondta –, mert az ember örökké látja, hogyan pislog Karenin gróf, és hallja, mint ropognak az ujjcsontjai." Az öregség az akaratlanságot, a sivár közönyt jelentette nála. A kérdés folyton foglalkoztatta. Utolsó olvasmánya Aragon: *Az omnibusz utasai* című regénye volt, amely az öregedésről szól. Ezt a könyvet újra és újra fellapozta, és gyakran be-

szélt róla. „Nézzétek – lepte meg egyszer környezetét –, ősz hajszálaim visszabarnulnak." Dióbarna szemét ilyenkor mélyen a kérdezett arcába mélyesztette, a választ a tekintetből remélte.

Egyre fáradtabban hullt vissza párnájára, s a túlfűtött szobában, ahol a látogatók ingujjra vetkőztek, négy-öt ágyruhát is magára rakott. Fázott. Aztán legyűrte az ismeretlen, és már nem kérdezett semmit a látogatóktól. Igazában azon a napon halt meg, amikor már nem volt többé kíváncsi.

1950 január

CSONTVÁRY ÉS AZ „ÉGI SZÓZAT"

Hetek óta a látogatókönyv és a többszöri meghosszabbítás tanúsága szerint valósággal zarándoklás folyik a Fillér utca felé, ahol Csontváry-Kosztka Tivadar kevésszámú, de annál sugárzóbb és meghökkentőbb képeit állították ki. Huszonhét éve, hogy ez a szent angyal, ahogy Gachot írta róla: „suta és fenséges őrült", olyan magányban, amilyenben csak egy kiröhögött zseni élhet, éhenhalt, és amikor ráakadtak, csak temérdek szilvamagot találtak mellette semmi egyebet. És most ott állunk megbabonázva, gyönyörre gyulladva vásznai előtt. Kutatjuk teremtő erejének titkát. Többnyire színeket sem kevert, rákente vásznára az okkersárgát, meg a pirosat, naivul, mint egy iskolásgyerek, aki festőeszközt kér születésnapi ajándékul. Ácsorgunk képe előtt, amely Zrínyi kirohanását ábrázolja. Zrínyi díszmagyart visel, mint valami becsvágyó honatya a nemzeti ünnepségen Ferenc József korában, szemben vele a marconának elgondolt kilenc darab kis török, köztük egy ravaszdi janicsár, aki oldalról próbálja bekeríteni a magyar hőst. Zrínyi vára pedig empire stilusú, angyali kastély. Mégis, mindaz, ami ebből a csacsi elképzelésből árad, oly megindító, színeiben oly harmonikus, egyszerű, lezárt és kész műalkotás, hogy nem tudunk szabadulni tőle, újra és újra visszatérünk hozzá. A látomást a művész belénk pecsételte, életünk részesévé tette, és tudatosította bennünk azt, hogy ezt a képet Csontváry csak így festhette meg.

Amíg élt, csúfolták. Persze, többnyire a mókamester, Pólya Tibor, akinek édes, örömet árasztó képeit szintén most állítják ki. Vörös Géza szokta nagy élvezettel elmesélni, milyen édes hecceket rendezett Pólya Csontváry rovására a régi Japán kávéházban. Csontváryt – akit gyakori vallomása szerint „égi szózat" sugallt a festésre – nem lehetett az átlag-

emberek mércéje alá vonni, lebegett föld és ég között, a képzelet és valóság körvonalai elmosódtak benne, vagyis futóbolondnak tartották. Különösen sokat, szinte mániákusan foglalkozott Ferenc Józseffel. Nem tudott úgy beszélni, hogy bele ne keverte volna az agg uralkodó nevét a vitába. Egyszer, amikor a király meghűlt, Csontváry, aki különben is imádott táviratozni, sürgönyözött az udvarnak, hogy a királyt vizes lepedőben tegyék ki a napra. Nemcsak a művészetet akarta új utakra vinni, nemcsak, hogy feltalálta a „nap-utat", de eredeti gyógymódokkal is foglalkozott. Pólya, a Japán egyik fülkéjéből felhívta Csontváryt, aki a másik fülkében boldogan hallgatta, hogy „Bolfras, a király szárny segédje" megköszöni a tanácsot, amely segített.

Egyszer Afrikában, a tengerparton festett. Szélvihar kerekedett, és négyméteres vásznát besodorta a tengerbe. A művész kimentette a képet, majd azonnal sürgönyözött Budapestre: „A művet megmentettem Csontváry." Justh Gyula, a képviselőház elnöke is kapott táviratot a művésztől: „Plein-airt felfedeztem, Tivadar festő." Csontváry úgy gondolta, hogy a sürgöny vétele után Justh összehívja a parlamentet, és nagy pillanatot érzékeltető, megfontolt, de keresetlen szavakkal közli, hogy Tivadar (csak így, keresztnévvel, mint a királyok) felfedezte a plein-airt, és most a nemzeten áll a sor, hogy cselekedjék. Sok baja volt nagyméretű vásznaival, amelyeket nehéz volt kiállítani hely hiánya miatt. Megjelent a MÁV üzletvezetőségnél, és a Keleti pályaudvart akarta kibérelni. Tervéről lebeszélték, és ezért az Iparcsarnokban állított ki egykoronás belépődíj mellett. Amikor a látogató elmerült valamelyik képének szemléletében, a kép mögül előjött egy manó, malaclopó köpenyben, mindig nyakkendő nélkül, zsebkendővel átkötött nyakkal, hegyes szakállát simogatva. Csontváry volt. Megmagyarázta képét, és közölte, hogy a festmények darabonként nem eladók, csak az egész együtt, ára mindössze egymillió korona. Életében összesen egy képet adott el.

A Fehérvári úton lakott, s a kávéházban összebarátkozott Nóti Józseffel, aki most a Petroleumipar vezérigazgatója. Nóti megkérdezte, miért nem ad el képet? Csontváry természetes hangon, amelyben azonban a meggyőződés ereje fénylett, közölte, hogy tisztességes szülő nem adja el gyermekét. Sétáltak a Fehérvári úton, a festő hirtelen megállt, rámutatott egy térre és azt mondta: „Ott állítjuk fel a Csontváry Mú-

zeumot. Magának van összeköttetése a városnál, járja ki!" Éjjel három órakor Nótit felcsengették. Ajtót nyitott, a művész állt ott. „A hely nem jó" – mondta, és elment.

Volt kereskedősegéd, gyógyszerész. Felvidéki patikáját bérbeadta, és a bérösszegből élt. Aszkétikus szerénységgel tudta beosztani a pénzét, ahogy Lehel Ferenc írja róla: „Nyers káposztát ebédelt papírból, de méltóságos testtartással." Néha olyan primitív volt, mint egy falusi gyermek, máskor az istenek rokona. Az expresszionizmus és a spirituális művészet előfutára egyszerre. Gyengén rajzolt, közepesen festett, és mégis nagy művész volt. Egy évben született Van Gogh-gal, de Magyarországon, ahol nem értették meg. Amikor meghalt, az „előkelő" és a művészrokont szívből lenéző Kosztka-család nem kért és nem igényelt a festő hagyatékából semmit, otthagyta a csodálatos vásznakat a háziúrnál, párkoronás lakbértartozás ellenében. A família nem tudta megbocsátani az elrugaszkodott családtagnak érthetetlen, hülye vásznait, ahelyett, hogy olyan bájos és érzelmes képeket pingált volna, mint Margittay vagy Aggházy. Ma minden Csontváry-kép ezreseket ér, de hiába a gyűjtők igyekezete, nagyon ritkán bukkan fel eladó vászna.

1946

PISTA BÁCSI

Péterfi Istvánt, a zenekritikust ma kísérték utolsó útjára barátai. Azóta, hogy meghalt, több nekrológot olvashattunk róla; ezeken az írásokon átizzott az elvesztésén érzett fájdalom. Szeretném az olvasónak, aki őt nem ismerte, elmondani, mitől ily bensőséges e búcsúztató cikkek hangja. Hiszen más nagy értékeink is itthagytak minket – de róla beszélünk, felidézzük figuráját, hangját. Miért is...?

Ötezer személyes ismerőse – mert legalább annyi volt – mind érezhette gyengéd, megbecsülő magatartását. Soha nem lankadt a figyelme, nem volt távol; tudta, ki miért friss, miért szárnyaszegett, mire vágyik, mitől csüggedt. Nem tömegnek nézte az embereket, hanem együtt menetelő társaknak. A sikeressel és a homályban ragadttal egyazon hangon diskurált. Ötezer ember érzett kibeszélő vágyat a társaságában, és engedett közlési kényszerének – ő pedig tapintatosan, testvéri módon osztozott a mások örömében és bajában.

Vagyis jó modora volt – állapíthatná meg valaki cinikusan. Hát igen, jó volt a modora, ha ezen a szón azt értjük, hogy külső burka a harmóniának. Néha egy figyelmes tekintet több, mint a jó tanács vagy a gyors segítség. Az egyszerűsítő képzelet, irodalmi példák nyomán, megteremtett egy békétlen, összeférhetetlen s föltétlenül dörmögő figurát, akiről illik megjegyezni, hogy átkozott természetű, de alapjában véve meleg szívű ember. Nekem örökké gyanús az ilyenfajta alak. Vallom, hogy a lélek derűje az érintkezésben is kicsillan: tudom, hiányérzetem lesz Pista bácsi nélkül, aki soha nem kedveskedett, de mindig kedves volt, nem hízelgett, de megtisztelően odafigyelt a dadogó vallomásokra.

Éjjel-nappal forgalomban volt; kora reggel elsőnek diktálta le kriti-

káját a szerkesztőségben, igazgatta a Zenei Alapot, ülésezett, intézkedett, éjjel az utolsó villamoson döcögött haza, de soha nem látszott fáradtnak. Több mint negyven év óta vallotta magát kommunistának, vén fejjel ülte végig a tanulmányi konferenciákat, hogy amit temérdek esztendő óta érzett, az a tudomány adataiban is megvilágosodjék előtte. Valaha, nagyon régen, ügyvédi diplomát szerzett, de csak percekig járt tárgyalásokra, eljegyezte magát az újságírással, a zenei rovattal. Mint fiatalember hegedült, majd csellózott – „gyenge amatőr voltam" – szokta mondani bánatosan. Zenei bírálataiban kiemelte a jót, s gyöngéden kifogásolta vagy tapintatosan elhallgatta a sikerületlent. A művész csak onnan tudta meg, hogy teljesítménye nem tetszett Péterfinek, hogy a neve hiányzott a bírálatból. Gyönyörködésre akarta nevelni az egymás sarkába érő nemzedékeket; nem ő akart kitűnni, mint hosszú pályáján megannyi kollégája, hanem a művet tolmácsolni, s a művészt megkedveltetni. De ha elvi vitáról volt szó, tudott kemény lenni; harcolt Hubayék ellen és az úttörők egyike volt, aki Bartók elismeréséért kiállt a porondra.

Az utolsó napokig fiatalosan csillogott a szeme, hitt a jövőben, hitt az erőfeszítés értelmében, nyilván ez óvta meg lelke kopásától, a fanyalgó fáradtságtól – nem hiába sietett folyton, mert elvégezte a dolgát ezen a földön.

1962 május

REMENYIK ZSIGMONDRÓL - TEMETÉSE NAPJÁN

Alakja, mozgása fiúsnak, fiatalosnak hatott, de arca megviselt volt, törődött. Most, hogy meghalt, idézgetem emlékeimet: mindössze tíz-tizenkét évvel ezelőtt találkoztunk először, Csathó Kálmán mutatott be neki. Öregedvén, az ember már nehezen barátkozik. Életunk késő délutánján azokhoz ragaszkodunk, akik fiatalságunk szemtanúi, akiktől megkérdezhetjük: emlékszel? Ám a szakállas, figyelmes tekintetű Remenyikről tízperces ismeretség után úgy éreztem, és a mai napig is úgy érzem, mintha egész életünkben együtt meneteltünk volna. Társaságában nemcsak barátai, hanem közömbös ismerősei is többnek érezték magukat az ő ember-megbecsülő magatartásától. Pedig nem volt kedveskedő, se hízelgő. De értékelte kollégái munkáját, soha nem az eredményt nézte, hanem az erőfeszítést. Kedvéért még életformánkon is változtattunk: a magunkfajta ember kávéházban, vendéglőben szeret találkozni. Ő viszont nem volt hajlandó eljárogatni, ma már tudjuk, gyengesége miatt. Így hát nála találkoztunk. A nyilvánosság légkörét felcseréltük otthonának meghittségével.

Az *Apocalipsis Humana* most már befejezetlenül maradt sorozat; minden darabja szenvedélyes vallomás az ember mellett, művészien megfogalmazott vádirat az önkényeskedés, a fölény, a hatalmaskodás ellen. Igazi író volt, életműve egyanyagú, mint minden valódi teremtő művészé, bármelyik könyve bárhol felütheto, egyazon nemes indulat hangja csendül ki belőle.

Mi, barátai, furcsa kettősségben voltunk vele; hipochondernek tartottuk, mert nem értettük, miért kerüli az orvosokat, viszont riadtan láttuk, hogy bőr és csont; ha ült, betegnek látszott. Ha könnyedén felugrott és járt, megvigasztalódtunk, nyilván nincs komoly baja, hitettük el

magunkkal megkönnyebbulten. Csak most, halála után, tudtam meg, hogy a mosakodásnak háromszor-négyszer is nekirugaszkodott, abbahagyta, újra kezdte, annyira el volt gyengülve. Fiatal korában hat és fél esztendőt kóborolt Dél-Amerikában, időnként keserves, sőt tragikus körülmények között. Talán a mohó élményszerzés e szörnyű esztendői, a veszélyes klíma roncsolták meg szervezetét.

Amikor bevitték a kórházba, összenéztünk. Hát mégis baj van? Feleségét megkérte, vigye be hozzá egy kéziratát. Remenyikné, kutatva az írás után, egy gépírásos lapot talált, amelyen az író megfogalmazta tulajdon gyászjelentését: „Küzdelmes, munkás életének 62. évében" – így kezdődött a partecédula gépírásos szövege. Nem szólt róla a férjének.

A kórháztól, orvostól rettegő ember odabent csak azt kérte, ne tegyék ki újév előtt – erre a félelmére semmi oka nem volt, orvosok és ápolók gyengéd szeretettel vették körül. A műtétre is hősiesen szánta rá magát. Mint minden igazi művész, rendszerető volt, és az maradt nehéz óráiban is: feleségének lelkére kötötte, vigye be az írását a folyóirathoz, és Bözsikének, a háztartási alkalmazottnak, dobja be a lottócéduláját.

Operációja után így szólt az első gimnazista Szilviához:

– Hallottad, kislányom, hogy engem megoperáltak. Ugye, tudod, hogy meg fogok gyógyulni?

Írásokat tervezett. Bizakodott. Régebben felesége, a lánya gyakran kérték, vágassa le öregítő szakállát, és öltözködjék korszerűen. Egyszer meg is ígérte, némi öngúnnyal, hogy csőnadrágot csináltat, és állát simára beretváltatja. A műtét után, a bizakodás óráiban, talán készülődött is e megifjító cselekedetre. Ám állapota egyre romlott, már hang sem jött ki az ajkán, de szájmozgását felesége és lánya úgy vélték leolvasni, hogy ezt mondja: „Meg akarok halni."

Holmijai a szekrényében, írásai, levelezései példás rendben egy ládában, kalapja az előszoba fogasán. Csak ő nincs már, Remenyik Zsigmond.

1962 január

JÓZSEF ATTILA A CLOSERIE DES LILAS-BAN

Vallomással kell kezdenem: soha nem írtam nagyobb emlékezést József Attiláról. Pedig ironikus barátaim szerint már húszéves korom óta szakadatlanul emlékezem, ilyenfajta az alkatom – adomány ez, vagy megvertség? – hiába tűnődöm rajta, magam se tudom. Ifjú éveim panoptikumát kötetekben és újságokban porlódó írásokban jórészt lerögzítettem, bár ha Róla, világom legnagyobbikáról akartam szót ejteni, legfeljebb mondatokra futotta; nagyobb írás nem került ki a kezemből, nem sikerült. Évekig ültünk együtt a Japán kávéházban, rengeteg intimitást őrzök róla, ám ha kiadó vagy szerkesztő írást kért József Attiláról, megbénultam. Miért? Oly magasra ívelt röppályája, hogy nem tudtam követni? Szeméremből, gyengeségből? Vagy írói módszerem: az apró mozzanatok megfigyelése, a kockák gondos összerakása lenne elégtelen ragyogása megfestéséhez, nem portrét kellene csinálni, hanem freskót, és ehhez gyenge a képességem?

De ha már ezt a fogyatékosságomat megvallom, azt is el kell mondanom: figyelek minden József Attiláról elhangzó szóra, leírt sorra. A napokban a Duna-parti kávéház baráti törzsasztalánál hallom, amint Diósy Antal festőművész ezt mondja dr. Borsa Mihálynak, egy nagy szociális intézmény vezetőjének.

– Emlékszel arra az estére, amikor Párizsban a Closerie des Lilas-ba bejött József Attila azzal a nővel?

– Hogyne... Persze. Éppen barkochbáztunk. (A társaságnak magyarázóan.) Akkor lett divatos ez a játék. Bizonyára mindnyájan ismeritek. (Persze, persze.) A kérdező, akit előzőleg kiküldenek, megközelítő kérdésekből akarja megtudni a feladott szót vagy szavakat: személyt, tárgyat, fogalmat... A kérdező én voltam, a felelő, aki csak igennel vagy

nemmel válaszolhat, Ujhelyi Nándor. Ekkor lépett be József Attila és a nő. Vézna, rosszul öltözött lány.

– Hogyan volt az? – élénkülök fel. – Meséljétek csak.

– Rettenetes história – veszi át a szót Diósy. – Jól emlékszem az egészre... Vegyük csak sorba... Ki is ült ott akkor, 1927 februárban, mert én március elsején hazajöttem. Az asztalfőn Ujhelyi Nándor, az erotikus író (Borsához fordul), te, én, Gyulai Margit iparművésznő, aztán Ignotus elvált felesége.

– Weidinger, amerikai magyar újságíró – pótolja a névsort Borsa.

– Igen, igen... Belépett Attila és a lány – folytatja Diósy –, a Boulevard Montparnasse-i ajtón jöttek be. Attila félszeg, sápadt és izgatott volt. A lány remegett. Attila szólalt meg: „Ugye, önök magyarok?" „Igen..." – felelte valaki. „Ezt a nőt – mondta a költő – egy férfi üldözi. Le akarja lőni. Engedjék meg, hogy helyet foglalhassunk a társaságukban."

(Az „eset" harminchat évvel ezelőtt történt. Egyes mozzanatok elhomályosodtak. De abban megegyezik Diósy és Borsa, hogy a barkochbázókat egyáltalán nem izgatta fel József Attila feldúltsága. Borsa bevallja: „Én tovább kérdeztem, hogy a tárgy található-e abban a helyiségben, amelyben most tartózkodunk?" Nyilván a társaságnak, ha nem is hűvös, de semleges magatartása miatt a fiatal pár nem ült hozzájuk, hanem a szomszédos asztalhoz. Borsáék asztalánál akadt olyan is, aki azt hitte, hogy az egész história csak mese, Attiláék melegedni akarnak. Arra emlékeznek, hogy a költő és a nő nem rendelt semmit, nyilván nem volt pénzük. Elárvultan ültek asztaluknál, rendkívül idegesen, és jobbra-balra tekintgettek.

Körülbelül negyedórás üldögélés után Attiláék felálltak, majd az üveges szélfogó mellett kémleltek kifelé, és nem a Boulevard felé vezető ajtón (amerről jöttek), hanem a másik oldalon, amely a kis fás térre nyílt, léptek ki. Alig hagyták el a helyiséget, egy fa mögül előugrott egy rosszul öltözött férfi. Előkapta revolverét, ráfogta a nőre, indulatos szóváltás következett, majd a támadó a revolvert hirtelen szívéhez illesztette és elsütötte. Azonnal meghalt. A rendőrök percek múlva megérkeztek, az öngyilkos hulláját újságpapírral terítették le.

– Másnap – mondja Borsa – az újságokban olvastuk a párizsi magyarok szerelmi tragédiájáról szóló tudósítást.

Izgalommal hallgattam Diósy és Borsa elbeszélését, s a dermesztő história minden mozzanatát feljegyeztem. Másnap telefonon felhívtam Szabolcsi Miklóst, aki évek óta foglalkozik József Attilával: sokat köszönhetünk neki József Attila élete addig nem ismert fehér foltjainak eltüntetéséért.

– Írd meg a történetet – javasolta Szabolcsi. – Eddig csak annyit tudok az esetről, amennyit József Jolán Attiláról írott könyvében elolvashatsz róla.

József Jolán József Attila élete című könyvének 1955. évi kiadásában, a 203. oldalon olvasható Attilának Lucie testvéréhez intézett következő levele:

le 12 mars.

Luciekém,

rengeteg közbejött dolog miatt nem írtam. Először is azért, mert egy táncosnő völegénye, a szamár, a szemem előtt agyonlőtte magát – minthogy a nő kacérkodott velem, s én montparnasse-i szokás szerint a kávéházban vállán mertem tartani karomat. Sőt majdnem letartóztattak az ügyből kifolyólag, mert csupán mi hárman voltunk az utcán, a fiú, a nő, meg én – szerencsére azonban pont a lövés előtt lépett ki a kávéház ajtaján egyik német barátom. Gyanússá az tette a dolgot, hogy a nő görcsöket kapva, mamája után kiáltozott, s kényszerített, hogy hazavigyem, mielőtt még a helyszínen kihallgathattak volna. Azután kihallgatások a rendőrségen, kétszer is, ami majdnem két napot vett igénybe – utána rendezni a nő ügyeit, hogy a magyar újságokba bele ne kerüljön – legalább riport alakjában ne – a dolog: ti. a fiú magyar volt, a nő is az, nem szólva rólam, s azonkívül a nőnek, mint megtudtam, már volt egy hasonló, de rémesebb esete Budapesten.

Többször is olvastam József Jolán könyvét, erre a levélre nem emlékeztem. A szemtanúk nem tudnak a németről, arról sem, hogy a nő görcsöket kapva mamája után kiáltozott... Talán mindezt elfelejtették. Ki volt a nő? És mi lehetett a „hasonló, de rémesebb esete Pesten".

A kutató, ha elutazik Párizsba, ott a könyvtárban, a riportokból megtudhat mindent. Hiszen a francia lapoknak nagy hagyománya, hogy a véres szerelmi botrányokat roppant bőségesen tálalják fel.

1963 március

A NYOLCVANÉVES CSORTOS

Könyvben, tárcákban, televízióban emlékeztem meg róla, mégis tehetetlennek érzem magamat, nem lehet tökéletesen elővarázsolni figuráját a múlt ködéből. A leírt szó, az ecset, a véső, a hangjegy biztosítja a maradandóságot, a színésszel művészete is koporsóba kerül. A színész művészetéről nincs hiteles tanúskodás; a szirupos, nyálkás filmek, amelyekben egykor játszott, mily keveset árulnak el róla; silány, vértelen reprodukciók egy csodálatos festményről.

Ha leírom, hogy a század első évtizedeinek legnagyobb magyar színészegyénisége volt – ez üresjáratú mondat, a mai fiatalember vállat von, bizonyítást kér. A múlt században Bajza József és társai megpróbálták leírni a színész gesztusait, hangját – ez sem segített –, írásműveiken elalszunk, nem tudjuk elképzelni, milyen is lehetett Fáncsy Lajos vagy Lendvay Márton. Márpedig a mai húszéveseknek Csortos is Fáncsy...

Mint ember, mint dolgozó is teljesen elképzelhetetlen mai társadalmunkban. Pátzay Pálnak van egy remek meghatározása a közösségbe beolvadni nem tudó emberről. Azt mondja róla: dagadt személyiség. És a magyarázat így hangzik: „Nem fér bele egy normális ember burkába, kidagad belőle." Ilyen volt Csortos. Képzeljünk el a mai státusos világban egy színészt, aki annyi szerződést szegett meg, ahányat kötött. Aki a Magyar Színházban az előadás hivatalos megkezdése után negyedórával még a kiskapuban állt, mondván, addig nem megy fel az öltözőjébe, míg nem kap előleget. Ugyancsak előleg megtagadása miatt, otthagyta az Andrássy úti színházat, az előadás megkezdése után maszkban átsétált a szomszédos kávéházba, ott nagy nyugalommal sárgadinnyét evett, s csak akkor tért vissza a deszkákra, amikor áthozták a kí-

ván összeget, amit mint pedáns ember gondosan megolvasott. Ettől még ő volt nemcsak a leghitelesebb, hanem a legfelkavaróbb Liliom, Clausen tanácsos és Shylock.

A bezupált őrmester fia a népi származék kivégezte azt a feudális, gőgös legendát, hogy csak „pedigrés urak" tudnak elegánsak lenni. Színben, vonalban, minden tökéletes harmóniában olvadt össze öltözködésében. Tíz évvel divatjának halála után a betétes cipő remekül hatott rajta; egy időben az volt a szeszélye, hogy nyakkendő helyett furcsa alakú kis brossokat hordott. Sokan irigyen nézték, de utánozni nem merték: „Az ilyesmi csak Csortoson jó."

Magányos ember volt, de minden este társaság várta. Lírikus lényét takargatta, utálta az érzelgősséget. Nem volt hálás, de azt sem tűrte, ha hálálkodnak neki. Egyszer beteg volt és Petschauer, a tragikus sorsú vívóbajnok hordta fel az ételt hozzá naponta háromszor, holott előzőleg hónapokig haragban voltak. Amikor Csortos felgyógyult, beült a kávéházba. Petschauer közelített felé, mire elhárítóan intett: „A harag tart..." A pertu országában alig két-három emberrel tegeződött. A Fészekben leült egy asztalhoz, a pincér bocsánatkérések között mondotta, hogy az asztal foglalt. Felemelte kezét az asztalról, és így szólt: „Vigyék az asztalt..." – ő ottmaradt. Százával kapta a szerelmes leveleket, olvasatlanul eldobta mindet. „Le akarnak szakítani..." – dörmögött. Igazgatónak, rendezőnek nem köszönt, nehogy tülekedőnek nézzék. Ha volt pénze, elvásárolta. Bement a Vörösmarty téri látszerüzletbe, látcsövet venni. Másfél óra múlva kijött két fényképezőgéppel, különféle műszerekkel, összesen négyezer pengőt költött.

A tárgyakat egy hét múlva eladta negyedáron, megunta őket. Amikor egy színészkollégája szabó lett, szívességből tizenhat rend ruhát csináltatott nála. Hónapokkal később elküldte a ruhákat ugyanehhez a szabóhoz vasaltatni. Az a vasalásért pénzt számított. Erre dühében mind a tizenhat ruhát eladta az őszeresnek. Így büntette meg a szabót.

Alapjában véve nem becsülte nagyra a színészetet. Nem is beszélt róla. A legfontosabbnak az evést tartotta. Egyszerre négy-öt húsételt rendelt, mindegyikből villázott, étvágya csillapíthatatlan volt. Egy vakmerő ember megkérdezte tőle, miért eszik olyan sokat és sokfélét? „Pótolok" – válaszolta, nyilván éhezésben töltött ifjúságára gondolva.

Szerepét többnyire nem tudta, a súgóra bízta magát. Klasszikus da-

rabban játszott a Nemzeti Színház színpadán, mikor leszólt a súgólyukba: „Hallja, súgjon hangosabban . . .” Gyakran kibeszélt a darabból a közönséghez, zavarba hozva partnereit. Egy tragikus jelenetben tapperrel itatta le könnyeit.

Az ostrom alatt Attila utcai lakását lebombázták, egy másik lakónál húzta meg magát. Sokat fagyoskodott, éhezett, inzulinhoz sem jutott. A felszabadulás után a Fasor szanatóriumban ápolták. Ezekben az időkben újra összekerült első feleségével, Bamberger Fricivel. Nem morcoskodott, kedves volt hozzá.

Csortos, mint egész életében, akkor is dekánként mérte ki önmagát. A leromlott fizikumú ember három színpadon lépett fel esténként, pedig olyan gyenge volt, hogy lépni is alig tudott, a színpadon vagy egy helyen állt, vagy leült. A Nemzeti Színházban Csehov *Medvé*jében játszott, ugyanakkor fellépett a Sportcsarnokban és az orfeumban is. Egy este nem kapott kocsit, villamoson utazott, valaki rálépett a cukorbeteg ember lábára. A penicillin későn érkezett.

Így halt meg az a színész, akinek Hevesi Sándor szerint, nem voltak határai, aki mindent tudott, amit akart, igaz, hogy csak vajmi keveset akart, és csak igen ritkán.

1963 március

A BÁRÓ HAZATÉR

Egy közel hetvenéves férfi, Hatvany Lajos, vagy ahogyan az irodalmi kávéházakban nevezték, „a báró", ma délután az Arlberg-expresszen mindössze negyven évi késéssel hazaérkezik. Nem követte apja mesterségét, nem gyártott cukrot, Gyulaitól, a szent öregtől tanult irodalmat, és harmincéves korában annyit tudott magyar irodalomról, de még nyelvészetből is, hogy megillette volna a pesti egyetem katedrája. Kicsit elkésve, hét iksszel a vállán, teherbírónak bizonyult, most kezd majd előadni az egyetemen Petőfiről. Két költő: Petőfi és Ady értékelő elemzésének szentelte életét, amely könyvtárszobák papírzizegős csöndjében pergett volna le, ha... Ha közben nem kezd ereszkedni a rendszer szúvas gerendázata, és Hatvany, akiben a társadalmi tények megvilágosodtak, a lelkifurdalásos polgár tisztességérzetével nem áll oda a tizennyolcas forradalom előkészítői és harcosai közé. De odaállt, emigrációba kényszerült, Bécsben Garamival szerkesztette a *Jovőt*, amelyen beteljesedett a külföldön készülő magyar újságoknak, az idegen talajba ültetett növényeknek elháríthatatlan sorsa: elsorvadt.

Ideget, velőt szüntelenül maró-rágó honvágy pusztította ezt az embert, mérgezettebb hazavágyó volt, mint Mikes Kelementől kezdve bárki. Párizsban a Quai D'Anjoun levő lakásán, ahonnan látni lehetett a Szajna folyását egészen Surresne-ig, Petőfi kinyomozatlan napjait kutatta. Bécsből leosont a határig, mert Ausztriában nem virágzik az akác, és ő magyar gömbakácot akart szagolni, ha kicsit messziről is.

Évtizedekig élt külföldön, kastélyokban és „bús hotelszobákban", de soha más, mint magyar téma egy pillanatig sem érdekelte. A londoni párában vagy a párizsi benzinszagban otthoni illatokat fedezett fel. Annak

idején Berlinben Kerr, Harden és Reinhardt barátja volt, nem is figyelt rájuk, hazagondolt. Pedig már fiatalon megérintette odakünn a siker édesen forró lehellete, *A nem érdemes tudni tudománya* című könyve Berlinben tudományos körökben is mély benyomást keltett. Hazajött, Töreky osztálybírósága elé került, a börtön után itthon légüres térben élt, ismét emigrált. Most Oxfordból érkezik. Még nem volt húszéves, amikor apjával, a századvégi magyar kapitalizmusnak egyik legjellegzetesebb alakjával szemben nyílt ellentámadásba ment át, amikor az azt mondta, hogy mennyi munkást tart el. – Talán inkább ők tartják el apát? – kérdezte.

Korán tudatosodott benne, hogy van negyedik rend, és állandó kompenzációban élt, hogy amit osztálya vét, azt személyében jóvátegye. Ezért tömte pénzzel a nagy nemzedéket, Adytól a legkisebbekig. (Igaz, hogy mecénáskodása miatt kapott érdemtelenül és igazságtalanul dilettáns mellékízt munkássága.) A férfi, aki ma hazaérkezik, Károlyi oldalán állt a forradalomban, Adyval barátkozott, megteremtette a Nyugat könyvkiadóját, Karinthyék és Kosztolányiék mentora és barátja volt. Számunkra a nagy szoborcsoportozat egyik tagja.

Soha más vágya nem volt, mint az, hogy író legyen és az ifjúság irodalmi nevelője. Szerette bejárni az országot, s kis falvakban régen élt nagy szellemek nyomait kutatni. Személyes ügye volt minden magyar tehetség, Szentjóbi Szabó László vagy Virág Benedek éppen úgy, mint József Attila. Ezt a keveset, ezt a senkinek nem ártó tiszta életprogramot sem tudta megvalósítani a rendiség és a kapitalizmus között hányódó, századfordulói Magyarországon. Kevesen tartottak ki mellette, holott jó volt barátaihoz, és Bródy Sándor szerint még jobb ellenségeihez. Most kicsit későn bekopogtat szerelméhez, mint ahogy az *Education Sentimentale*-ban Arnoux-né is már fehér hajjal és évtizedekkel elkésve jött pásztorórára szerelmes Frederic Moreau-jához.

1947 április

A fiatalember, aki könyvét átnyújtotta és meleg dedikációt írt bele: Karinthy Ferenc. Szemügyre vettem: ugyanaz az előreugró áll, kutató szem, s mintha éppen úgy, olyan szenvedéllyel keresné a lényeges kifejezést, mint az apja. Csak ahogy pillanatra megfigyeltem, nem oly himbáló járású, lomha, rendetlen s nem is alacsony, hanem éppen nyurga. A fiatalembert egyszer régen már ismertem; akkor Cininek hívták, s a lábunk alatt játszott, amíg apjával Karinthy Frigyessel egy tatatóvárosi kertben römiztem. Ha jól emlékszem, Cini időnként megcsípte a lábunkat, és ilyenkor pengősökkel váltottuk meg nyugalmunkat. A *Szellemidézés* című könyvet kézbe vettem, s mindjárt belelapoztam.

– Amint látom, apádról szól.

– Igen.

Szegény Karinthyról kezdtünk beszélni. Erről a zsenigyanús emberi csodáról, aki rövid időre itt járt köztünk s próbálta megmagyarázni embertársainak a lényeges dolgokat, s készült a nagy Enciklopédiára, a fogalmak pontos tisztázására. Akit meggyilkolt a Társadalmi Rend félelmetes játékszabályaival. Aki két cikket és három krokit és regényfolytatást és kabarétréfát, sőt sokszor még többet és mást is, például reklámverset is írt naponta a cipő, a ruha, a házbér és egyéb, az író szempontjából tulajdonképpen nem is fontos dolgok miatt. És elmondtam, hogy utoljára Pesten Fenyő Lászlóval és velem ült egy körúti kávéházban. Aztán elutazott Siófokra, és ott meghalt.

Már az ebédnél, aztán délután is a *Szellemidézés*t olvastam. Egyszuszra végeztem vele. Az ifjú Karinthy ifjúságáról ír és apjáról. Könyve a legmagasabb mértéket kibírja. Hogy élt, milyen ideiglenesen, állandó

halasztások között Karinthy, aki éppoly büszke volt művére, mint arra, hogy ő találta fel a kókuszfagylaltot, és időnkint kromatikus szájharmonikát is vásárolt, és egyszer juhnyíró és fűnyíró ollókkal kereskedő cég perelte be, mert nem fizette a részleteket. Hogy segítette őt minden és mindenki a vég felé. Van a könyvnek egy részlete, amikor Kosztolányi szelleme megjelenik Karinthy előtt, és közli vele: meg fog halni. Karinthy alkudozik: még élni szeretne.

Amikor a könyvet letettem, úgy éreztem, hogy gazdagodtam valamivel. Ez a fiatalember, azt hiszem huszonöt éves, de máris író. „Hogy nagy-e vagy kicsi, azt csak a szabója tudja megmondani" – mondta egyszer Ignotus valakiről. A kis Karinthyról nem mondhatok egyebet: író. Okos, ami rendkívül idegesítő, korát tekintve, tökéletes kifejező erő van benne, mélyről jövő, ha szabad azt mondani: fájdalmas humor, kialakult világkép. Igazi. Mintha az ifjú Karinthyval találkoztam volna tegnap, az ifjú Frigyessel, akit soha nem láthattam, mert sokkal öregebb volt nálam. Amikor, mint fiatal hírlapíró bemutatkoztam neki, csaknem rosszul lettem a megtiszteltetéstől. Lehetséges, hogy szellemét átörökítette a fiába? Tegnap óta nem tudok másra gondolni, csak erre a könyvre és a két Karinthyra.

1946 november

A REPÜLŐ NAGYMAMA

Csak nem akar rólam írni? Mindenki azt fogja kérdezni: hát ez él még? Így kezdi a beszélgetést lánya Szív utcai lakásán Marschalko Rózsi. Az ősz hajú, finom asszony aggodalma jogos: a neve ismerősen cseng a fülekben, de ki is ő? Csak a régi operalátogatók emlékeznek rá és szép mezzoszopránjára: hiszen valaha ő énekelte a *Walkür* Siegelindéjét, a Rózsalovagot, a *Mignon* címszerepét, Melisande-ot a *Pelléas és Mélisande*-ban. Régen, fiatalon, kisfia halála után úgy érezte: nem tud többé színpadra lépni, visszavonult. Amikor meghalt a férje, Székelyhidy Ferenc, az Operaház örökös tagja, rádöbbent: nincs tennivalója az életben. Mind a két lánya asszony, az egyik Pesten öt gyermekkel, a másik Venezuelában, ott is van három unokája. Azok ott kint hívták, látogassa meg őket. Vágyott utánuk, látogató útlevéllel kirepült hozzájuk, majd hazatért. Később, két évvel ezelőtt kivándorló útlevéllel repült ki újra, abban a hitben, hogy végleg ott is marad.

– Venezuelában, Maracaibo tartományban laknak a gyerekeim. Vőm állatorvos, lányom titkárnő. Ez a tartomány nagyon népes hely, évekkel ezelőtt olajra bukkantak, azóta olasz, angol és holland vállalatok termelik ki az olajat. Mindenki kedves volt hozzám. De a család: vőm, lányom és a két nagyobb unokám már reggel elmegy, és csak este tér haza. Nagy gyönyörűség volt az aprócska unokámat magyar dalokra tanítani, játszani, törődni vele. De...

Mi is húzódik meg a *de* szócska mögött? Marschalko Rózsi nem közlékeny lény, de azért valahogy mégis kiderül, mi is volt a hiba. Az állandó, átlagosan harminchárom fokos hőséget nehéz elviselni. A családon kívül mindenki nagyon idegen, semmi közös téma. Az újságot

nem értette, mert nem tud spanyolul. A spanyol, angol, olasz, holland és a teljes elzárkózottságban élő indián őslakosság közé bepottyant egy nagymama, akit semmi nem érdekelt, ami ott történt és minden, ami odahaza . . . Sokat gondolt a pesti családjára, lányára, vejére, öt unokájára, nővérére, öccsére és rengeteg itteni ismerősére. Magányát levélírással oldotta fel, írt haza mindenkinek, a Szív utcai ismerősöknek is, a hentesnek is – de ez se segített.

Így történt, hogy egy reggel Maracaibóban így szólt titkárnő leányának:

– Én nem akarok itt meghalni.

Igen értelmes és áldozatkész lánya bólintott, már jó ideje érezte: a mama hazavágyik. És Marschalko Rózsi, túl a hetvenen, most, hogy végleg hazajött, immár negyedszer tette meg lökhajtásos repülőgépen az utat, tizenkétezer méter magasságban Venezuela és a Szív utca között, illetve pontosan Venezuela és Svájc között. Zürichből már csak egyszerű gépen jön, ami neki olyan, mintha vicinálisra szállna át a gyorsvonat után. A Szív utcában repülő nagymamának nevezik Rózsi mamát, aki a felhők fölött száguld leszármazottjai között, mert azt a boldogságot, hogy valamennyit együtt láthassa, aligha érheti el. Marschalko Rózsi már felnőtt hölgy volt, mikor Blériot első felszállását borzongva nézhette vagy hallhatott róla; ma meg úgy ül be az ördöngős masinába, mint valaha az omnibuszba, félelmét játszva legyűri a nagyanyai vágy: látni akarja az unokákat. Vajon Székelyhidy el tudta-e képzelni, hogy felesége világutazó lesz?

Most itthon van, ahol mindenki magyarul beszél, ahol közölhet és értesülhet, ahol az ismerősök és az egész Szív utca ünnepli. Első útja a közeli cukrászdába vezetett, megnézni azt az asztalt, ahol férje utolsó éveiben habos gesztenyét evett. A telefon egész nap csöng: a hazatért Rózsi mamát keresik. Maracaibóban nem keresték.

1961 november

CSALÁDI DÉLI POSTA

HÁNY HIBA VAN A KÉPEN?

Nem tartozik szenvedélyeim közé a rejtvényfejtés, így hát nem tudom, hogy új kitalálás vagy felmelegítés-e a „Hány hiba van a képen?" című képrejtvény. Az olvasó tűnődve nézegeti a képet, és csakhamar rájön, hogy a kacsának három lába van, az órának hiányzik a nagymutatója. Ezen elgondolkodva rádöbbenek: feleségem képrejtvénynek néz engem, állandóan újabb hibákat fedez fel bennem. Rábukkan rejtett, a felületes szemlélő előtt homályban maradt botlásaimra, tévelygéseimre, tökéletlen viselkedésemre. Mellőzve a sablonos asszonyi panaszokat, például az olyasmit, hogy „nem veszi észre, ha új pulóver van rajtam", vegyük sorra azokat az egyéni torzulásaimat és ferdeségeimet, amelyekért sűrűn részesülök megrovásban.

1. Úgy járok és úgy ülök, hogy ruhámmal ledörzsölöm a falat.

2. Villamosról. autóbuszról leszállva, időnként elfelejtem őt lesegíteni.

3. Moziban folyton kérdezősködöm, a film elején mindig homályosnak érzem a cselekményt. A rajzfilmet soha nem értem. A lapokban megjelenő tréfás rajzokat ritkán. Ha ilyenen rajtakap, aggodalommal néz rám.

4. Zsebbe dugott kézzel járok, ezért kabátzsebem olykor leszakad.

5. A sajtot nem kézbe véve vágom el, hanem a tányéron, miért is repül a sajt, repül a tányér.

6. Nem ülök szorosan az asztalhoz, ezért eszem le magamat oly sűrűn.

7. Nem oldom ki a nyakkendőmet, hanem kirántom a gallérból, miáltal a kikeményített, vasalt gallér megtörik.

8. Zürichet Cürih helyett Züriknek ejtem, állítólag eredetieskedésből. Ugyanez vonatkozik Mozartra, azt zével mondom, nem cével.

9. Tároló természetűnek tart, mert kifogást emelek, ha állítólagos helyhiány miatt jó állapotban levő öltönyeimet eladja az ócskásnak.

10. Súlyos hiba, hogy nem szeretem a szardíniát, mert azzal nincs bajlódás, csak ki kell nyitni a dobozt, és kész a vacsora.

11. Bájolgó népszerűséghajhászásnak minősíti azt a kívánságomat, hogy ha valaki üdvözöl az utcán, elvárom, ő is biccentsen.

12. Minden nőt négy-öt évvel fiatalabbnak, minden férfit négy-öt évvel idősebbnek taksálok, mint amennyi valójában – szerinte...

13. Nem bírálom őt egyenesen, hanem bezzeg-alapon. (Bezzeg Rézi, bezzeg Baba, bezzeg Zsuzsi...)

Íme, ezek a főbb hibák az én képrejtvényemen. Egy más alkalommal én készítek róla képrejtvényt.

1962 május

Feleségem szerint mindenkinek szüksége van a magányosság illúziójára, ártalmatlan, a házastárs előtt is rejtegethető titkokra. Az őszinteség jegyében élünk együtt, de ettől még lehetnek kis kuckóink, ahová a másik nem pillanthat be. Nem bontjuk fel egymás leveleit, ha elindulok hazulról, nem firtatja hová megyek, ha későn jon haza az irodából, nem illő kíváncsiskodnom, hol töltötte idejét. Soha nem nyitom ki a szekrényét, viszont ő se kutat holmijaim között, nem nyitogatja íróasztalom fiókjait, ámbár ... Éppen ő, a teória kigondolója, tavaly megszegte egyezményünket. Amikor hazaérkeztem Párizsból, bevallotta, hogy addig próbálgatta kulcsait, amíg az egyik beleillett íróasztalom zárjába, megdézsmálta kis tőkémet, ugyanis a Neocolor-bútortisztító vállalattal kitisztíttatta a rekamiét és a székeket, továbbá egy maszekkel áthuzatta a paplanokat – erre kellett a pénz. Magatartásán érzett csalódásomat kifejtettem előtte, ő mint mindig, ha nincs igaza, támadóan védekezett; aztán elhallgattunk, de a csend izzott. Másnap elfelejtettük az ügyet és a kuckó-megállapodás újra életbelépett.

Meg kell vallanom, régóta tudom, ha előtte jámbor képpel játszom is a tájékozatlant, hogy mi is az ő legfőbb zsebpénzforrása? Nyaralás előtti napokban, ha nem vagyok otthon, felhívatja a handlét és az ócskaságoknak minősített holmikon túlad. Ilyenkor eltűnik egy-egy régi ruhadarabom, tavaly például egy munkanadrágom, amelyhez babonásan ragaszkodtam, mert ha felvettem, könnyebben ment az írás. Ám fő a békesség! – hallgattam.

Azzal is tisztában vagyok, hogy igazi szenvedélye az üres üvegek tárolása, majd eladása. Azzal a pillantással nézi a sorakozó üvegeket, ahogy a vidéki asszonyok szemlélik a növekvő baromfiállományt. Ami-

kor a nagy pillanat elérkezik, hogy búcsút vesz tőlük, két fő részre szortírozza őket: az egyik a Balzac utcai közért-üvegátvevőhöz kerül, a másik, a gyógyszeres üvegek hadserege, a közeli patikába. Pontosan ismeri az árakat, hány decisért mennyit lehet kapni, és a kupakosokért mennyivel többet. A gyári kupakos nem ér semmit... Az előkészületeknek olykor tanúja vagyok. Cseng a telefon. Györgyi jelentkezik az irodából, de nem velem óhajt beszélni, hanem így szól:

– Add a Pirit...

Pirire a takarítás gondja nehezedik nálunk hetenként kétszer. Amikor lakásunk rendbentartója leteszi a kagylót, lehetetlen észre nem vennem elhomályosuló pillantását.

– Mi a baj, Pirikém? – faggatom azzal az együttérzéssel, amely inkább a házigazdák sajátja, s nem a háziasszonyoké. – Csak legyint, majd így válaszol:

– Na most kezdhetem kimosni azt a rengeteg üveget a konyhaszekrény tetején. Eladjuk az üvegeket.

Látom, töpreng, elmeséljen-e valamit? Végül rászánja magát a vallomásra azzal a kikotéssel, hogy feleségemnek nem szólok róla. Hát az történt legutóbb, hogy Piri levitt üvegeket, és kapott értük 48 forintot. Györgyi felettébb megörült a pénznek, s a sikeres manővertől vérszemet kapva, átadott Pirinek egy piros, foltozott zománcfazekat és még néhány limlomot, adja el a közeli Méh-kirendeltségnél. Mert ugyebár, helyet kell csinálni, minek tartogatni azt a sok vacakot. Takarítónőnk teljes egy órát ácsorgott, amíg sorra került, de az értéktelen tárgyakat csak súlyban vették meg, összesen 90 fillérért. Persze, hazaérve, nem titkolta, hogy az üzletet sikertelen akciónak tartja.

– Mert kérem – magyarázta –, kaptam 90 fillért, eltöltöttem egy órát, márpedig az órabérem 10 forint.

– Jól van, Pirikém – nyugtatta feleségem –, most már mindegy. De ne szóljon róla a férjemnek.

Miután a történet így kibuggyant derék takarítónőnkből, ő meg tőlem kért diszkréciót. Megígértem, nem beszélhetek. Ezért megírtam, hogy könnyítsek töprengésemen.

1962

SÓGORNŐM, A SÜNDISZNÓ

Estefelé átnézek a testvéremhez. Egyedül fogad, felesége nincs otthon.

– Hol van Ida? – kérdezem.

Benn a Televízióban. Mindjárt láthatod.

Leülünk a készülék elé. Bábfilmet játszanak. Szereplői: egy kisfiú, egy nyúl és egy sündisznó. A jelenet nem túlságosan felkavaró, de épülhet rajta a tízévesnél fiatalabb ifjúság. S amikor a sündisznó szól, hallom sógornőm hangját.

– Ez ő... – kiáltok fel a raismerés örömével.

Testvérem bólint. Valóban, hitvese ezekben a percekben sündisznó. Amióta bábszínésznő, tizenegynéhány éve, volt már batyu, asztal, Böbe baba, manó, kismalac, felhő, dugó, esőcsepp, tengeri moszat, légy, kukac, hernyó, zab, lópata, huszár és sok egyéb. Legközelebbi szerepében mozdonyt alakít majd, méghozzá pajkos kis mozdonyt.

A korral járó fanyarságom, a bonyolultabb témafelvetések iránt érzett érdeklődésem mentse hibámat, hogy csak ritkán látok bábszínműveket. Mily nehéz azonosítanom e sündisznót azzal a hölggyel, aki minden szombaton délben, amikor hagyományosan náluk ebédelünk, kacér csirkecombot vagy testes hússzeletet rak a tányéromra. És vajon e sündisznó, régebben tengeri moszat, sőt, kukac, azonos azzal, aki az *Édes élet* című film után oly találóan elemezte ki e nagyhírű alkotás hibáit? Tanácstalanul ülök, hallgatok.

Eszembe jut, hány éjszakai próbát robotol végig a Televízióban, a becsvágynak micsoda tüze lobog benne, csakhogy alakításait kiérlelje. Míg fivérem az egyik szobában ír, ő a másikban próbál, azaz nyüszít,

mint fájdalmában az eb, zakatol, mint a mozdony, és visít, mint a kismalac, így próbálja az elérhetetlen tökéletességet megközelíteni.

És arra gondolok, csak áhítattal, művészi alázattal lehet valaki bábművész, hiszen a közönség a kismalacot ünnepli, nem a mögötte megbúvó személytelen lényt. Sógornőm 149 centiméter, a paraván a Bábszínházban, ahol régebben játszott, 170 centiméter volt. Éppen ezért vállalta a kínlódást, hogy húsz centiméterrel magasított cipőben lépjen fel, s jóllehet, mint tengeri moszat, kiváló alakítást nyújtott, prémiumban sajnálatosan nem részesült, mert a paraván mögött nem látszott.

Tizennyolc évvel ezelőtt, amikor testvéremhez férjhez ment, ismert dizőz hírében állt. Mily kiszámithatatlanok az életpályák.

1963 január

MIÉRT FÉL ÁGI A BETÖRŐKTŐL?

Ági, az unokahúgom kislánya, világosbarna hajú, kék szemű első osztályos tanuló, hatéves múlt. Iráníam szórakozott rokonszenvet érez, mert tavaly Párizsból a Lafayette áruházból abroncsos alsószoknyát hoztam neki: gavallériám, főleg, ha szülei emlékeztetik rá, máig is hálás mosolyt csal hamvas arcára.

Irén, a nagymama, Pista és Éva, a szülők néhány hét óta gondterhelten járkálnak Ági miatt. Valami történt a gyerekkel. Fél. Álmából gyakran felriad. S ha kérdik, mi a baj, vagy összezárja ajkait s nem felel, vagy rémült tekintettel így szól:

– A betörők... jönnek a betörők.

A család óvó-gonddal neveli a kislányt. Ági a televízióban csak a gyermekműsort látja. Gondosan kiválasztott, korának megfelelő képeskönyveket lapozgat. A rádióból kizárólag a gyermekeknek szóló adásokat hallhatja. Honnan tud a gyerek betörőkről?

A minap fürdették.

– Zárjuk be kulcsra az ajtót – könyörgött –, nehogy idejöjjön a betörő.

Máskor meg így szólt:

– Ugye, apuka, nagyon erős? Ha besurran a betőrő, apuka fejbevágja...

Ági szomorúan tűnődve járkál. Ha faggatták, hol hallott betörőkről, nem felelt. Megindult a szülői nyomozómunka. Felkeresték Ági pajtásainak szüleit, érdeklődtek tőlük, hogy a kisfiúk, kislányok fantáziálnak-e betörőkről? Nem, egyik sem.

Pista és Éva tanácstalanul nézett össze: honnan ered Ági félelemérzete?

Anyuka ezután indíttatva érezte magát, hogy komolyan beszéljen kislányával.

– Ágikám, te félsz a betörőktől. Pedig betörők már nincsenek. Csak régen voltak, amikor apuka még kisfiú volt, én meg kislány. Akkoriban még voltak milliomos bácsik. De ma már nincsenek, mindenki munkájából él. Az egész lakosság dolgozik, senki sem foglalkozik betöréssel.

Az okos szavak láthatóan nem hatottak meggyőzően Ágira. A gyermek továbbra is rettegett.

Tegnap összeült a család. Újra vallatóra fogták a kislányt.

– Most már mondd meg Ágikám – szólította fel szelíd szigorral a papa –, hol és kitől hallottál te betörőkről? – Majd hosszabb csönd után – na?

Látszott Ágin, küszködik magával. Elérkezett a pillanat: beszélő babát ígérni a vallomásért.

– Mondd, Ágika: hol hallottál betörőkről?

– Itthon – szakadt ki belőle a szó.

– És kitől?

– A ballonkabátos bácsitól. Aki idejött egy délután és a betörőkről beszélt apukának. Aztán apuka aláírt valamit, a ballonkabátos bácsi pedig elment.

Persze, egy pillanat alatt kivilágosodott a felnőttekben a tényállás. A ballonkabátos bácsi biztosítási üzletkötő volt, aki elég színesen és izgalmasan ecsetelte a betörésbiztosítás előnyeit.

A felnőttek a sarokba szorítottak tétovaságával néztek össze: itt csak egy ötlet segít.

Apuka felnevetett:

– Hát ezért féltél Ágika? Nem vetted észre, hogy csak játszottunk? A ballonkabátos bácsival, aki régi barátom, éppen úgy játszottunk, ahogy te szoktál Évikével, Zsuzsikával és Bandikával.

– Igazán csak játszottatok? – Ági végre kivirult, boldogan mosolygott, apja nyakába csimpaszkodott –, akkor most játsszál velem betörőst.

1963 január

TEGNAP ÉS MA

Olvasom Darvas József *Az író és a kor* című cikkét. Megemlíti egy írótársa tapasztalatát, az a múltról beszélgetett fiatalokkal, 14–15 éves tanulók nem hitték el, hogy akadtak akkor nagybirtokosok, akiknek több tízezer holdjuk volt.

Az író elgondolkoztató észleletéhez magam is csatlakozom. A felszabaduláskor egy világ temetkezett el, és egy új világ született a helyén. Mi mindig csak létesítményeinken, gazdasági és művelődési fejlődésünkön mutatjuk ki a megtett utat, holott megváltozott itt minden: életforma, szójárás, érdeklődés – újak az élet törvényei. Szívesen játszunk azzal a gondolattal, mit szólna X vagy Y – aki 1944-ben meghalt – ehhez vagy ahhoz a dologhoz?

Csak úgy kapásból sorakoztatok fel néhány illusztráló esetet, amelynek szem- és fültanúja voltam az utolsó hetekben. (Százszor ennyit lehetne, alaposan utánagondolva.)

Egy asszonnyal beszélgetek. Elpanaszolja: személyzete influenzás, irodai munkáján kívul most rámaradt a főzés, takarítás gondja. *Személyzetet* mond szemérmes demokratizmussal. (Most így nevezik a háztartási alkalmazottat, helytelenül, mert többesszámot fejez ki.) Mit értene ebből a negyvenes évek háziasszonya, aki cselédet tartott, pesti nyelven cselcsit.

Barátom tizenhat éves fia ámul, hogy apja húsz évvel ezelőtt párbajozott, mert menyasszonyát lekérték a táncnál. Megdöbbenve hallgatja, hogy a becsületsértést nemcsak a nagy urak, hanem a polgárok is gyakran véres duellumokban mosták le. Megkérdi: „A párbaj után a gazember tisztességessé vált?" Nem tudunk felelni.

Ugyanez a fiatalember régi újságokban lapozgatott. Sehogy se értette,

hogy újságírók politikusoktól, s főleg színészektől azt tudakolták, mi a kedvenc ételük, italuk, illatszerük, sőt, megírták a híresség titkolt szerelmi kapcsolatait is. Bevallja, soha nem érdekelte, mit ebédel Bessenyei és milyen rúzst használ Ruttkay Éva. Faggat minket: a régi publikum kíváncsi volt ilyesmire? Fejcsóválva veszi tudomásul igenlő válaszunkat.

Egy társaságban valaki bemutatkozás után így szólította meg a háziasszonyt: „Nagyságos asszonyom." Harsány, elállíthatatlan nevetés tört ki – egész este vidám hangulat uralkodott.

Művelt és tájékozott fiatal lektorom szeme megakad kéziratom egyik helyén. „Azt írod, hogy B. istállótársa volt Ö-nek? Mit jelent ez?" Azonnal határozok: „Húzd ki – szólok –, ifjúságom idején az egy helyen dolgozókat nevezték istállótársnak. De ha te nem érted, más sem érti. A szó kikopott a forgalomból, elvesztette eredeti jelentését." Gyanakodva olvassa, hogy egy gróf elvitte szerelmét vacsorázni, a virágáruslánynak ezressel fizetett, de restellte elfogadni a visszajáró pénzt, és ezért otthagyta borravalóul az egészet. Érzem, hiába erősködöm: megtörtént, így volt, tekintetéből kiolvasható a kétkedés: ilyen őrültek is akadtak? Mert nehéz is elképzelni, hogy a hajnaltól vakulásig verítékező aratómunkás nyolcvan fillér napszámot kapott, a virágáruslány egy gesztussal, ezer koronát.

Egy másik fiatal barátom felhívott délelőtt telefonon: világosítsam fel, mi is volt az a bizonyos éjjeli zene? Éppen írtam, megkértem, látogasson meg délután, majd megmagyarázom. Nehéz dolgom lesz.

1960 február

TÁNC

A lehűlni nem akaró estében szobrászművész barátommal sétálok. A ház elé érünk, ahol lakik, invitál, egyek velük, később ugyan elmennek valahová, de addig is traccsolunk. Három teríték mellé egy negyedik is kerül. A házaspáron és tizenhat éves fiukon kívül most egy vendég is letelepedik az étkezéshez, vendég, akire nem számítottak, akinek fogadására nem készültek, de éppen ettől a rögtönzéstől a hangulat meghittséggel telítődik meg. Az efféle improvizált alkalmak, úgy érzem, becsesek. Ilyenkor nincsenek a beszélgetés megakadásától rettegő, fülön fogott témák, rögtön lényeges dolgok kerülnek szóba. Így például megkérdezem a művész fiától, aki még tegnap kisfiú volt, most pedig már magasabb nálam, hogy a mai fiatalok mit találnak idegenszerűt bennünk, öregekben?

– Talán azt, hogy az idősebbeknek sok a hobbyjuk.

Vagyis kiderül, hogy az ifjú szemek tükrében nemcsak testünk törődése, hanem lelki és idegi ráncaink is erősen feltűnnek. Mi hárman belenyugvással vegyes rajtakapottsággal nézünk össze, soroljuk barátaink hobbyjait, mániás és kényszerű szokásait; célszerűbb ismerőseink tévelygéseiből emlegetni a példákat, mint a magunkéiból.

Gramofonlemezen tánczene hallatszik: a szomszédék fia kitűnően érett, élete első sikerét házibulival ünnepli meg. Elmenőben, ahogy kilépünk a földszinti lakásból és megállapodunk a szomszédék előtt, ez a kép fogad: odabent a kivilágított szobában ropog a padló a táncolók alatt, balra, a konyhában mosolygó, átszellemült arccal a mama, okosan, nem akarja zavarni az ifjak mulatságát, de készenlétben van frissítők, harapnivalók felszolgálására. Nem állunk ellen a kísértésnek: két-három lépcsőfoknyira felmerészkedve, bekandikálunk az ajtón és gyö-

nyörködünk a libegésben, szökdelésben, hajladozásban, az ifjúság önfeledtségében. Karcsúak a lányok, elegánsan táncolnak a fiúk. A tikkasztó időben mily kecsesek és fáradhatatlanok. Soha ily szép fiatalság nem volt, mint a mostani. Elérzékenyítő pillanatok ezek, nagyot nyelünk a megindultságtól. De odabent felfedeznek, hívnak be minket. Szabadkozunk: nem zavarunk, s már távozunk is. A kapu előtt búcsú a háziaktól. Egyedül lépdelek megfontolt lassúsággal, sétálok, egy példány a hobbysok közül, aki véletlenül tettenérte az ifjúságot. És elmélázom azon, hogy soha nem táncoltam és mi mindent mulasztottam: nem láttam áhított tájakat, soha nem jártam Sopronban, Leningrádban, Sienában, Firenzében, Madridban s még annyi más városban, nem ismerem a kor technikai titkait, mindent az időre bíztam, de az becsapott, eltűnt. És az időre gondolva a megrendítő prousti képet láttam: egy napon a ma meglesett fiatalok is mint fehér hajú öregek táncolnak... És még egy pillanatra eszembe jutott a kitűnően érett fiú mamája. Ahogy felidéztem fénylő arcát a félhomályos konyhában, azt hiszem, az elérhetetlen boldogságot lopta meg tekintetem.

1962 június

Jól tudom, nem lehet az embereket beskatulyázni aszerint, melyik városból valók – hasonlók és idegenek vagyunk, „északfok, titok, idegenség, lidérces messze fény" –, a város szelleme, hangulata mégis sajátos jeggyel jelöli meg lakosait, és mi, budapestiek, bárhová vet el minket a véletlen, többnyire felismerjük egymást. Pedig, mondhatom, az utolsó évtizedekben magunk is megváltoztunk, nemcsak világunk, nemcsak életünk kerete. A fiatalok pedig legalább annyiban különböznek apáiktól és nagyapáiktól, mint amennyire hasonlítanak hozzájuk.

Az én ifjúságomban minden városrész külön lélegzett, a többiektől elütő életformát képviselt. A lipótvárosi mélyen lenézte a terézvárosit, viszont a belvárosi mind a kettőt megvetette. A Vár fiaiban és leányaiban feudális gőg feszült, ugyanakkor, aki a Cityben lakott, az különösebb teketória nélkül kapott hitelt. A ferencvárosi megjelölés egyfajta vidékiességet, hetykeséget, borral leöntött pirosterítős abroszt jelentett, a józsefvárosi a nyárspolgáriság szimbóluma volt, az Angyalföld a munkásság otthona. A pesti ember gőggel emlegette kerületét, „csak itt lehet lakni" mondogatta. Mily furcsán hangzik ez manapság. A kerületi megkülönböztetést, lokálpatriotizmust és villongást végképp elmosta a mi világunk, ezek a dolgok ma már alig hihetőek, nincsenek szinkronban mai életünkkel. A mai ember költözik, elsősorban lehetőségei, aztán vágyai szerint és új fészkében rögtön otthonosan mozog.

A régi pesti kíváncsi volt közéleti és családi pletykákra, egy kis jó pletykáért bizony messzire is elment. „Na ne mondja, mesélje csak tovább..." ez a mondat számtalanszor elhangzott naponkint. Ha régi újságokat lapozgatunk, feltétlenül találunk bennük csiklandós cseme-

géket. A kíváncsiság a pletykák iránt azóta érdeklődéssé csökkent, sőt, többnyire közönyösséggé szürkült.

Azelőtt fővárosunk népére rendkívül jellemző volt, hogy lakásában keveset tartózkodott, lehetőleg kávéházban és kocsmában töltötte idejét. Az ide vetődött idegenek álmélkodva állapították meg, hogy minden utcasarkon ezüst tükrös kávéház hivalkodik, s valamennyi tele van vendéggel. „Ki marad otthon ebben a városban – kérdezgették az idegenek –, csak a betegek?" A lakás többnyire csak az étkezéseknek s a gyermekek tanulásának volt színtere, valamint hálóhelyül szolgált.

Ha nem is általános, de jellemző: akkoriban idegesen szaladtak el hazulról, ma rohannak haza. A mai ember felhajtja ugyan feketéjét az eszpresszóban, de aztán, főleg fizetési napokon, csomaggal siet a lakásába. Ami mellékesnek látszott valaha, az lett fontos most: az otthon díszítése és minél több hasznos tárggyal való felszerelése. Mosógép, frigidaire, televízió győzelmi haditény, a megelégedettség forrása.

Ittak régen is, isznak ma is – javulás aligha észlelhető –, de ma már legalább nem övezi dicsfény a kistisztviselő homlokát, és nem magasztalják nótákban, ha valaki fizetését egyetlen éjszaka eldorbézolja, húzatva azt a bizonyos nótát, miközben arra a bizonyos kislányra gondol.

És még sokáig lehetne sorolni: mennyire megváltoztunk. De hely hiányában inkább arról ejtek szót, ami oly rokonszenves a mai fiatalokban, és ez: a városszeretetük. Hogy vándorolnak ki sokszor csapatostul új lakótelepek megszemlélésére és magyarázzák, mily rövid idő alatt bújtak ki óriási épületek homokbuckák helyén. És soha nem felejtem el annak a fiatal kollégámnak a megilletődött tekintetét, ahogy felnézett egy Nádor utcai ablakra, amikor megmutattam neki: itt lakott Kossuth Lajos. (Így vezetett engem Hatvany Lajos a régi Belváros emlékei között, és így tárta fel előttem az öreg házak rejtelmeit egykori szerkesztőm, Balassa József, a nagy Budapest-ismerő.) A mai nemzedék a tegnap képei és a holnap reményei között imádja szülővárosát.

1959 október

SZABADSÁG TÉR

Harminc év óta nem volt itthon elszármazott barátom. Most hazajött, két-három hétre, kutatja ifjúsága nyomait. Néhány nap alatt amit lehetett, megnézett; még az SZTK-ba is elvezették, ahol sehogy sem értette, miért közlik táblán a közönséggel a KISZ- és az SZB-ülések időpontját, ha azokon a betegek nem vehetnek részt, csak az intézet dolgozói. Az meg egyáltalán nem ment a fejébe, mit jelent a titokzatos öt szám a tábla alján. Magyarázták, ezek a lottószámok, alig akarta elhinni.

Séta közben eljutunk a bágyadt napfénnyel elöntött délelőtti Szabadság térre. A zörgő leveleket már kupacba gyűjtötték. A parkban gyerekek játszanak négy gondozónő felügyelete alatt. Barátom megáll, gyönyörködik a sivalkodó fiúk és lányok kergetőzésében. Megfigyelem, az érzelgősségre egyáltalán nem hajlamos, kemény ember szemüvege megnedvesedik. Diszkréten nem veszem észre, tanácstalanul állok percekig, várva, míg megszólal.

– Hát ez nagyszerű – mondja jó sok percnyi hallgatás után. – Ennyi gyerek ilyen tökéletesen felöltözve, jó a kabát, a cipő, a ruha rajtuk. Óriási. Nem tudom, érted-e, min álmélkodom? Azt tudom, hogy a Lipótváros már nem a régi. Nincs már jómódú polgárság. Ezek nem az ő gyerekeik. Remek holmikban, ragyognak az egészségtől. És ennyi gyerek...

– A város és az egész ország száz és száz játékterén ugyanígy... – segítek.

– Gondolom – eltűnődik. – A világon mindenütt nagy a gyerekkultusz. De *így* csak pénzes emberek járathatják gyermekeiket. Aztán meg odakint a kicsinyek mindig csak a családban élnek, legfeljebb egy-két

társadalmilag egyenrangú pajtással találkoznak. Óvoda ott is van, de teljesen másféle, hasonló ahhoz, ami nálunk volt azelőtt. Ez az önfeledt elvegyülés, ez a testvéries huncutkodásuk elbűvölő. Hinni lehet abban, hogy ezekből nem lesz gyanakvó, embertársaiban oktalanul különbséget tevő felnőtt. Nem lesz mind tökéletes lény, különben sem hiszek az emberben annyira, mint a kommunisták, nem hiszek a társadalom egyedüli felelősségében, de úgy látom, amit megtehetnek okos neveléssel, azt megteszik. Persze, hiába küldenétek ki remek fotókat a gyerekekről, legyintenének, beállított dolog, propaganda.

Már húzza is ki a levéltárcáját, mutatja két unokája fényképét. Szórakozott udvariassággal megnézem. Kérdőn pillant rám. Intek: nincs. Se gyerekem, se unokám. A figyelmetlenségem menekülés ahogy a levéltárcából büszkén előhúzott képeken megpihen a szem. Egyetlen perc alatt az élet legsajgóbb kérdőjele mered rám: miért élek, kinek rakosgatok, ki a folytatásom. Persze, akad vigasz; történetek méltatlan utódokról, fiatalok önzéséről, leszármazottaktól elszenvedett öregkori sérelmekről. De hallgatok, nem vallok, inkább majd megírom néhány sorban, Karinthy Frigyessel szólva: „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek." Mindegy, éljünk tovább.

1960 november

NYUGATI DÉLI POSTA

KUSETT

Párizs, augusztus

Fonetikusan írtam le a couchette szót kusettnek. A nemzetközi vonatokon a kusett, ha nem is a szegények, de a szűkpénzűek hálókocsija. Vonatfülke, háromszemélyes műbőrülésekkel. Azokat alakítják át éjszakára hálóhelyekké. A kusett-helyekért versengés folyik; előre kell biztosítani, és a hatszemélyes hálókupékat a lefoglalás sorrendjében adják ki. Nincs külön kupé nőknek és férfiaknak: a vetkőzés és öltözés kényelmetlenségi és szemérmességi részét rábízzák az utasokra. Nehéz eset... De az se könnyű, hogyan helyezzék el a bőröndöket – a folyosókon kofferhegyeken át lehet csak közlekedni.

Van alsó, középső és felső hálóhely; a mi számunk, a feleségemé és az enyém a középsőre szól. Egy idős, magas, osztrák matematikatanár és hitvese került az alsó ágyba; amikor a vonat elindult Bécsből, a lefoglalt felső ágyak üresek voltak, bérlőik majd csak valamelyik későbbi állomáson szállnak fel. A mi kupénkban könnyen egyeztünk meg: először az asszonyok készítik el éjjeli toalettjeiket, később, sötétben, a kicsit nyitvahagyott ajtón beszűrődő világosság mellett mi vetkőzünk.

Persze, az induláskor, este nyolckor senkinek se akarózik még lefeküdni. Magányos férfiutasok kéjesen gusztálják az érkezőket, s a formásabb nők feltűnésekor reménykednek, hátha egy fülkébe kerülnek. Nem mintha... de azért mégiscsak érdekesebb egy izgalmas hölgy társaságában horkolni hatosban, mint egy nénikével, vagy egy férfival.

A folyosón beszélgetésbe elegyedek utitársammal, a tanárral. Amikor meghallja, hogy Budapestről jövök, örömmel jegyzi meg, hogy az első világháború idején hosszabb ideig fővárosunkban volt a beosztása, sok magyarral barátkozott össze, sőt, személyesen ismerte a legnagyobb magyar festőművészt.

– A legnagyobbat? – álmélkodom, vajon kit ismert? Rippl-Rónait? Mednyánszkyt? Ők még éltek akkor. És kérdőn pillantok rá.

– Igen – ismétli komolyan –, a legnagyobbat. Mindenki őt ismerte el a legkülönbnek. A neve – mondja nyomatékkal – gróf Katzvinszky.

És hogy tévedés ne legyen, le is írja a művész nevét.

Sajnálattal közlöm, hogy ezt a nevet soha nem hallottam, pedig öregségemre összegyűjtöttem bizonyos ismereteket képzőművészetünkről. Rögtön meghűvösödik a hangja, az egész ember elszálkásodik, szeméből gyanakvás lángol.

– Úgy? – mondja. – Ön nem tartja a legnagyobb magyar festőnek gróf Katzvinszkyt?

Hát, vallom be, se kicsinek, se nagynak, most hallok először róla. Nem, még akkor sem, ha ön azt mondja, hogy egy kis palotában lakott Budán, a Lánchíd mögött.

Ironikusan mosolyog; ironikusan hallgat, ironikusan veri le cigarettájáról a hamut.

– Talán csak nem emlékszik rá – folytatja firtatóan. – Talán úgy érzi, hogy *ma* nem illik rá emlékeznie.

Vállat vonok. Már értem őt; úgy érzi, hogy egy összeesküvésnek részese vagyok, amely célul tűzte ki gróf Katzvinszky elhallgatását.

Aztán mi is vetkőzünk. Senki sem alszik, legfeljebb negyedórákat, majd felriadunk kényelmetlen fekvőhelyeinken. Elszundítok, egy szakállas emberrel álmodom, aki fenyegetően integet. Talán gróf Katzvinszky . . .

Zürichben a kalauz pillanatok alatt helyreállítja az ülőállapotot. Akkor már hatan vagyunk: egy angol lánnyal és egy svéd fiatalemberrel egészült ki a társaság. Ők aludtak felül: már csevegnek egymással.

A tájat csodálom, a tisztaságot; a sziklák is olyanok, mintha naponta kefélnék őket.

Mielőtt a professzor és felesége leszállnának, még süteménnyel is megkínálnak minket. Majd búcsúzóul a tanár így szól:

– És ha találkoznék Katzvinszkyvel, szorítsa meg a kezét nevemben. Ha már meghalt volna, helyezzen egy szál virágot a sírjára. Megígéri?

Megígértem.

1962

OTTHONOSSÁG

Párizs, augusztus

Nézd, szívem – szóltam a taxiban feleségemnek –, most, hogy te először vagy itt, azzal ajándékozom meg magamat, hogy fiatalságom egyik emlékezetes színterére viszlek el; ott lakunk majd a bájos Quartier Latinben, a Luxembourg-park tőszomszédságában, az irodalom, a művészet és a diákság fellegvárában, amint ezt olvasmányaidból tudod. Már foglaltam is szobát a jó öreg zsalugáteres ablakú Hotel D'Athenes-ben, a Rue Gay Lussacon. Tudod, ennek a kerületnek olyan az intimitása, hogy pillanatok alatt otthon érzed magadat. Igaz, sajnos, ennek a vidéknek nincs jó közlekedése, az egyetlen metró az Odeonnál van, az se „jó metró", ahogy itt mondani szokták, de hát rengeteg az autóbusz és gyalog is leszaladhatunk a Place Saint Michel-i metróig, a városrész főútján, amelyet Ady Endre Szent Mihály útjának nevezett verseiben.

Majd megérkezve, megmutattam szállásunktól jó húsz lépésnyire a Hotel du Bresilt, ahol valaha, huszonhárom éves koromban, néhány hetet töltöttem el. Be is látogattunk életem első párizsi szállójába, ahol az egykori tulajdonosnőről érdeklődtem. Utódja furán mosolygott: – Már régen meghalt... Ha élne – gondolkozott –, most kilencvenkét éves lenne... – Persze, elmúlik az idő...

Hanem hamarosan megbuktam. Kiderült: lakásunktól a Place Saint Michelig az út roppant fárasztó, már a Cafe Clunynél pihenőt kell tartanom. Ejnye, úgy látszik, az a kis érszűkülés kellemetlenkedik a jobb lábamban, pedig valaha tízszer is leszaladtam napjában ezen a távon – mi a csoda történt velem? A hotel csigalépcsőjén is nehezemre esett a járás, lift nincs, leköltöztünk az első emeletre. Aztán meg szép, hogy renoválták, átfestették az öreg házakat, tisztább, elegánsabb és sajna,

sokkal drágább lett a környék, viszont hiányzik valami a bohém, regényes jellegéből. Divatos és nagyvilágias lett a latin negyed, híres művészek öröklakásokat bérelnek a patinás házakban, ez most a sikk, és appartment-jaikban tökéletes komforttal rendezkednek be.

És milyen furcsa, hogy a fiatalság, amelyet egykor menetelő társaimnak tekintettem, milyen idegenné vált számomra, olyan idegenné, mintha mind eszkimó lenne. Tarkábban öltözködnek, mint hajdan a vándorcigányok; a nőkről nem is beszélek, csak a fiatal férfiakról. Láttam egyet térden felül érő esőkabátban, a kapucni szőrmeszegéllyel. Hát még a fülig érő növesztett hajuk, ahogy visszagöndörödik a nyakukból. A sokféle formájú szakáll, mintha molyrágta volna; minden bajusz különbözik a másiktól. És mily ellenszenvesek ezek az ifjak, ahogy elterpeszkedve üldögélnek a teraszokon excentrikus öltözékükben, így égőpiros selyem, úgynevezett halászingükben.

Bevallom, megbuktam az otthonosságelméletemmel, többé nem is említettem feleségemnek. Ő azonban láthatóan hamarosan meghonosodott, ahogy itt mondják: adoptáltatta magát a várossal. Eleinte sehogysem értette, miért kerül egy kis üveg Perrier ásványvíz (egy pohárnyi űrtartalommal) majdnem dupla annyiba, mint a bor vagy a kávé? Mint minden pesti, ő is pezsgő vízzel szereti a kávézás szertartását befejezni, de hát takarékoskodni kell: lemondani az ásványvízről. Ebbe nem tudott belenyugodni: megfigyelte, hogy az aperitifekhez ingyen adnak szódavizet, mire kijárta a közeli törzskávéházban, hogy mi a kávéhoz kapjunk potya szifont. Egy hét múlva már fodrásznál volt (mosás, berakás), s túlságosan kevés pénzt kért e fontos célra. De hát volt már titkos pénze. Kiderült, hogy a hideg vacsoráinkon kiürült üvegeket eladja a fűszeresnek, akárcsak Pesten. Olcsó tisztítót is talált a környéken, ahol pedig csaknem minden mosoda zárva van nyaralási szünet miatt. Ámuldozva tapasztaltam ezeket a jelenségeket; ő vált rögtön otthonossá Párizsban, ahol én idegenedtem el a múló évek során, mert, úgy látszik, ifjúságom tanyája, a Bresil Szálloda mégiscsak jóval messzebb esik a Hotel D'Athenes-től húsz lépésnél ...

1962

A MEGHAJSZOLT NŐ

Párizs, augusztus

Azon a napon, amikor Párizsba érkeztem, közölték a lapok Marilyn Monroe öngyilkosságát. Amennyire az idegen meg tudja állapítani, a várost elsősorban, sőt kizárólag a sztár tragédiája érdekelte. A kávéházakban csak a Marilynről szóló tudósításokat falták, habzsolták a sorokat, majd lankadtan leejtették a lapot, nem érdekelte a párizsit Eisenhower megérkezése, más se.

Máig se tudja senki a világon, miért halt meg a szekszepil-királynő. A változatokat talán otthon is ismerik. Fájt neki, hogy exférjét, Arthur Millert mostani felesége gyermekkel ajándékozta meg, pedig amikor még ő volt Millerné, szülni akart, de a filmgyár nem engedte, mert rontott volna vonzóerején. Egy másik verzió szerint tizenöt év óta nem tudott aludni, egy harmadik szerint nem járt el a felvételekre, s ezért felbontották szerződését. Azt is közölték, láthatóan kevés meggyőződéssel, hogy súlyos beteg volt, s nem bírta a szenvedéseket. Szerepel még vagy húszféle feltételezés.

Ezt az utóhangot azért írom, mert itt dermesztően látszik, amit otthon csak elmosódó körvonalakban látunk: micsoda szörnyűség az eliparosodott filmkészítés, a nagydob verése, az örökös tam-tam, a népszerűsítés, a szüntelen publicitás érdekében. Ezt a szerencsétlen, szimpla, megnyilatkozásai szerint butácska harminchat éves asszonyt felfalta Hollywood. Megszólalt tegnap Jean Cocteau és az újságírókat vádolta: azok kergették a halálba. Éjjel-nappal zaklatták, ezer hülye kérdéssel ostromolták, az ágya alá bújtak, kilesték minden percét, nem maradhatott egyedül. Ez is igaz, de nem minden. Mert például azt sem lehetett kibírnia, hogy a filmgyár cézárja előírta, kit szeressen, kit ne, kivel mutatkozzék, kit kerüljön el, a nap huszonnégy órájára (nem elírás: huszon-

négy órára!) előírták programját. A divat szerint kellett fogynia, híznia, gyömöszölték, gyúrták, kozmetikázták. Ha a tükörbe nézett, nem ismerte fel a tulajdon arcát. A megszabott mosoly egy pillanatra sem hervadhatott el megcsodált ajkai körül. Nem volt egyetlen magányos pillanata; megértem, hogy elmenekült.

Még most is üldözik, halála után. Életének valamennyi részletét közlik, vájkálnak titkaiban, közlik a férfiak arcképét, – kiket is szeretett, Millert és Montand-t, meg a többit. A filmsztár, – aki a párizsi lapok szerint a világ tíz híressége közül az egyik volt – megbűnhődött, mert egyszer régen arról ábrándozott, amiről annyi más nő, hogy csillogni fog. Sajnos, neki sikerült. A jelentéktelen nőcske a halált választotta, – az egyik párizsi krónikás azt írta, legyen neki oly könnyű a föld, mint amilyen könnyű ő volt a földön.

Halála példa: Londonban öngyilkos lett Patricia Marlowa színésznő, Mexikóban három fiatal lány pontosan ugyanazon a módon, mint Marilyn. A divat nemcsak az öltözködésben érvényesül. Hazai művészeinket pedig csak arra kérem, elégedjenek meg az otthoni módszerrel: írjanak a lapok továbbra is csak a szerepeikről, hagyják békén a színészek magánéletét.

1962

London, augusztus

Ötödik éve játsszák egyhuzamban a Drury Lane Színházban a *Pygmalion* zenés változatát, a *My Fair Lady*t. Miközben otthon tengernyi hasábon vitáztak ítészeink a Petőfi Színházban játszott musical-műfajon, gyakran eszembe jutott, milyen is lehet a legsikeresebb musical, a *My Fair Lady*, amely, mint mondom, itt öt esztendeje, New Yorkban pedig már hat éve vonzza a közönséget; mi a varázslata, mi a titka?

Igen ám, de nehéz jegyet kapni, és drágák a helyárak. Éppen ezen tűnődtem, amikor összetalálkoztam Paál Sándorral. Az egykor híres fotoriporter, most filmproducer, a múlt hónapban három hetet töltött Budapesten. A nosztalgia minden évben hazahúzza a csaknem harminc éve elszármazott embert. Elgyöngül, ha pestivel, ifjúsága szemtanújával találkozik. Különben is kíváncsi James Hayterre, aki Doolittle papát már több mint három esztendeje alakítja. Paál részt vett egy produkcióban, amelynek filmjében Hayter játszotta a főszerepet, mutatott is egy fényképet, amely kettőjüket ábrázolja. Ő szerzett jegyet, méghozzá az első sorba.

Megöregedtem, és most először taposom a londoni kövezetet. Így hát nem tehetek magamnak szemrehányást, hogy elérzékenyedtem, amikor beléptem a világ egyik legpatinásabb színházába, amely jövőre lesz háromszáz éves, és mostani épületében is több mint százötven esztendeje játszik. A büfében Shaw fényképe fölött Irving emléktáblája, kétoldalt Garrick és Kean, szemben Shakespeare szobra. Ha van értelme annak a közhelynek, hogy a történelem szele megcsapja az embert, hát az a szél itt alaposan lengedez. Egy pillanatig ugyan felvetődött bennem, hogy miért éppen ebben a nemes hagyományú színházban játszanak mu-

sicalt, de vállat vontam; idegen világ, titkainak nyitjához nincs kulcsom, nem is kutatom. De azt meg tudtam ítélni, hogy a roppant drága és ötletes kiállítású darabot frissen játsszák, nyoma sincs rajta a mechanizmusnak, és az előadás korántsem nyomja el Shaw kemény-játékos társadalombírálatát, a darabot ebben a felfogásban örömest eljátszhatnánk – nagy sikere lenne otthon.

Az előadás után Paál meghívta Haytert – együtt vacsoráztunk. Az ötvenöt éves, vörösesszőke hajú, pompás mozgású színészen feltűnő, hogy felső fogsora közepén hiányzik egy foga. Kiderül, hogy nem tűri a hamis fogat, ha egyet-egyet kihúzat, nem kerül a helyére semmi, arra gondolok, hogy nálunk nem lehetne egyetlen művésznek sem ilyen kiváltsága... Hayter nem egyéniségében, hanem játékában emlékeztet a mi Rátkainkra, remekül táncol, meleg rekedtes hangon énekel.

– Soha nem voltam operettszínész, soha nem énekeltem, táncoltam színpadon – mondja –, ezen meglepődöm. Énekkel, tánccal debütálni ötvenen felül, s ilyen remekül – ez valóban furcsa. Haytert a mi közönségünk is ismeri, ő játszotta Pickwicket a filmen, és nemrég bemutatták nálunk a televízióban Maugham három rövid jelenetét, az egyikben ő alakította a sekrestyés emlékezetes szerepét. De hát akkor miért ugrándozik színpadon ez a remek jellemszínész?

Az angol, még ha színész is, akiből ritkán hiányzik az exhibició, nem szívesen beszél önmagáról, nem vall. Nógatni kell, kérdésekkel bekeríteni, amíg, vonakodások között, megnyílik. Első házassága boldogtalan volt: nem született gyermekük. Amikor újra megnősült, mire körülnézett, már öt gyermek topogott körülötte. Amikor Doolittle első alakítója otthagyta a színházat, őt hívták meg. Nagy családról kellett gondoskodnia; szüksége volt a biztos, heti gázsira, nem habozhatott, vállalta a táncot, az éneket, beugrott a produkcióba. Azóta még három gyermeket szült a felesége... Még egy évig játssza a szerepet a Drury Lane-ban, de máris szerződött további két esztendőre, amikor turnén adják majd a *My Fair Lady*t. Nyolc gyerek, hatévi Doolittle...

Egyáltalán nem nyomasztja – legalábbis így állítja – az a tudat, hogy minden este ugyanazt mondja, ugyanazt teszi, ami, szerintem, bénító, hervasztó feladat lehet. Ámbár, jegyzi meg mellékesen, prózát játszani érdekesebb...

– Miért? – kapok rajta a vallomáson.

– Mert zenés darabban nem lehet teljesen közvetlen a színész... A muzsika alattomos közeg: megöli az árnyalatot.

Éjféltájban válunk el. Beül kocsijába, megy haza. Lakása, a mi mértékegységünkkel kifejezve, nyolcvan kilométernyire van a színháztól. Oda-vissza százhatvan kilométer. Vacsora közben derekasan ivott; drukkolok, ne vezesse az autóját árokba. Mégis: nyolc gyermek várja.

1962

NYUGATI HETEK UTÁN

1

Nagyon régen olvastam valahol, hogy idegen városról csak az írjon, aki legfeljebb három napig volt ott, vagy legalább harminc évig. Hat hétig csavarogtam Nyugaton, jórészt Párizsban, de Londonban is tíz napig; mégis szavamat adom, hogy semmi „kimerítőt" vagy „megvilágítót" nem tudok róluk írni, nem hatoltam be titkaikba. Úgy látszik, igaz lehet ez a három nap – harminc év elmélet. Párizsban sokszor jártam, Londonban most, életem késő délutánján először. Ettem francia, angol, olasz, görög, zsidó, kínai, szerb és magyar vendéglőkben, ittam cocacolát és chablis-t, láttam templomokat és sztriptízeket, találkoztam milliomosokkal és híd alatt alvókkal, megismerkedtem múzeumaik csodáival és utcáik napi életével, álmélkodtam és üres maradtam, rádöbbenve, hogy nem vagyok odakint semmi egyéb, mint egy slemil idegen. Így tehát nem válogatok az „anyagban", jegyzeteket közlök, úgy, ahogy az emlékek feltolulnak az agyamban, vegyesen párizsi és londoni élményeket, talán így is kikerekedik valami...

Párizsban ülök a Champs-Élysées közelében, egy magyaroktól látogatott Café teraszán. A szomszédban magyarok beszélnek:

– Eleinte bíztam benne... – sóhajt az egyik –, de hát...

Gondterhelten szólal meg a másik:

– Ugy látszott, jövője van...

– Hát csalódtunk.

– Pedig milyen megalapozott volt. Biztos karrier...

Most már odafigyelek. Vajon ki okozott bánatot nekik? Ez a szívig ható fájdalom, amely szavaikból kicsendült, részvétet ébresztett bennem. Kiben csalódtak? Egy perc múlva megtudom. Nem emberről volt szó. Részvényről.

Londonban az elképesztő arányú Viktoria pályaudvaron szálltunk ki. A Viktoriát az angolok nem tekintik fő pályaudvaruknak, az *csak* a kontinentális forgalom lebonyolítója. Természetesen nem találkozunk össze ránk várakozó barátainkkal. Sóhajtva, a fölös pénzkiadáson bánkódva taxiba szállunk. A londoni taxi ma is olyan, mint a hatvan év előtti, de csak a váz hagyományos, motorja és minden egyéb felszerelése modern. Végre egy taxi, amelybe nem kell belebújni, állva lehet belépni és roppant kényelmes. Megmondjuk a penziónk címét: Montagu House, Montagu Place 3. Az idős, professzorkülsejű gépkocsivezető (minden sofőr és hordár tanáros külsejű, hogy milyenek a tanárok, nem tudom, eggyel sem találkoztam) húsz percig visz minket, végül is megérkezünk, de kiderül, hogy ez egy másik Montagu Place; mi oda igyekszünk, amelyik a Baker Street mellett van. „Sorry" – szólt a sofőr, sajnálta, hogy így történt, azzal a közönnyel, hogy tévedni mindenkinek szabad, neki is. Végül is célhoz értünk. Nem értem. Miért Place, vagyis tér ez, hiszen szabályos utca? A zavart növeli, hogy a szomszédos ház: Montagu Square 30. Onnan befordulva jobbra Upper Montagu Street, balra Montagu Street. Házunktól balra fordulva keskeny keresztutca – egyforma vörös téglás házak – Montagu Mansions. A Montagu Square 30-nál befordulva egy köz: Montagu Mews.

Törölgetve homlokomat, hogyan is lehet itt kiigazodni, az odavalósiak maguk is bevallják: nehezen.

– És a levélhordó? – kérdezem – idetalál?

– Többnyire – felelik.

Az utcák és házszámok elnevezését nem a logika diktálja, hanem a hagyomány szelleme. Ezek a telkek a Montagu családé voltak, vagy talán ma is az övéké, ki tudja? Hatvany Lajos, amikor itt élt és soha nem talált meg egyetlen házat sem, ezt mondta: „Ha így volt jó II. Jakab idején, így jó most is." Ezek után figyelem a házszámokat, és gyanakodni kezdek: vajon nem így védekeznek az angolok az ellen, hogy az idegen kiismerje magát városukban? Egy nép, amelyben az érzelgősségtől mentes pátosz és a groteszk humor oly remekül elegyedik, képes ilyen tréfás összeesküvésre.

Egy napon megfájdul a fogam; tudom, ez nem rendhagyó eset, aki úton van, elkészülhet rá. Barátaim egy magyar orvoshoz utasítanak, telefonoznak érdekemben, végül megtudom, hogy délelőtt fél tízkor

menjek a Cavendish utca 16-ba. A Baker Streetről nyílik. A Cavendish Street első házszáma: 8. Megrögzött pesti fejemmel már számolom: 10, 12, 14, 16, a negyedik ház. De tévedek, a 8 után rögtön a 16 következik. Tanácstalanul ácsorgok a ház előtt: nincs tábla. A kapu zárva. Ekkor mellém lép egy férfi: nevemet mondja, már várt rám, tudta, soha nem találok fel hozzá. Ő volt az orvos, aki segített rajtam.

Ezután határoztam el, hogy többé nem próbálkozom a londoni titok megfejtésével. Ezután nem járkáltam magányosan, csak ismerőssel, mint egy nagyon öreg kisfiú.

2

Hadd mondjam el, hogy a magunk szűk pénzecskéjéből Párizsban mindig körültekintő óvatossággal étkeztünk. Reggeli: kávé két croissanttal (nagyszerű vajaskifli), ebéd az önkiszolgálóban vagy a Maison du Café című intézményben. Este kis vendéglőben ettünk, vagy a szállodai szobában sajtot, vajat, meg a valóban nagyon olcsó szardíniát és banánt. A drága Párizsban vigyáznia kell a szűk pénzű idegennek. Például egyszer Passyból a Luxembourg-parkig mentünk autóbusszon; az útért személyenként hat-hat sectiont (szakaszjegyet) kellett fizetnünk: három frankot, egy olyan útért, ami aligha hosszabb, mint a Vöröshadsereg útja közepétől a Nemzeti Színházig. Ilyenkor összevont szemöldökkel aggodalmaskodtunk: hámból kirúgásnak fogtuk fel az autóbuszozást.

Ám akadtak kivételes élményeink: baráti meghívások. F.-ék meginvitáltak a versailles-i Trianon Palace Hotel éttermébe; amikor barátunk fizetett: több mint kétszáz frankot, összenéztünk feleségemmel. Tekintetünk azt jelezte, hogy ebből az összegből öt napig tudnánk megélni, beleértve a szállodát is. Kedves ismerősünk: K. még ennél is nevezetesebb étterembe hívott meg minket: a La Tour D'Argent-ba, Párizs leghíresebb, legdrágább és legrégibb éttermébe. Az Ezüsttorony vendéglő a Quai de la Tournellen van, a Szajna bal partján, az ötödik emeleten, és a parkettig érő ablakokból csodálatos a lelátás a Szajnára, és szemben a Cité-re és Szent Lajos szigetére. Kevés vendég körül sok pincér szorgoskodik, oly gondterhes tekintettel, mintha a legkisebb figyelmetlenségért halálbüntetés járna. Aperitif és előétel után feleségem

és meghívónk valamely különleges velőscsontot rendeltek, én gyakorlatiasan rosztböföt; majd valamennyien tésztát ettünk. Az ételeket, mielőtt elkészítették volna, behozták megmutatni, kivívják-e elégedettségünket. Természetesen az asztalnál ülő hölgyet kérdezték. Györgyi nagyvilágiasan bólintott, oly otthonossággal, mintha ezt a szertartásos pillanatot megszokta volna idehaza is a FÖMO legfelső emeleti menzáján. Természetesen a kézmosó sem hiányzott. A kiszolgálás gondos és vendég szerint nem különböző élőzékenységű. Az 1582-ben alapított étterem nevezetessége a vérében sült kacsa. 1890 óta számozzák az elfogyasztott kacsákat, ahogy ez az étterem-kártyán látható. Egyébként ezen a kártyán látható a szakállas, nagyhajú, szemüveges szakács, amint éppen elkészíti a nevezetes ételt, miközben ezt a műveletet aggódó tekintettel két pincér kíséri. Ha én is ettem volna vérében sült kacsát, a hatvanezerszázhuszonhetedik lettem volna, de mint minden új, nem kóstolt íztől, ettől is megijedtem.

Viszont B. barátunk kegyességéből eltölthettünk egy estét a Lidóban. Ez a varieté-mulató a világon a legdrágább, vagy ahogy ők mondják, a legelőkelőbb. Valóban elsőrangú artistaszámokon kívül láthatók itt gazdagon kiállított revüképek, rafinált technikával elkészített vízesések, sőt, vízmedence is akad, valamint korcsolyapálya is. E revüképek egyetlen értelme a női test mutogatása, azzal a jelszóval, hogy minél több, annál szebb; meztelen keblek olyan mennyiségben, amely a pubertáskoron túl mindenki számára elcsüggesztő, sőt, előbb-utóbb hervasztóan unalmas. E látványosságok közül csak a vetkőzés ténye lehet izgalmas – erre spekulál a sok sztriptíz –, de a folytonos fél- és háromnegyed meztelenség ötletekben sivár jelenetek során roppant unalmas. A Lidó asztalainál harminchárom frank személyenként a vacsora, ehhez járul tizenkét százalék kiszolgálási díj, tizenkét százalék adó, s persze, a borravaló. Don Perignon pezsgőt ittunk, De Gaulle kedvenc márkáját – üvegje száz frankba került. Illő módon megköszöntük vendéglátónk szívességét, de úgy éreztük, ha nem jöttünk volna el ebbe a mulatóba, mit sem vesztettünk volna.

És ha már e felszíni világot ismertettem, hadd ejtsek egy-két szót a végletek kedvéért a clochard-okról, akikről már Victor Hugo is oly nevezetes lapokat írt. A clochard a szótár tanúsága szerint csavargót jelent. A társadalommal meghasonlott, rongyokba burkolt, utcákon kó-

borló, de többnyire a Szajna partján tanyát ütő emberek ők. Mondják, akadnak nők is közöttük, de én egyik párizsi tartózkodásomkor sem találkoztam velük. A clochard nem koldul, nem lop, nem rabol. Minden clochard-nak van vendéglőse, hentese, fűszerese, aki a táplálkozásáról gondoskodik. Sokszor láttam efféle csavargót déltájban a Szajna partján ebédelni – négy-öt fogást is megeszik, bort iszik rá, aztán elmosogatja tányérjait, evőeszközeit, majd leheveredik a földre és alszik. Egy barátom elvezetett a Quartier Latin-beli kis caféhoz, ahol estefelé a clochard-ok összegyűlnek. Az ajtónyitásra oly kellemetlen szag csapott meg, hogy visszahőköltem. Nem tudtam bemenni. A clochard nem bírja az együttélés formáit, a tülekedést, száműzi magát a nihilbe. Visszatérő hír az újságokban: meghal egy clochard, s nagy vagyont találnak a zsebében. Nemrégiben meghalt közülük egy, s elég tekintélyes pénzét tíz csavargótársára hagyta. Egy újságíró kikutatta, hogy az örökösök közül egyik sem szakított régi életével, mind ottmaradt a rakparton, és napközben merengve nézi a folyót.

3

Párizsban megállok egy nyúlfarknyi öregecske utca előtt és így szólok feleségemhez:

– Ez itt a Rue St. Genevieve de Tour. Utálom az utcákon érzett gépies meghatódottságot. Mégis elérzékenyülök, ha végignézek rajta. Amint látod, csak néhány ház az egész. Itt lakott egy barátom, akit még te is ismertél...

Kérdően néz rám.

– Ki volt az?

– Diener-Dénes Rezső, a festő.

– A Rudi?

– Bizony ő.

A feltoduló emlékeket rakosgatom össze. Akkor, rettenetesen régen, még ő is – sok évvel öregebb volt, mint én – fiatalember lehetett, valamivel negyven alatt. Mégis teljesen ősz volt; de a ragyogó szeme, örök mosolya megfiatalította. Amikor 1926-ban mint ifjú hírlapíró kikerültem Párizsba, már esztendők óta lakott ebben az utcában. Időnként festege-

tett, de a művészi munkát gyakran hónapokra is abbahagyta és ilyenkor különféle mesterségeket vállalt. Többnyire *gerant* lett, magyarul: köszöngető üzletvezető vendéglőkben. Talán a mosolya miatt, amelyben életkedv, vidámság ragyogott, esett rá az étteremtulajdonosok választása. Csak egy bökkenő volt: Rudi egyetlen francia szót sem tanult meg, konokul ellenállt; talán ő volt a világ legnagyobb nyelvi antitalentuma. Ha azt mondta: „bon jour" – azt sem értette senki, azt hihették, hogy afgán nyelven beszél. Így aztán mindig elbocsátották állásaiból, ami annál sajnálatosabb volt, mert az éttermekben kis fizetésén kívül mindennap többször jóllakhatott.

Emlékidézésül végigsétálunk a kis utcán. Valamikor itt több házban kóválygó lányok laktak, ma roppant szolídnak látszik az utca. Megállok a fűszerüzlet, a hentesbolt, a fodrász előtt.

– Rudi magyarul beszélt csökönyösen. A fűszeres, a hentes, a fodrász az évek során megtanult néhány szót magyarul a kedvéért. „Mösszjö Diné – szólt a fűszeres és magyarul így folytatta: – van finom kolbász." A borbély az ajtóban állt és invitálta: „Hosszú haj, hosszú haj – mutatta –, pénzre várok, ha nincs." A kereskedők, az iparosok és a festő háziasszonya idők múltán a magyar nyelv rejtettebb árnyalatait is megismerték, mert a festő szigorúan kijavította henye beszédüket.

– És hogy tudta fizetni a lakbérét? – érdeklődik feleségem.

– Sehogy. Azaz képeket adott pénz helyett. Abban az időben Párizsban sok háziasszony játszotta meg az esélyt: gyűljenek össze a festmények, s ha a piktor híres lesz, ő majd milliókat kap a vásznakért. Kiadták valamennyi szobájukat festőknek, ha csak egy beérkezett közülük, ők már jól jártak.

Amikor 1926-ban Párizsban megismerkedtem vele, rosszul ment a sora. Ő tanított meg a nálunk akkoriban teljesen ismeretlen paradicsomevésre. Néhány centimes-ért két kiló paradicsomot és egy hosszú ke nyeret kapott az ember. Nem lehetett éhenhalni. Akkoriban mondogatták, hogy Párizs jó a gazdagokhoz és jó a szegényekhez. De elmúltak az évtizedek, Rudi nem él, nem tudja, hogy Párizs ma a világ egyik legdrágább városa, s már egyáltalán nem jó a szegényekhez.

4

A *West Side Story* című színes, szélesvásznú filmről már a magyar közönség is olvashatott. A filmet legalábbis eddig minden világvárosban csak egy mozi játszhatja, elképesztő összegű kölcsöndíj ellenében. Párizsban a George V. tűzte műsorára, Londonban az Astoria. A belépődíj a francia fővárosban egységáron tíz új frank, amely két dollárnak felel meg, Londonban tizenöt shilling, ez valamivel még drágább. A jegyek elővételben kelnek el, tudtommal eddig üres szék még egyik moziban sem maradt. Londonban már hajnalban ácsorognak a jegyváltók, igen sokan összecsukható széken üldögélnek, számomra idegesítő türelemmel. Én Londonban láttam a filmet.

A West Side New York egyik negyede, a történet a *Rómeó és Júlia* mai amerikai viszonyok közé áthelyezett változata. A fehér Tony és a Puerto Ricó-i éppenhogy színes Maria villamosütéses szerelme. A többi néhány szóban elmondható: sem a fehér társaság, sem a színes nem tűri el kapcsolatukat. A tragédiát énekben és táncban fejezik ki, a szereplők mind remek akrobaták és énekesek; teljesítményük lenyűgöző. Ezt az amerikai filmet a világ minden pontján be kellene mutatni, hiszen a romboló faji gyűlölködést lepárolt művészi eszközökkel ábrázolja. De hát Párizsban és Londonban is csak egy-egy mozi élvezheti a játszás kiváltságát. A drága belépődíjak miatt többnyire éppen azok szorulnak ki a moziból, akiknek fogvacogtató élményt jelentene a film.

*

Régi ismerősöm üzletében, a Rue Faubourg Saint Honorén ülök egy széken, és várakozom a tulajdonosra, akivel majd megiszunk egy kávét a közeli cafében. Divatlapokat nézegetek, női ruhákat, kabátokat, blúzokat, szoknyákat és pulóvereket mustrálgatok azzal a szórakozott közönnyel, hogy ez egy más világ kelléktára. Hiszen maga az utca az európai női öltözködés legdrágább lelőhelye, ebben az üzletben többnyire nem is pénzzel, hanem csekkel fizetnek, és az itt fülkékben ruhát próbáló nőket óriási kocsik várják valamelyik mellékutcában, mert a Saint Honorén nehéz parkolni.

Már türelmetlenül dobogok, nem szeretek várni.

Ekkor lép be egy szőke nő, izgalmas, telt és mégis karcsú; azonnal felismerem: Mylene Demongeot ő, a *Milady bosszúja* című filmben játszotta a ladyt, aki szégyenbélyeget viselt a hátán vagy a vállán, magam sem emlékszem, hol is: a *Salemi boszorkányok*ban Abigailt személyesítette meg. Érdekes színésznő: párizsi élvonal. Mellette férje, rajzolóféle, elegáns, gyors járású, első pillanatra látható, hogy nevezetes feleségének rabszolgája. Mylene Demongeot bevonul egy fülkébe, majd kilép a felpróbált ruhában. Ez félórán belül többször megtörténik, mindig új és új öltözékben. Valamennyi esetben az összes tükrök előtt elvonul; mögötte a férje aggodalmas, töprengő tekintettel. Az élet legnagyobb problémáit nem lehetne sűrítettebb izgalommal figyelni, mint ahogy ez a rajzoló szemrevételezi az új kreációkat. Azon tűnődöm: vajon valóban annyira izgatja hitvese ruhapróbája, vagy csak játssza az izgatott, odaadó férjet. Én az utóbbi variációt bocsátanám meg szívesebben.

Közben Mylene Demongeot lerúgja magáról iszonyúan magas sarkú cipőjét, és mezítláb, harisnya nélkül áll a tükör elé. Ebben a pillanatban közönyöm elolvad, és érdeklődéssel nézem szép formájú lábacskáit. De ugyanakkor kíváncsiságom, szégyenemre, izgatottsággá válik: ugyanis mindkét lábfején, nyilván a kínzóeszközszerű cipellők viselésének hatására, jókora bütykök kelletik magukat. Nem tudom levenni pillantásomat ezekről. Demongeot észreveszi figyelő tekintetemet, de hát egy világsztárt, akit Párizsban Brigitte Bardot-val és Jeanne Moreau-val majdnem egy vonalban emlegetnek, az ismeretlen pillantása igazán nem zavarja. Hiszen annyira nem érdekli az idegen férfi jelenléte, hogy valamennyi ruhát, amit próbál, már útközben, az öltözőfülke felé, leveti.

Én pedig sok pesti, dolgozó, bütyök nélküli nőre gondolva, kajánul mosolygok. Mégiscsak van ára a világhírnek.

1962 szeptember

DÉLI POSTA, ERRŐL-ARRÓL

IRODALMI SZŰK KIS BÖLCSŐ

(Könyvhét – 1929)

Most itt volt a könyvhét. Borzasztó, megszégyenítő, lealázó, hogy megbukott. Megállapítható, hogy a publikum messziről elkerülte az írók sátrait, rettegve és szinte undorral irtózva attól, hogy két pengőt spendírozzon egy könyvért, amibe a szerző esetleg egész agyvelejét és a szívét beledolgozta. Igaz: a könyvhét sátrait elcsúfította a dilettáns írónők száskajárása, akik könyveikkel hónuk alatt, sőt arcképeiket is kínálgatva, a gyanútlan járókelőkbe gágogták műveiket. Rémesek voltak. Azt képzelték, hogy az egész könyvhetet nekik találták ki, valósággal kisajátították maguknak az irodalmat. Ezzel szemben az igazi írók háttérbe szorultak, röstelkedtek, komoly író alig öt akadt, aki kiállt az utcára.

Pedig, hogy mennyi bajt hurcolnak az írók, hogy küzdenek; ahhoz elég egy félórára felmenni az Otthonba és meghallgatni őket. Természetesen nem a könnyű siker megkoszorúzottjairól van szó, de nem is a kezdőkről, hanem a fémjelzett talentumokról, akik a huszonnégypengős novellahonoráriumok és a tízpengős vershonoráriumok esztendejében folytonosan levegő után kapkodnak, hogy meg ne fulladjanak.

*

Somlyó Zoltán, a negyven és ötven esztendő hídján, tizenhét verseskönyvvel a háta megett, kenyérgondokban föl, és a kegyetlen tél alatt örök problémája volt a szén, hogy felesége és kisgyermeke odahaza meg ne fagyjon. Pedig Somlyó tehetségét Magyarországon nem kell magyarázni, holott nálunk igazán nem lehet mondani, hogy lüktető verskultúra lenne, hiszen megállapított tény, hogy senki nem vesz verses-

könyvet. És még Somlyó Zoltánnak sem tud leszelni egész karéj kenyeret a ma.

Lánglelkű falusi szatócslegények már kívülről szavalgatják, hogy „A szűk könyök-utcán hazamegyek, most hajnali három óra, Istenem, vezess a jóra", és a Mária Abariendos ciklust is könyv nélkül tudják. Sorsa: költősors. Amikor költő lett, jómódú szülei megvontak tőle minden támogatást. Kitagadták. Apja minden levelében arra serkentette, hogy lőjje magát főbe, mert az íróskodással kompromittálja a család becsületes nevét. Már a „boldog békében" krumplihéjon aludt, hogy ideáljait megvalósíthassa. A költő most nem tud egy kis ágyacskát vásárolni egyéves gyermekének, a csöppségnek a bölcsőben kell aludnia, de a bölcsőt a gyermek már kinőtte, a bölcső már kicsi, nagyon kicsi ...

Filléres gondokkal kell küszködnie. Épp úgy, mint Nagy Lajosnak, a novellistának, aki nem képes a közönség szájaízéhez alkalmazkodni, nem ír „vidám és flott" történeteket, amit a kiadók kérni szoktak. Mert Magyarországon jaj az írónak, aki komor világlátással szemléli a mi édes boldog életünket, akinek írásaiból a helyretyutyutyus örömhangok hiányzanak, aki földproblémákról, erotikáról, öngyilkosságról, pénzgondokról és egyéb tilos dolgokról mer írni.

Magyarországon csak annak a novellistának van létjoga, akinél a hős négyszobás puha otthonban ébred és hercegnők omlanak a karjába félóránként.

Úgy látszik, a Baumgarten-díj sem használ. A hitelezők agyon nyaggatják a Baumgarten-koszorúzottakat, akiket azelőtt már nem is bántottak. Szini robotban fordít a díj óta is, semmi nem változott. Erdélyi József elmesélte nekem, hogy amióta baumgartenista, nem vesznek tőle verset a lapok, azzal az indokolással, hogy éljen meg abból a háromszázból, amit Baumgartenéktől kap. Egyébként Erdélyi a könyvhét sikertelenségén annyira felmérgesedett, hogy felnyalábolt egy autótaxira hetven példányt legutóbbi verseskönyvéből, az *Utolsó királysas*ból, kivitte a Dunához és a dunai srácok gaudiuma közben behajigálta hetven könyvét a Dunába. A posztos rendőr figyelmeztette ugyan, hogy ezt nem szabad, de ő fittyet hányt a rendőrnek.

Kérdem Kodolányi Jánostól, akinek hét regénye jelent meg eddig és akit pár éve zajos harsonázással fedeztek fel, hogy mi az átlagos havi keresete?

– Kétszázötven-háromszáz pengő – hangzik a válasz –, ha minden jól megy . . .

Szegedi István, a poéta, belefáradt a meddő küzdelmekbe, végrehajtói állásra pályázik, az biztosan hasznosabb foglalkozás lesz, mint nyolctíz pengőért verseket írni. Cervantes is végrehajtó volt, mégis megírta a *Don Quijotét*.

Egy előkelő nevű, ám szűkerszényű magyar író azzal a tervvel foglalkozik, hogy megtanulja a cipőpucolást, hogy valami reális bázisa is legyen.

Aztán furcsa sors a költőé. Juhász Gyula egész életében nincstelen volt. Most egyszerre kiadták két könyvét, megítélték a tanári nyugdíját és megkapta a Baumgarten-díjat. És ugyanakkor szanatóriumba szállították, mert idegei felmondták a szolgálatot.

Keleti Artur, a kámzsás költő, aki finomhangulatú strófákban énekli meg a régi olasz városok lelkét, hivatalnokoskodik, mert saját kiadású könyveire sorra ráfizet. Peterdi Andor, a költő, képeket közvetít.

A fiatalok, az egészen kezdők küzdelmeiről, nyomoráról nem is írunk. Csak egy példát. Felfedeztek egy nagytehetségű ifjút. Valósággal rongyos volt, a ruha leszakadozott róla. Erről a fiatal íróról jegyezte meg protektora, Nagy Endre, hogy csak nagyzol, amikor azt hirdeti magáról, hogy a Népszállóban lakik . . .

*

A könyvhét alkalmából a főváros áldozott. A főváros tízezer pengőt adott a kiadóknak. Hogy az írók mennyit kaptak? Semmit.

1929 június

O. TITKA

Tersánszky J. Jenő, irodalmunk nagy öregje, az irodalmi hetilap legutóbbi számában emlékezést írt a régi Otthon Körről, az írók és újságírók egykori tanyájáról.

Én is ott lubickoltam az Otthon zsongító langyos fürdőjében, az én munkakedvemet is lelohasztotta, becsvágyamat elzsibbasztotta a sok gondolkodásra serkentő hajnalig nyúló vitatkozás, a rengeteg játékalkalom. Furcsa szellem honolt ebben a patinás klubban. Kiveséztek ott minden közszereplőt. Sokat gondolok az árnyakra, mert a tagok közül már csak kevesen élnek, és fiatal éveim színterére, hiszen szüntelen ott lebzseltem a Kör falai között.

Felbolygatva Tersánszky írásától, ma egész nap az ottani világra emlékeztem; hirtelen kiemelkedett bennem a múlt ködéből O. Sokat gondoltam rá.

Fiatal, szőke, magas fiú volt, kezdő hírlapíró, amikor tag lett a klubban. Hamarosan nevezetessé vált, mert ájtatosan illedelmes arccal tudott gorombaságokat vágni a régi tagok képébe. De mondhatom, senki nem tudott ellenállni kedvességének, mert szóbeli merényletei után is megindítóan mentegette magát. Mi akkoriban még nem ismertük a huligán szót, de volt benne ilyesfajta jelleg. Eredetien öltözködött, aztán meg felrúgta a hagyományos klubszokásokat, többnyire a szék karfájára ült, lábait az ülésen nyugtatva. Egyszer a chemin de fèr-játékban megelégelve veszteségét, felállt, s indulatában a kártyákat tartalmazó mennykő-nehéz koporsót a terem másik végébe hajította. A tagság eltitkolta a szörnyű kilengést, tudtuk, ha híre megy az esetnek, kizárják az Otthonból. Senki nem tudott haragudni rá, mert bár fogadkozott, hogy így, meg úgy, milyen kemény legény ő, meg cinikusnak is igyeke-

zett mutatkozni, valójában az ingét is odaajándékozta a bajba jutottnak, akár barátja volt az illető, akár csak közönyös klubtárs. Egy időben nagyon barátkoztunk egymással, annyira, hogy a mélázó tekintetű bölcs Pesta Frici bácsi (annyi idős lehetett, mint én most) kettesfogatnak nevezett minket. Bár gyakran jártunk együtt, soha nem nyílt ki, őrizte titkait.

Egyszer valakitől hallottam, hogy nősül. Megkérdeztem, igaz-e?

– Tudod – vonogatta a vállát –, ha már vőlegény vagyok, valószínűleg férj is leszek – és rögtön másról beszélt.

Véletlenül tudtam meg, hogy gyönyörű, magas, szőke lány a választottja. Majd O. eltűnt; akkor derült ki, hogy már meg is nősült, nászúton van. Hetekkel később láttam viszont a klubban; nem kártyázott, csak a társalgóban üldögélt, az örökmozgó megcsendesedett, láthatóan elpolgárosult, nem ugratott és nem ugrott, még meg is hívott ebédre, ahol megismerhettem az ifjú asszonyt.

Sokáig nem láttam, kimaradt a klubból.

Egy este megjelent, sápadtan, fénylő szemmel, és rögtön leült a tablóba. Szenvedéllyel, túlfűtötten kártyázott. A hangja rekedten kongott. S közben erőltetetten nevetgélt.

– Valami baj van vele – súgta Pesta Frigyes a fülembe –, tudd meg, mi történt.

Együtt mentünk le a lépcsőn. „Mondd ... – fordultam O-hoz – mi történt?"

Rám meredt: „Semmi" – és otthagyott.

Ekkor is hallgatott, nem tudott önnön börtönéből kilépni.

Mi, persze, napok múlva már mindent tudtunk. Az asszony megszökött egy fajvédő képviselővel. Válnak. O. néha felszaladt a klubba. Csak kártyázott és nem beszélt. Az a különös dolog történt vele, hogy meghízott. Valaki azt mondta róla, ő az egyetlen ember a világon, aki a mérhetetlen fájdalomtól folyton gömbölyödik. Bár valószínűbb, hogy az italfogyasztástól szedett fel rengeteg kilót, mert mohón nyakalta a bort, a pálinkát.

Egy este hazament. Előzőleg a villamosmegállónál kiszedte az ELMENT-jelzést. Abban az időben az utolsó kocsi kalauza benyomta ezt a vasdarabot a megállónál, ne várjon a közönség. O. hazament és eltávozott felesége fényképe alá odaszegezte a táblát: ELMENT.

Telt az idő, kocsmákban élt. Egy este fogadott, hogy slukkolás nélkul lehajt egy hétdecis Dreher-konyakot.

– De egy csöpp se maradjon az üveg fenekén – hangzott a kikötés.

Kíváncsi szemek tüzében kortyolás nélkül öntötte magába az aranysárga italt. De még a közepén se tartott, mikor megtántorodott, lezuhant, meghalt.

Másnap a klubban megtárgyalták az esetet. Szegény, szánakoztak, imádta a volt feleségét, kereste a halált.

– Ugyan kérem – vélekedett egy közgazdasági szerkesztő. – O. képtelen volt mély érzelmekre. Soha tőle senki nem hallotta, hogy szerette az asszonyát.

Ez így is volt. Néhány hétig még beszéltek róla, aztán végképp elfelejtették.

1963 augusztus

ÍGY ÉLTÜNK PANNÓNIÁBAN

A Bernáth-képek előtt gyakran jutott eszembe Flaubert-nek az ifjú Maupassant-hoz intézett állítólagos tanácsa, amely olyasformán hangzott, hogy addig nézzen egy fát, amíg az minden más fától különbözővé válik. A Bernáth-képek verandaszéke, ablaka, függönye, tengerpartja, rétje – egyszeri, megismételhetetlen. minden más verandaszéktől, ablaktól, függönytől, tengerparttól elütő jegyű, Bernáth lírájától átizzott ábrázolás. Bernáth egész művészete: selymes színei, mélytűzű festőisége nem kisebbrendű attól, hogy művészete irodalmi emlékeket kavart fel a szemlélőben. Aztán kikerestem egy mondatot Genthon István 1935-ben megjelent könyvéből: „Bernáthot a valóság vagy inkább az arra való visszaemlékezés ihleti." A megszűrt emlékanyag tárolása és látomásos életrehívása – úgy érzem –, ez Bernáth Aurél tollának és ecsetjének közös vonása. Ám Bernáth, a festő, mindig egy egyetemes művészi áramkörben élt, hasonló kereső úton járó rokonok között a világban; az író Bernáth, minták és társak nélkül, nyelvet teremtett magának. Ennek a nyelvnek bőséges gazdagságából mindenre futja; a tocsogó, a nádasvilág, a vízfodrozódás, tegeződően bensőséges, szinte a természettel eggyé váló érzékeltetésére; a kisvárosi világ egyszerre lírai és ironikus felvázolására; élesen felvillantott portrék seregére; a bélavári tivornyák égővörösben játszódó, véresen-komikus megörökítésére; a gyermek megsemmisülő szégyenérzetére, ahogy apját táncolni látja. Az „Arckép a viharban" című fejezetben apjával csónakon kel át a vizen, villámlástól éles fényben, dörgés közepette, kabátot cibáló szélben, az elemek félelmes támadásai között. Ez az érzékletességében szinte példátlan írói teljesítmény irodalmunk legszebb lapjaihoz méltó.

A városi olvasó, aki a vonatablakon kikönyökölve alig-alig tudja megkülönböztetni a búzát a rozstól, csak a kukorica ismerős számára, a fák közül pedig a struccnyakú jegenye meg a fák hadseregének közkatonája, az útszélen szégyenkező akác, irigységgel vegyes ámuló csodálattal gyönyörködik Bernáth dústenyészetű nyelvében.

Mennyi szava van, és mind a helyén! Mennyi rejtett, felfedetlen titkot tud az emberről, s mind el tudja mondani. (Pedig az ember mintha kicsit mellékes lett volna a festészetében – persze, nem szólva portréiról.)

Magateremtette nyelve, amelynek nyilván lesz sok utóda, de egy boldog őse sem volt, olyan hajlékony, mint egy olimpiára készülődő tornászlány dereka. Ez a nyelv színváltó, szeszélyesen váltakozó és mégis egyanyagú, mint egy bolond áprilisi délután, hirtelen megeredő zivatarok, kisütő napfény és kerekedő szelek közepette. Tud hűvös szenvtelenséggel beszélni, hideg, távolságtartó hangon, ahogyan előadja Festetich herceg látogatását a keszthelyi moziban. Ebben az írásban az alkotó szívdobogását még a vájt fül is alig-alig hallja, pedig mekkora fülledt szenvedélyesség parázslik mögötte. Kétszáz év múlva is tanúvallomás lesz ez a fejezet a századeleji magyar kisváros alkatáról, lakóiról, rétegei harci rendjéről. Vagy olvassuk el azt a tikkadt ceruzarajzot, amit Orsolya kisasszonyról, látszólagos könnyűséggel, kontúrosan odavet. Viszont a *Vallomás a vízről* vers prózában.

2

Az *Így éltünk Pannóniában* a három kötetre tervezett *Kor és pálya* első kötete. Ez a mű: önéletrajz.

France mondotta a Goncourt testvérek naplójáról írott tanulmányában: „Szemére vetik az embereknek, hogy szeretnek magukról beszélni. Pedig ez az a tárgy, amellyel legsikeresebben tudnak foglalkozni... Nincs a világon napló, emlékirat, vallomás, bizalmas közlés, önéletrajzi regény, mely síron túli rokonszenveket ne szerzett volna írójának." Azt mondja, hogy mindnyájunkban van valami ösztönszerű kívánsága az igazságnak, és állítja, hogy szívesen elvenné néhány barátjának a kedvét attól, hogy drámát vagy hőskölteményt írjon; de senkit se beszélne le

arról, hogy lediktálja emlékiratait, senkit, még breton szakácsnőjét se.

Bizonyos, hogy különös varázslata van a megtörténtnek, a hitelesnek. Mi is, ha már eleget örvendeztünk sportolóink sikerein, néha bizonyos büszkeséggel gondolhatnánk nemeshagyományú, sajnos, nagyjából eléggé hozzáférhetetlen memoárirodalmunkra, Bethlen Miklósra és társaira, akik elmerült korokat idéztek fel műveikben. Bevallom, még álmaimban is kísért az a dermesztő pillanat, amikor Hatvany Lajossal tudatják, hogy az ostrom idején egy szálig elpusztult féltve őrzött, teljes magyar emlékgyűjteménye.

Vajon mit érezhetett?

Sok festőnk írt. Barabás és Munkácsy emlékei nélkül még hézagosabbak lennének ismereteink ködbe-távolba veszett korunkról. Szeretjük Rippl-Rónai József könyvének jó ízeit, Munkácsy oldalán leszolgált idejéről, Maillol meg a posztimpresszionista festők között töltött éveiről írott lapjait. Csók bácsi derűs, kort felvillantó meséléseinek is sok örömet köszönhetünk. Igazán tetszettek Réti István elemző jellemzései, élveztük Vaszary lendületes írásait, s tudjuk, hogy Herman Lipót is mily árnyalatosan tud írni. Ám ők csak közöltek, hírt adtak. Bernáth módszere nem az elbeszélés, hanem a teremtő kifejezés. Legalább annyira író, mint festő, s tudom, hogy ezzel nem mondtam keveset. Egy kitűnő írónk a minap felsóhajtott: „Ha úgy tudnék írni, mint Bernáth, milyen nagy író lehetnék!"

3

A lexikon tanúsága szerint 1895-ben született, tehát 61 éves.

Érthetetlen, hogy eddig néhány folyóiratban közölt szemelvényén és művészetről szóló kötetén kívül – tudtommal – nem írt semmit.

Ő, akiben a művészi alkotás fegyelme és szorgalma akkora volt, hogy Kassák Lajosnak („Vallomás tizenöt művészről") egyszer azt mondta: „Higyje el, ha egy hétig nem dolgozom, úgy érzem magam, mintha valami bűnt követtem volna el", nem érezte a teremtés zsarnoki kényszerét az írás dolgában is? Nem robbant ki belőle a gyötrődő-vajúdó írói alkotás iránti vágy? Mint ifjú író – igaz, tökéletes fegyverzettel – je-

lentkezik abban a korban, amikor a Bernáth-leírta századeleji világban a hatvanegy évesek hosszú szakállú, csibukozó, totyogós aggastyánok voltak. És jelentkezik egy művel, amelyet jelzővel nem is merek megbántani, hiszen folytonosan lelkendező, harsány magasztalásokat olvashatunk; szavaink elvástak a szüntelen koptatásban, mérték és arány elveszett, és így csak egyet kérek; olvassák el a pannon világ körképét, fürdessék meg arcukat a villódzó, csillámló, fénylő és reszkető színek zuhatagában; ilyen színtobzódást csak festő írhat le, vagy megvakult ember, aki az elvesztett fényt siratja.

1956

Három évvel ezelőtt, 1960 májusában és júniusában, néhány hetet töltöttem Párizsban. Már hazafelé készülődtem, amikor testvéremtől sürgöny érkezett: „Imre megtudta, hogy Párizsban vagy. Hozzád repül Montreálból. Tölts vele egy hetet."

Másnap délután hazamentem a szállodámba. Ott várt a Rue Mathurinen. A tekintélyes életkorú, ám ifjú mozgású, roppant fürkésző pillantású Imre mosolygott, és közben folytak a könnyei. Aztán egy hétig kérdezett: mi van otthon, ki mit csinál? Ki ül a Brasilban? Hát az Abbáziában? És a New Yorkban? (Mert persze a Hungáriát New Yorknak nevezte.) Egy hetet töltöttünk együtt Párizsban, de csak Pestről folyt a szó. Miatta nem járhattam kedves kis párizsi éttermembe, magyar vendéglőben kellett étkeznem.

– Szigorú diétán vagyok – világosított fel –, ebédre töltöttkáposztát vagy sóletet evett, vacsorára megelégedett egy nagy adag borjúpörkölttel, csak azt kifogásolta, hogy hiányzik az ételekből a csípős fűszer.

A következő esztendőben Imre és felesége, Lili, rettentő sokévi távollét után, megérkezett Budapestre. Imre idehaza minden perc ízét kiélvezte, kora reggeltől éjfélig talpon volt, lebegett, sugárzott. Amikor elutaztak, mi, régi barátok, kikísértük őket a pályaudvarra. Nem lehetett a szavát hallani: később Lili megírta gépírásos levélben, olyan gépen, amelyről hiányoznak az ékezetek, hogy Budapestről való távozásuk után, férje négy napig hallgatott.

Most újra itt vannak, immár hetek óta. Imre, akinek Buster Keaton-szerű fapofa humora van, már minden hazai dolgot tud, és időnként meglepi hallgatóságát tökéletes tájékozottságával. Figyel, agya felissza az összes adatokat. Ismerősökkel találkozik az utcán.

– Rég nem láttuk – csapnak rá.

– Újpesten lakom...

Montreálban ott van a fia, három unokája, két fivére családostul, valamint a sógornője is. Vállalatát régen átadta a fiának, nincs dolga. Ahogy bevallja: reggel kimegy az utcára, és nem tudja, merre induljon el. Persze, hogy imádja a három szép unokáját, a nyolcéves Garyt, s a kisebbeket, Stewyt és Sharyt. Megcsókolja, cirógatja őket, aztán jön a köhécselés, szemjártatás a bútorokon, a bénító álmosság, mert nem tud velük csevegni. Ugyanis angolul éppen úgy nem tanult meg, mint a többi kivetődött öreg. Menye, Cynthia, amerikai, New York-i születésű, a gyermekek csak angolul tudnak, magyarul mindössze néhány szót: szeretlek, kolbász, paprikás chicken és Füles, ugyanis a *Füles* című hetilapot a keresztrejtvény-kedvelő házaspár járatja. Gary nem adja fel a reményt: megtanítja a nagypapát Shakespeare nyelvére. Előszed egy üveget, felszólítja Imrét: figyeljen rá.

– What is this? – mutat az üvegre kérdő nézéssel.

Mire Imre mindent hajlandó mondani, csak az üveg nevét angolul nem, holott tudja. Miért? Dacból, a pesti örökségből maradt ugrató hajlamból, olyasfajta hajlíthatatlan makacságból, amelynek rettentő mélyek a gyökerei. Aztán veszi a kalapját, otthagyja fia házát, háromnegyed óráig ül az autóbuszon, hazamegy, s otthon maga elé néz. Montreálban újabban akad már több magyar eszpresszó: nagy ritkán bevetődik valamelyikbe. Csakhogy a fiatalok dolgoznak, néhány idős asszonyt és férfit talál ott: azok egyet szólnak, kettőt sóhajtanak, s azon vitatkoznak, merre jár Pesten a 2-es villamos, s hol volt a Delka-cipőüzlet, de a főüzlet, nem a fiók. Imre tíz perc múlva menekül.

Ha megérkezik Montreálba, két hét múlva már térképet szorongat a kezében. Lili ilyenkor aggódóan pillant rá. „Semmi, semmi – védekezik Imre –, csak nézegetem."

Amikor útra kel, s ez igen gyakran történik meg, amerikai menye csodálkozik: „Már megint utazik? Hát nem itt a legjobb?"

Imre most boldog. Vasárnap meccsre megy, utána lóversenyre – mindennap színházba járnak. Az ötvenes években, ha Bécsben voltak, a Práteren át elsétáltak a Dunáig, nézték a Pestre induló hajókat. Most itt lehetnek. Lili szerint Imre mindenütt a világon komor, csak Pesten tud jóízűen, szívből nevetni. Mire a férje hozzáteszi:

– Odakint a napok hosszúak, itt rövidek.

Nemsokára elutaznak. Imre máris rettegve gondol a távozás pillanatára. Egy fáradt, beteg ember érkezett ide, itt virgonc ifjú lett. Félnék a búcsúzáskor a tekintetétől, előre kijelentem, nem kísérem ki őket a pályaudvarra.

1963 április

Már jónéhány hét óta mindenki tudta: Jarai Gézáné, a Kőbányai Textilművek igazgatója november 15-én otthagyja a gyárat. Mégpedig végleg, nyugdíjas lesz. Majdnem tizenegy évet töltött el, mint a textilművek vezetője; a közeli fonóteleppel együtt 3430 lélek tartozott a keze alá. Ez a 3430 ember, ha valami különlegeset óhajtott, ha bajba keveredett, hozzá fordult. Így mondták: „Majd beszélek a mamával." Az is mamának nevezte, aki idősebb volt nála. Az 1020 gépes szövődében, a 34 ezer orsós fonodában vagy a kikészítőben örültek, ha Járainé belátogatott hozzájuk. Figyelték a tekintetét, mert tudták, pontosan lát mindent: szakember. Még három évvel ezelőtt is volt egy munkásnő a fonodában, aki valaha együtt orsózott az igazgatónővel a Bútorszövetnél.

Melegszemű, molett, gesztenyebarna hajú asszony Járainé. Országgyűlési képviselő, a kerületi Nőtanács elnöke. Azt nem tudom megállapítani, nevetős-e, kedélyes-e? Most nagyon komoly, de hát ezen a napon, amikor dolgozószobájában beszélek vele, búcsúzik a gyártól, az egyetlen életcéltól, az egyetlen, számára izgalmas témától, az egyetlen becsvágytól. Látható rajta: tartani akarja magát, erősnek mutatkozni: sőt mosolyog is, amikor bevallja: végre meg akar tanulni tisztességesen németül, ha már nyugdíjba megy...

– Az államosítások óta különféle gazdasági beosztásokban voltam, közben a Gazdasági és Műszaki Akadémián tanultam.

– Hogyan tudta ezt a sok munkát ellátni?

– Férjem segítsége nélkül képtelen lettem voltna idáig eljutni. Amikor 1934-ben összekerültünk, ő gyógymasszőr, pedikűrös volt, én pedig szövőnő. Én igazgató lettem, férjem ma a Textilipari Kutató Intézet

raktárnoka. Ha látta, hogy sok a dolgom, például fel kellett készülnöm üzemi értekezletre, elkészítette helyettem a vacsorát, még az asztalt is leszedte. Segítsége nélkül soha nem juthattam volna idáig...

(Íme, gondoltam magamban, itt a téma, amelyről annyi gyengécske dolgot írtak egy időben, csak sohasem hitelesen és érdekesen.)

– Persze férjemet ugratták egyesek, mennyivel több az én fizetésem, mint az övé, példálózgattak, célozgattak.

Ma is társbérletben lakik, s ha elgondoljuk, hogy milyen pozíciót töltött be több mint tíz évig, ez a társbérleti helyzet megfelelően illusztrálja szerénységét. Nyugdíjazását ő maga kérte: „Idegi fáradtság nyomai mutatkoztak rajtam. Tizenöt éves koromban lettem varrodai tanuló, azóta folyton dolgozom." Majd arról ejt néhány szót, milyen rossz sorban élt akkoriban: „Mindig egy flanellruhát akartam szerezni, de nem sikerült..."

Az utolsó időkben betegeskedett, két hónapig járt kezelésre a Kútvölgyibe.

– Csak már túl lennék a búcsúzáson – most már megjelennek a visszafojtott könnyek a szemében. – Higyje el, nagyon nehéz... A gyár minden szegletéről, de szinte valamennyi gépről eszembe jut valami emlék. Főleg az utolsó napok voltak rettenetesek. Összeért a tekintetem régi munkatársaimmal, ők is könnyezni kezdtek, én is... Olyan a búcsúzkodás, mint a haldoklás.

A gyár idős kertésze hoz be műanyag dobozban négy szál rózsát. Ezzel búcsúzik. Majd az egyik titkárnőféle tisztviselő lép be: várják már az igazgatónőt a napköziben. A gyermekek akarnak elköszönni tőle.

– Hát mehetünk – legyint sóhajtva –, csak még azt akarom elmondani, hogy a Kőbányai Textilművek területén teljes az automatizálás.

Elindulunk a napközibe, ahol a hatévesnél fiatalabbak várják a gyár mamáját. Egy kislány és egy kisfiú lép előre és így köszönti az igazgatónőt, akinek ekkor már könnyektől nedves az arca:

Edes Erzsi néni,
Tudod-e mi van ma?
Oröm ez az ünnep,
A Te neved napja.

Majd valamennyi gyermek átadja ajándékát: kartonlapra ragasztott tulipánt az ajándékozó névaláírásával. Közben egy kis kegyes csalás is történt, mert Erzsébet napja 19-én lesz, de a napköziben az ünnepséget előrehozták, mert a mama akkor már nem jön be.

Mire visszaérünk, Járainé már letörölte könnyeit.

– Férfiasan kell viselkednem. Sajnálom, hogy az előbb kicsit elérzékenyedtem. Tudja, nincs gyermekem, s ezek mind az én gyermekeim voltak. Azért őket majd meg fogom időnként látogatni.

Már búcsúzom, mert kezdődik a postabontás. Ilyenkor az igazgatónőnél megjelenik a párt-, a szakszervezet, a KISZ-bizottság vezetője, a főmérnök, a főkönyvelő és az osztályvezetők. Az utolsó postabontás.

1962 november

A SZERELMI EMIGRÁNS TÖRTÉNETE

Bécsbe 1956 novemberének utolsó napjaiban érkezett meg kopott ballonkabátjában, egy váltás fehérneművel, fogkefével aktatáskájában. Az eső kínos állhatatossággal zuhogott, egy kapualjban keresett menedéket, s ott unalmában kiszedte a zsebében felejtett pesti sportújság hathetes számát, és újra elolvasta kedvenc csapatának, az MTK-nak összeállítási gondjairól írott tudósítását, aztán a lapot elhajította, majd újra felszedte, mert nem tudta pontosan, az ilyen szabadosságokat bünteti-e ott a rendőrség, s minden igazoló okmány nélkül nem akart rendőrrel találkozni. Sóhajtott, még egyszer megnézte Sári címét, s minthogy beszélt németül, tudakozódott, melyik villamossal juthat el hozzá. Félóra múlva már megölelhette két nappal korábban érkezett szerelmesét; néhány hónappal később el is vette feleségül.

Géza szerelmi emigráns volt. A nő elment Pestről, üres lett a város. A hiányérzet lódította az utazásra. Odahaza nem állt megfontolt ember hírében. Többször is megesett vele, hogy havi fizetését egyetlen buli römiben veszítette el, mire a hitelre nem játszó partnerek zord magatartása miatt kizuhant a partiból. Szeretett nagy pénzben játszani, mindent egy lapra feltenni, optimista volt, a veszélyt jelző lámpácskák nem gyulladtak ki agyában, így bizony gyakran járt egy fillér nélkül. Apró üzleteket csinált, zsugázott, az idő nem kedvezett neki idehaza, nem volt éppen demokratikus jelenségnek nevezhető.

A felhajtott ismerősök tájékoztatták, hol lehet hirtelenében segélyt felszippantani. Másnap már végigjárta az összes helyeket, a katolikusokat, evangélikusokat, reformátusokat, zsidókat és a máltai lovagokat, az utóbbi helyen pénzen kívül még ruhát is kapott. A zsidóknál rengetegen ácsorogtak a sorban, szemben velük a kifáradt személyzet volt az ellen-

fél. Géza előtt egy támadó modorú férfi állt, aki a kérdésre: „Hányan vannak?" – harsogva felelte: „Öten." Feltűnt neki, hogy a férfinak nem kellett ezt igazolnia. Mire ő került sorra, azt állította, hogy nős, és két személyre vette fel a tíznapos segélyt, noha akkor még nem házasodtak össze, és Sárinak különben is volt pénze, nem igényelt támogatást.

Csinos summácska gyűlt össze. Géza németországi régi cégétől is jelentős összeg érkezett. Lakást vettek ki, és olyan felhőtlen boldogságban éltek, mint a szerelmesek egy régifajta, szabályos operettben, közvetlenül a finálé előtt. Géza most, hogy tőkével a zsebében, vastag önbizalommal játszhatott, kártyán is gyakran nyert, már meg is szerezte kettőjük kanadai beutazási engedélyét.

Egy napon azonban rádöbbent, hogy a kellemesen eltelt hetekben elfeledkezett a segélyek felvételéről, pedig igazán kár bennük hagyni. Két napig nem borotválkozott, a régi, Pestről hozott, s azóta elszakadt ingét vette fel, rá a ballonkabátot, majd taxit rendelt telefonon. A kocsit a segélyhelytől két háznyi távolságra állította meg, onnan sétált át a pénzlelőhelyre.

Ekkor is sokan ácsorogtak, köztük régi ismerősök is; félóra telt el, amíg rákerült a sor. Megmondta a nevét, a hölgy kiszedte a kartotékját, majd így szólt:

– Ön háromszor elmulasztotta a segély felvételét, sajnálom, szabályaink szerint nem folyósíthatunk. Úgy látszik, nem volt szüksége a pénzünkre.

Bágyadt képet vághatott, mert az asszony sajnálkozva kérdezte meg:

– Beteg volt?

– Nem – vágta rá hirtelen.

– Mi baja volt? – hangzott a részvevő tudakozódás.

– Á, semmi – mondta roskadtan, mert hirtelen nem jutott eszébe valamire való kifogás.

– Mégis? – firtatta a nő. – Most már nagyon érdekel a dolog.

– Ne tessék kérdezni... Borzasztó... – és érezte, üres a feje.

– Na, valljon őszintén...

– Hát – hirtelen támadt az ötlete –, megmondom őszintén: elhagyott a feleségem... Elutazott egy férfival... – lehajtotta a fejét – ezt tette velem... – És ekkor nagyon szégyellte magát.

A nő megveregette a vállát és szánalommal vígasztalta.

– Nem szabad összeroskadni. Maga még fiatal. Megkapja a segélyt, visszamenően harminc napra, két személyre... De most már igazán térjen magához.

A kiutalt pénzt megköszönte, mint üzletember, gondosan megolvasta. Ekkor egy kezet érzett a vállán: régi pesti kávéházi ismerőse volt. Bizalmasan hozzáhajolt:

– Én ezt már Pesten megjósoltam, hogy így lesz, de mióta itt Bécsben láttam magukat együtt, őszintén sajnáltam önt, kedves barátom. Annak a nőnek még a szeme sem állt jól.

1063 augusztus

Hétfőn este érkezett meg Bécsből a Lósport Vállalat lószállító autója. Kinyitották a kocsi ajtaját, s ott állt Imperiál a várakozók: Tarsoly főember, Török kollégám, az istállóvezető, valamint az istállóemberek előtt. Frissen lépdelt a mustráló szemek tüzében, a nagy lóegyéniségek pökhendi nyugalmával. Egy-két fényképezőgép kattanását még eltűrte, aztán megfordult istállója felé és méltósággal, a szakmai emberek kíséretében elindult boxa irányába; mára már elég volt neki a strapából. A jelenet szemtanúiból megkönnyebbült sóhaj tört föl: a mén friss, nem viselte meg az utazás, nem történt semmi baja, pedig mondhatom, sokat rettegtek miatta. Hősünk elfoglalta helyét otthonában, ahol a falakon megmaradtak patáinak nyomai. Ugyanis a versenyeiben nyugodt telivér boxában játékosságból, unalomból kétlábra áll, s a másik kettővel a falakat döngeti. Mindenki úgy küzd az unalom ellen, ahogy tud: mi színházzal, televízióval, mecscsel, römi- és ultipartival, ki-ki kedvtelése szerint – ő rúgógyakorlatokkal.

Vasárnap Bécsben futották az év legnagyobb jelentőségű versenyét, a Derbyt. A 95. Osztrák Derbyt. Húsz év óta nem zarándokolt ki annyi látogató a pályára, mint ezen a napon, s éppen a mi Imperiálunk kedvéért, őt akarták látni. Bécsben olyan kedvenc őkelme, hogy a mi televíziónkkal felvételt készítettek utolsó itthoni galoppjáról, és az szombat délután látható volt a bécsi képernyőn. Angol, francia, német, holland, belga turfemberek repültek át Bécsbe: látni akarták a csodalovat. A mi televíziónkat nem izgatta fel a bécsi érdeklődés. Senkinek sem jutott eszébe próbáiról felvételt készíttetni, vagy pláne Bécsből adni televíziós közvetítést az eseményről.

Miért nem?

De hát térjünk a tárgyra:

Imperiál vasárnap az Osztrák Derbyben könnyedén, hat hosszal verte meg ellenfeleit, a másodiknak beérkező Ibrahim is magyar telivér volt, utána kullogtak be a többiek, az Írországból vásárolt osztrák ló, majd megint osztrák, utána nagyra tartott nyugatnémet krekk és így totovább . . .

A győztesnek járó aranyserleget az osztrák földművelésügyi miniszter nyújtotta át a mi vállalatunk izgalomtól kifehéredett arcú vezetőjének. Majd Imperiál nyakába akasztották a Derby kék szalagját. Bécs vasárnapi eseménye Imperiál győzelme volt, diadaláról a világsajtó igen terjedelmesen emlékezett meg, hazai lapjaink szemérmes sorokban . . .

A háború utolsó hónapjaiban telivéreink részben elpusztultak, részben eltűntek. „Soha többé nem lesz lóversenyezés" – sóhajtottunk mi, e sport eljegyzettjei. Ez az elterült ország nem adhat dollártízezreket versenylovakért. Lassacskán szedtünk össze néhány elkallódott telivért. Intermezzót (Imperiál nagyapját) Fejér megyében találták meg, amint éppen igát húzott. Fia, Imi, csodaló volt, de, sajnos, korán letört. Az unoka, a mi Imperiálunk valósítja meg az álmodozók csapongó képzeletét.

Eddig tíz versenyben indult, öt budapesti, három bécsi, két prágai futamban. Megverte a nyugatnémet, a szovjet és az osztrák csillagokat, anélkül, hogy igazában erőkifejtésre kényszerítették volna, mert jóformán csak megmutatja neki lovasa az ostort, máris faképnél hagyja ellenfeleit. A fiatal ló máig is – amikor képességének végső határát még nem ismerjük – vagyont nyert össze díjakban: 195 ezer osztrák schillinget, 1250 új rubelt és 72 ezer forintot.

A mi Imperiálunk elég csúnya, nagy ló. 491 kiló a súlya. Apja pej volt, ő sárga, mind a négy lába kesely. Az erőteljes csontozatú mén csókaszemű. Már most azok kedvéért, akik nem beavatottak ebben a világban, elmondom, hogy a keselyt puhának, dekadensnek tartják a szakmukik, ő viszont kemény, nyugodt, ha kell: küzd, de általában unatkozva, végtelen nyugalommal nyeri versenyeit. El ne felejtsem: hókafejű. Csupa kínos hiba, a lóelőkelőségek világában lenézett külsejű telivér-egyén, a startnál versenytársai, ha tudnának beszélni, így szólnának: hogy kerül ez közénk? Szabálytalan típus, mint ahogy diadala is

szabálytalan, rendhagyó jellegű: veri a kincsekért vásárolt kényes lónagyságokat, nyergében a kis pénzért lovagoló magyar fiúval.

Az egészben van valami szívet melegítő, gyönyörű jelkép.

Az üzérek már Bécsben is settenkedtek a ló körül. Lehetne kapni érte 50–60 ezer dollárt. Talán többet is. De nem adjuk. Már arról ábrándozunk: mennyi frankot és fontot nyer majd. Csak egészséges maradjon. Az egész világ ismeri a nevét, itthon nem akarnak tudomást venni róla. Mérges vagyok.

1963 június

JOBB LÁBBAL, ÁLLÓ HELYZETBEN

„s az iskolaba menvén, a járda peremén, hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én."

(Radnóti Miklós: *Nem tudhatom..*)

Tegnap este társaságban ültunk, csupa férfi, már eluntuk magunkat, bóbiskoló pillanatok következtek, a tekintetek a fizetőpincért keresték. Ám ekkor valaki megemlítette, hogy ha ő véletlenül megvakarja a jobb fülét, utána kényszerítő erő dolgozik benne, hogy a bal fülét is megvakarja, majd ismét a jobb fülét, mert csak két jobb és egy bal teremt benne nyugalmas közérzetet. Körülnézett, várta, hogy kinevessék, de a derültség elmaradt, sőt, magasfokú villamos árammal telítődött meg a levegő; feszülten figyeltünk. Érezhetően, mindenki önmagában vájkált. Egy másik asztaltárs nagyot nyelt; szóval, kezdte, ha megérkezik valahová, muszáj hatszor, pontosan hatszor körüljárnia a kocsiját, minden ajtót kipróbálni, bezárta-e rendesen, megvizsgálni a hűtőtetőt és a csomagtartót, mindezt szemérmesen, rejtve cselekedni, nehogy a szemtanúk röhöghessenek rajta. Egy idős társunk bevallotta, ha kavicsot lát az utcán, képtelen ellenállni, hogy bele ne rúgjon, ha a kő a járdán marad, nem gurul le az úttestre, egész nap nyomott hangulatban kóválygott.

Itt tartottunk, amikor tudós barátunk közölte, hogy ő semmit sem bíz a véletlenre, éppen ezért zoknijait következetesen visszájáról veszi fel. Márpedig, jelentette ki, róla tudják, természettudományos a műveltsége, de az efféle kényszercselekedeteknek semmi közük a babonához, sőt, a Freud-, Stekel-, Adler-féle mélytudati magyarázatokhoz se. Ezek ártatlan pörsenések, nem kívánnak gyógyítást.

Ezen felbátorodva elbeszéltem mai esetemet. Reggel felhívtam az orvosomat, miután kidiskuráltuk magunkat, és letettem a kagylót, tárcsáztam, a szerkesztőséggel akartam beszélni, de az orvosom halló!-ja hangzott a készülékben, mert dekoncentráltságomban ismét az ő számát

hívtam. Dermedten tettem le a kagylót és lelkifurdalást éreztem: a drága doktorom most nem tudja, ki kereste, orvtelefonozónak gondolhatja az illetőt, vagyis engem, de restelltem magyarázkodni, ugyanis egyszer már ugyanez megtörtént köztünk, és akkor zavartan hebegtem, átkozott szórakozottságomat emlegetve.

„Ez semmi" – legyintett írótársam. Szenvedélyes sétáló. Útjain képtelen ellenállni annak, hogy minden kapu számtábláját szemügyre ne vegye. A budai hegyvidék apró kis vikendházain néhol hiányzik a tábla, ilyenkor rémülten keresi, hová esett le, és ha nem találja, estig ideges. Jó ideig zavarta őt ez a buta mánia, de megnyugodott, amióta tudja, hogy Samuel Johnson, a 18. század Angliájának nagy írója és kritikusa hazamenet minden kaput megérintett, s ha rádöbbent, hogy egyet kihagyott, száz yardnyira is visszament. Johnsonnak ezt a szokását megírta Boswell, majd Macaulay is; aki nem olvasta, nézzen utána.

Ekkor már felszabadultan, sőt, tárulkozva kerültek napvilágra a rejtegetett titkok, ilyenek például: „Én a pater nosterbe nem szállok be, ha a fülkén 4-es, 7-es vagy 13-as a számozás." „Ha lefekszem, mindig jobb lábbal álló helyzetben megyek az ágyba." „Furcsa dolog: ha látogatóban vagyok, és a házigazda kimegy a szobából, valamilyen ürügygyel vele tartok, mert – ne értsenek félre –, hátha eltűnik majd valami dísztárgy vagy könyv, nehogy azt gondolja... Pedig soha nem loptam, gyerekkoromban sem."

Majd vigaszul mások eseteit emlegették, talán azért, hogy mint általános tünet igazolódjék, és ártalmatlannak látsszék a sokféle mánia, tolakodó képzet, pillanatnyi agyvérszegénység és leküzdhetetlen beidegzettség. Így elmesélték, hogy a nagyszerű színész, mielőtt belépne a színpadra, az orrával megérinti a színfalat, egy másik művész felkéri a kollégáját, köpje hátba, persze, csak jelképesen. Egy kiváló orvos tizenegyszer kinyitja, becsukja íróasztala fiókját rendelés előtt. És így tovább, sorjáztak az esetek. Csillogtak a szemek, egymás szavába kaptak, a megkönnyítő vallomástól a társaság tagjai húsz évet fiatalodtak, s miközben a türelmetlen pincérek ismételten távozásra szólítottak minket, és a takarítónő némi indulattal már porfelhőt kavart fel asztalunknál, valaki megjegyezte: „Nem is normális az, akinek nincsenek mániái."

1962 január

LÍVIA VASÁRNAPJA

Mi, pesti hírlapírók, művészek, írók – főleg az idősebbek – családias meghittségben élünk a fodrászokkal és pincérekkel. Jó arcot vágva különcségeinkhez, méltányolják rigolyáinkat. Pompás ismeretanyaggal szórakoztatnak. Hasonlóak a kedvteléseink – színháztól lóversenyig – életünk részesei, útitársaink. Az én törzshelyem a 13-as üzlet, az Emke-házban, ahol ifjúságom idején Blaha Lujza lakott. Az összes fodrász: Marci, a vezető, Sanyi, Béla, Aladár, Tóni, a két Feri, a két Józsi, Pista és a sok komoly férfi között egy húszéves leány, Lívia, elnéző, megértő mosollyal fogad, mikor benyitok az ajtón. Így hát nem csalom meg őket, csak nagy ritkán, egy Hegedüs Gyula utcai bolttal, ha otthon dolgozom és nem érek rá bemenni a Körútra.

Néhány hét óta különös változást észlelek azokban a napról napra ismétlődő pillanatokban, mikor kendővel a nyakamban tűröm, hogy habot pamacsoljanak az arcomra. Megszűntek a régi, kipróbált, tökéletesen bevált témák. Az a mester, aki fia képességeire büszke, éppúgy elhalkult, mint kollégája, aki elégedetten szokott beszámolni, hogy megint tizenhat órát aludt egyhuzamban, s ez milyen egészséges dolog. Nem panaszolja a pechjét az ügetőn zsinórban húszért befutót játszó barátom és a fekete hajú, bariton hangú sem töpreng aggodalmasan, hol jobb a rizling, a közeli Mackóban, a Hegedű utcában, vagy a Majakovszkij utcai termelőnél.

Lívia a téma.

Mi lesz Líviával vasárnap. Győz vagy nem? A lány az ő nevelésük, most már jó ideje A-kategóriás dolgozó, ugyanannyi a jövedelme, mint az öreg fiúknak. Vasárnap a MÁVAG különtermében a KISZ rende-

zésében versenyeznek Budapest összes ifjúmunkásai, államiak, szövetkezetiek, maszekok, a 16–22 évesek.

– Csak aztán Takács Ildikó meg ne verje – sóhajt az egyik.

– Vagy Horváth Rózsi – hangzik a sarokban.

Feltűnik, hogy nők a vetélytársak. Kiderül: a férfifodrászatban az újak, a fiatalok nők. A fiúk a gépiparba tódultak. Tíz-tizenöt év múlva a borbélyüzletekben csak nők kezében csattog majd az olló. Bár mostanában még eléggé gyakori, hogy féltékeny férjek a feleségüket, vőlegények menyasszonyukat, gyanakvó apák lányukat eltanácsolják a borbélyüzletből és átterelik a hölgyfodrászatba, mert némely vendég, így mondják, roppant tolakodó. Kivált az öregek.

Nemcsak a fodrászok, hanem a vendégek is izgatottak. A levegő tapinthatóan sűrű. Oregedő férfit szappanoznak. Afféle cinikus, „na, mondja már . . .” ember. Megszólal.

– Azt hallom, a Váci utcában is dolgozik egy ügyes lány. Féltem Líviát.

Ifjú gépkocsivezetők és agg nyugdíjasok szüntelen a vasárnapi versenyről csevegnek a fodrászokkal. A szomszéd üzletekből is átszaladnak érdeklődni. A 13-assal rézsút a papírüzletben dolgozik Lívia mamája. Ott épp olyan fülledt a hangulat, mint a lány munkahelyén.

Az ifjú versenyző előkészítését az egyik Józsi, Papp József gondjaira bízta a társaság. Papp kétszer volt helyezett nemzetközi versenyeken. Vasárnaponként a környékről jár be tanítani a műhely csemetéjét.

Lívia, aki körül ilyen izgalom támadt ebben a fertályban, sötétszőke hajú, barna szemű, akaratos állú, csinos lány. Két dologról nevezetes: az egyik, folyton nevet, a másik, ha fáradt, egy lábon áll, mint a gólya. Indul a borotvahajvágási és a hagyományos angolfrizura-versenyben. Két modellje van.

– Az egyik modellem gyengébb egy kicsit . . . Sok függ a fejtől. Sajnos, az én modellemnek nyakban ritkásan nő a haja, a dús növésű jobb. A férfiaknál a sötét haj a jobb. A nőknél persze a szőke haj szalad.

Éjjel azt álmodta, hogy fejek forogtak előtte, vad iramban, mikor felébredt, meg kellett fogóznia, úgy szédült.

Yves Montand a kedvence. Annak idején meghallgatta az Erkelben, előadás után a hódolók között ő is ott szorongott a kiskapunál.

– Dobogott a szívem, ahogy megpillantottam. De egyszerre ránéz-

tem a hajára, megláttam különleges, modern frizuráját. Akkor már le se vettem a szememet a hajáról, csak figyeltem, hogy lehetne lemásolni, itthon is megcsinálni.

A nőt legyőzte a szakma.

Vasárnap délben 12 órakor az üzlet összes fodrásza családostul ott lesz a MÁVAG-kultúrházban, lemondva az ünnepi ebédről. A szomszéd üzletekből és a vendégek közül is legalább ötven drukker jelentkezett.

Jól tudom, semmi közöm az egészhez. De azért féltve titkolt, nyugalmamat biztosító, telefonkönyvben nem található számomat bediktáltam, hogy mindenesetre tudósítsanak vasárnap este az eredményről.

1959 február

A hős személyleírása: öregedő, vastag ember, közelebb a hatvanhoz, mint az ötvenhez. Őszes szőke hajú, rövid nyakú, öltözéke olyan, mint tíz közül kilencé, semmi feltűnő, amivel jellemezni tudnám. Éppenúgy lehet anyagbeszerző, mint mérnök, ügyvéd vagy diszpécser. Nem található benne megfogható jelleg. Vizenyős tekintetű, az a fajta ember, aki néz, de nem lát, ám egyáltalán nem szórakozott, mindent észrevesz, ami körülötte történik. Mindenkit kiszorít maga körül, nemcsak impozáns térfogatával, hanem elhelyezkedésének gátlástalanságával, mondhatnám: bőséges ember. Úgy tud kapaszkodni, hogy öt ember közlekedését akasztja meg egyszerre.

Ahogy felszállok, mindjárt kiszemelek egy ülőhelyet a hosszú padon, elöl, háttal a vezetőnek, és letelepedem.

Történetem hőse az első ajtó, a leszállók ajtaja előtt helyezkedik el, amiből következtetni lehet arra, hogy a legközelebbi megállónál le óhajt lépni. A többiek mögötte sorakoznak, elhangzanak a szokásos kérdések. Tiszteletteljesen: „Le tetszik szállni?" Korszerű simasággal: „Leszáll?" Nem felel. Már arra gondolok, hogy siket. Egy hosszú kar a válla fölött megnyomja a gombot, mert ő nyilván elfeledkezett róla. A kocsi a megállóhoz ér, ő áll mozdíthatatlan, mint egy kőszikla. „Szabad, szabad?" – most már kiabálnak feléje, végre megmoccan, s egy oly keskeny sávot engedélyez a lefelé áramlóknak, hogy azon legfeljebb egy vékony gyermek tudna áthatolni. Egy nő, talán szándéktalanul, meglöki, mire rárivall:

– Maga szemtelen, nem tud vigyázni?

Az asszony visszagorombáskodik a járdáról, az ajtó becsapódik, elindulunk; érzem, hogy szökken fel a vérnyomásom, mert hősünk teljes

terjedelmében újra elfoglalja helyét a leszállók ajtaja előtt. Közben bebizonyosodik: nem nagyothalló. A kalauznő az autóbusz másik végéből a várhatónál jóval szelídebben és eléggé tompa hangon figyelmezteti, ne torlaszolja el a leszállók útját, mire ő reccsenve:

– Ott állok, ahol akarok, megváltottam a jegyemet.

– De, kérem, tessék törődni a többi utassal.

Most már villámlik:

– Fogja be a száját.

Fészkelődés, ez már sok. Egy férfi rá is ordít:

– Nana, lassabban...

– Maga kaphat egy pofont, ha beleszól.

A felek még ígérgetnek egyet-mást, aztán elcsöndesednek. Ahányszor megáll a kocsi, a jelenetek ismétlődnek. A hős tántoríthatatlan: éppúgy nem moccan, mint a katona az őrhelyéről. Pedig a zsúfolt kocsin a leszállók már nem is kérdezik, hogy ő is leszáll-e, tudják, hogy nem, talán soha; ötven évig fog állni az ajtó előtt, csak a többit nem engedi oda. Záporoznak feléje a megjegyzések, egyet sem hagy válaszolatlanul. Verítékezem, a pulzusomat számolom. Ha mindez huszonöt évvel ezelőtt történik, amikor még szilajságomért Krakellérnek csúfoltak barátaim, micsoda botrányba keveredtem volna... A megállóhelyeken most már fesztelenül folyik a taszigálás, lökdösődés, tuszkolás, szándékos lábralépés. Hirtelen kivilágosodik előttem: ez az ember nem akarja leengedni útitársait az autóbuszról, csökkent értékű lény, ide tévedt mániás, lelki szerkezetéből hiányzik a megértés huzala, akit, egyelőre, heti kétszeri böjttel büntetnék.

A Vörösmarty téren lelépek a kocsiról. Ő is. Körülnéz, majd megdöbbenésemre hozzám lép, nyilván lelki rokonának érez, és így szól:

– Mit szól ehhez a népséghez... Kikkel utazik az ember...

1962 június

A FŐISPÁN

Az ötvenes évek elején, 1952 végén, vagy 1953 első hónapjaiban, néhány esztendei távollét után újra feltűnt Budapesten egy idős férfi, aki otthonosan szemlélődött az ismerős utcákon, hiszen évtizedeken át ez a város volt támaszpontja, innen ruccant ki időnként idegen tájak felé. Kopottas, régi divatú, de elsőrangú szabású öltözékén meglátszott a kitűnő iparos gondosan készített, s a megrendelőtől aggályosan felülbírált munkája. Az arányos testalkatú, nagy szál ember indulatot soha el nem áruló, lárvaszerű, hófehér arca olyan volt, mintha krétával kenték volna be, holott csak krémezte magát egész életében. Megfontoltan lépegetett, s ha negyven-ötven métert elcsoszogott, megállt, tűnődve körülnézett, majd a hónalja alatt szorongatott vadászszéket kinyitva, leült rá. Különös, leginkább nem a járda szélén, hanem a közepén torlaszolva a forgalmat, letelepedve, mint egy sátort ütő, elvárva a járókelőktől az akadály kikerülését, oly természetességgel és fölénnyel, hogy a rendőr sem figyelmeztette.

Egyszer-másszor megtorpant valaki előtte, rámeresztve a szemét, ő volna az? A hatalmas ember bólintott, de kezét csak ritkán nyújtotta ám akkor sem vette le kesztyűjét. Tudakolták, miért ül ott?

– Fáj a lábam.

– Az orvos mit mond?

– Nem kérdeztem.

Az ismerősökkel kurtán végzett. Valaki, régi ember, azt firtatta, miért maradt itt a méltóságos úr, miért nem ment külföldre 45-ben? Ilyenkor fukarkodón a szóval vallotta be tévedését. Mert azt képzelte, hamarosan vége lesz az egésznek. Főleg, amikor *ezek* nem fogadták el a Marshall-segélyt, úgy gondolta, *dohány* nélkül összeomlik az egész...

Hőgutás nyári időben is kalapban, előírásosan öltözködött. Az inge japán selyem volt, külön puha gallérral, és mindig cipőzsinór vékonyságú csokornyakkendőt kötött föl. Külseje szokatlannak tűnt fel, hiszen már más idők jártak; kihajtott ingű fiatalok száguldoztak el mellette. Ha jó lábú, ringó járású nő surrant el a közelében, nehézkesen utánafordult, és összehúzott szemmel méregette. Egyszer egy bizalmaskodó alak – idők fordulása! – sóhajtva ezt merészelte mondani neki:

– Akkor volt szép idő, amikor még csempészni tetszett...

A márványarc nem moccant. Láthatóan habozott, feleljen-e? – aztán így szólt:

– Nem voltam csempész, maga összetéveszt engem valakivel. Ha nem tudná, főispán voltam... – és elfordult, jelezve a társalgás befejezését.

A *régieknek* elmesélte, hogy évekig Pécsett élt. „Hosszabb ideig ref-es voltam" – ha nem értették, megmagyarázta a rövidítés értelmét: rendőri felügyelet alatt állt. Visszatérése óta egy ideig sógornője Tolbuchin körúti lakásán húzta meg magát, később kiköltözött Pécelre, de sűrűn bejár, mert odakünn unatkozik. Hogy miből él? Még mindig akad eladogatni való. Az öreg férfin az új világ tizenegyedik esztendejében látható volt, hogy a levegő kipumpálódott körülötte: az egyívású nők és férfiak jó része már 45-ben szétrebbent a világ minden tája felé, aki ittmaradt, óvakodott tőle. Gyakran feltünedezett a Nagyvásárcsarnokban, ott többen találkoztak vele; fehér kesztyűsen járkált ott is, bal kezében vagy hóna alatt szorongatva vadászszékét. Figyelmesen szemügyre vette az árukat, s szakszerű szemle után vadat vagy halat vásárolt, egy gasztronóm körülményességével válogatva ki az ebéd és a vacsora jó falatjait.

Hová vezettek gyakori, látszólag céltalan sétálásai? Pontosan megmondani nem lehet, hiszen ez a férfi mindig vigyázott: senki se leshessen be a kártyáiba, se valóságosan, se képletesen. Látták homályos figurákkal összehajolni eszpresszók mélyén, suttogó hangon alkudozva, vitázva. Annyi bizonyos, hogy mellényt mindig viselt, izzó, kánikulában is, márpedig ennek a ruhadarabnak fontos jelentősége volt életében. A mellénynek ugyanis zsebei vannak. S az egyikben, bársonyzacskóban elhelyezve, húzódtak meg gyémántjai. Még ekkor is, amikor mint szánalmat ébresztő aggastyán koptatta a járdát.

Egy napon, 1955. október 4-én oly szerencsétlenül szállt le egy autóbuszról, hogy lezuhant a járdára; vadászszéke is darabokra tört. Nem vesztette el eszméletét, amíg a mentőautó megérkezett, a köréje sereglő bámészokkal beszélt. Az Uzsoki utcai kórházba szállították, onnan másnap átvitték az I. számú sebészeti klinikára, az Üllői útra. Megkezdődött az adatfelvétel.

– Neve?

– Szemző Gyula.

Apja: Szemző Mátyás, anyja: Somsich Auguszta grófnő. Amikor foglalkozását tudakolták, így felelt: „eltartott". Pécelen lakik, Imre köz 5. (Néhány nap múlva, egy másik adatfelvételkor lakóhelyéül Budapest, Tolbuchin körút 5. számú házat mondotta be.) Személyi igazolványának száma: F. S. 194 741. A vizsgálat megállapította, hogy eltört a jobb felkarja, jobb alkarja, jobb könyöke és bal felkarja; azonkívül bal oldalán idegsérülést szenvedett. Amikor a balesetről kérdezték, a kalauzt vádolta, hogy korán csengette el a kocsit, később azt állította: lelökték a lépcsőről. Különben is zavarosan beszélt; nemcsak a megrázkódtatás és kínzó fájdalmai miatt, hanem, mint ez kiderült, agyérelmeszesedésben is szenvedett. Erre vallott nyugtalansága is. A kérdésre, hogy SZTK-biztosított-e? – nemmel felelt.

Az összetört ember, akinek karjait gipszbe tették, az a Szemző Gyula volt, aki modelljéül szolgált Mikszáth Kálmánnak *A Noszty fiú esete Tóth Marival* megírásakor. Róla mintázta a hozományvadász Noszty Feri alakját.

II

Szemző Gyula tehát a Noszty fiú... Ezt az összefüggést Király István irodalomtörténész fedezte fel, és közölte 1952-ben megjelent, Mikszáth Kálmánról írott munkájában. „Az író az életből merítette ennek a történetnek nyersanyagát is. 1901 júliusában szellőztették az újságok azt a botrányt, amely magva volt a regény cselekményének. Egy fiatal nagyváradi újságíró, Ady Endre, *Az öreg Ungár esete* címmel számolt be 1901. július 21-én lapjának, a *Nagyváradi Napló*nak hasábjain a furcsa históriáról."

„Olvastak önök bizonyára az öreg Ungár esetéről – írta Ady. – Kemény, öreg bácskai zsidó. Mellékesen milliomos s egy szép lány apja. Az öreg Ungár leányát elszöktette egy kopott firtli, egy húszéves dzsentrigyerek. Egész Bécsig elszökött a szerelmespár. Bizonyosan jól mulattak az úton. Tovább azonban nem mehettek. Az öreg lefülelte őket, s a leányt visszahozta. A leányszöktető ifjonc megkopott rokonai körülvették az öreg Ungárt.

– Ezen már csak házasság segíthet.

Egyidejűleg pedig barátkozni méltóztattak az eddig lenézett »szemtelenül meggazdagodott zsidóval«. Az öreg aztán kitűzte az esküvő napját. Megjelentek a leendő büszke dzsentri atyafiak, akik a millióért hajlandók voltak egy zilált vallási viszonyokban leledző menyecskét akceptálni.

Mikor pedig együtt volt már a díszes nászkoszorú, megjelent az öreg kemény Ungár, s odadobta elibük a lánya gyönyörű selyemruháját, s mondta a maga paraszti nyelvén, de körülbelül ezt:

– A millióval nem vagyok hajlandó restaurálni a dzsentrit. A lányom külföldre utazott. A kapu nyitva van... Kár, hogy ezt az esetet nyilvánosságra hozták. Az öreg Ungár házi ügye volt. De ha már beszélnek róla, nem szabad ki nem mondani, hogy az öreg Ungár kemény ember, de okos ember is..."

A *Mikszáth Kálmán Összes Művei* kritikai kiadásának gazdag jegyzetanyagában ismertetik az akkori cikkeket. „A vidéki dzsentrifiú megszöktette a leggazdagabb Bács megyei földesúrnak, Ungár Lajosnak egyetlen lányát, kinek szépségét még jobban kiemeli, hogy apja 1900 hold bácskai földnek a tulajdonosa." Az akkori tudósítások elbeszélték, hogy Szemző Gyula, a vármegye Gyuszija négyszer is megkérte a lány kezét, de mindannyiszor elutasították. Ötödször aztán megszöktette a leányt, aki apja házából szökve sietett a künn váró fogathoz, amelyben Gyuszi várta. Annyira siettek, a lány is úgy félt, hogy fel sem öltözött, nem vett magának arra sem időt, hogy cipőt húzzon, papucsban, pongyolája fölé egy porköpönyeget vetve, vágtattak Sztapár község vasútállomásához, onnan I. osztályú kocsiban egyenesen Újvidékre utaztak. Majd Bécsbe mentek, ott értek nyomukba hat nap után az apa által küldött keresők.

Mikszáth nagy regénye az elbűvölt, a könyvtől megválni alig tudó olvasót kielégületlenül hagyja: adós marad Tóth Mari és Noszty Feri további históriájával. De Szemző Gyula és Ungár Piroska még sokáig élt. Mi történt velük?

III

Húszéves lehettem, amikor először találkoztam Szemző Gyulával. És aztán évtizedeken át igen gyakran tartózkodtam vele egy helyiségben: klubban, vendéglőben vagy kávéházban. De sem a megismerkedéskor, sem később egyetlen szót nem váltottunk egymással.

Mi, fiatal hírlapírók, csapatban, hatan-nyolcan csatangoltunk az éjszakában. Magunkat nagy-okosoknak képzeltük, valójában mamlasz, mindent gyengécskén tudó legények voltunk, akik örökös zavarunkat az öreg szerkesztőktől ellesett fölénnyel és cinizmussal palástoltuk. Járt velünk egy idős újságíró is, aki akkoriban már harmincesztendős is elmúlt; ezt az embert tekintély övezte társaságunkban. „Lehet tőle tanulni..." – mondogattuk a háta mögött.

Indítványára azon az éjjelen egy Teréz körúti mulatóba mentünk. A lokál neve gyakran változott, akkor Magyar Ház vagy Kék Egér cégtábla tündöklött a homlokzatán. Igyekeztünk blazirtan viselkedni, de közben égő fülekkel ültünk, mohón kíváncsiskodtunk. Figyeltük az úgynevezett súgópincérek tevékenységét; azok a konzumlányokat közvetítették a páholyok magányos férfivendégeihez szórakoztatóul, a pezsgő és a sósmandula minél lendületesebb fogyasztására. Öreg barátunk megszólított egy La belle Charlotte nevű táncosnőt, akiről mi, neve után, természetesen, azt hittük, hogy francia. „Te, Vanicsek – kérdezte tőle –, még mindig Rákospalotán laktok?" Majd egy rendkívül hosszú spanyol nevű énekesnővel megdöbbenésünkre szintén magyarul így kezdte a társalgást: „Grünfeld, nem illik a harisnyád a ruhádhoz..." Beavatottsága imponált. Külföldinek hitt művésznőket letegez, vezetéknevükön szólít magyarul, hát ez igazán a bennfentesség magas foka, nemhiába régi, ismert hírlapíró.

Egy pincér lépett az asztalunkhoz.

– Szemző méltóságos úr kéri, fáradjanak az asztalához, tiszteljék meg, legyenek a vendégei.

Szemző? Hát az ki? – tanácstalanul bámultunk egymásra. Fészkelődtünk, minket még senki idegen nem méltatott meghívásra. Öreg társunkra néztünk. Felállt: „induljunk, nem bánthatjuk meg". „De kicsoda ő?" – faggattuk. „Majd elmesélem. Pontosan tudom." Az öreg jól képviselte önmagát, soha nem vallotta be, hogy valamiről fogalma sincs, mindenről szó szerint így mondta: „Pontosan tudom."

Szemző, ahogy megérkeztünk, felállt, mindnyájunkkal kezet szorított. Kimért bólintással helyettesítette a szóbeli üdvözlést. Intett a pincérnek, az pezsgőt töltött a poharakba. A méltóságos úr nem koccintott, csak felemelte poharát, utána mi is. Ingének gomblyukaiban, kézelőin is óriási gyémántok villogtak. A mi öregünk eleinte próbálta hasznosítani magát, raktáron levő történetkéiből elhullajtott egyet-kettőt, de Szemző rá se nézett. Kifeszített derékkal ült, kezeit paposan egymásra helyezve, merev arca nem mozdult, tekintete a levegőt hasította. Szemei alatt arcának krétaszínét mindkét oldalon áttetsző, fonnyadt pirosság enyhítette. Dermedten ültünk; senki nem szólt. Azon tűnődtem, miért is invitált minket asztalához? Ha poharához nyúlt, mi is azt tettük. Így telt az idő. Szemvillantására újabb üvegeket hoztak. Végül felállt, és eltávozott, mi ülve maradtunk, és megállapítottuk, hogy a hangját nem is hallottuk.

Ahogy a bejárathoz ért, három ott ácsorgó, eléggé marcona figura megfordult, és követte.

– Látjátok azokat?... – lelkendezett az öreg. – Látjátok?

– Igen.

– Azok az ő emberei.

Nem értettük: mit jelentsen az, hogy az ő emberei? Barátunk égi fölénnyel megmagyarázta:

– Szemző nem ver... Szemző veret...

IV

Ungár Lajos köpcös, mokány, örökösen a földjein járó, piros, cserzett arcú ember volt, ismerősei szerint olyan, akit Rózsahegyi Kálmán játszhatott volna el a színpadon. Még a megyei klikk gőgös urai is respektálták, mert soha nem törleszkedett hozzájuk. A báljukra is csak

vonakodások után, felesége és a lánya kedvéért ment el, meg is bánta, mert ott ismerkedett meg Piroska Gyuszival. Amikor a szégyen megesett, akkor is váltig kitartott: nem adja a lányát a húszéves sihederhez. Mint a tudósítók megírták, külföldre száműzte Piroskát, de az a mamával együtt két hét múlva hazajött. Kiderült, hogy az elcsábított lány a svájci intézetben szüntelen toporzékolt vagy zokogott, hat kilót fogyott, a szállodából ki sem mozdult, s fogadkozott: amint őrizetlenül marad, öngyilkos lesz. „Enyhülj meg!" – könyörgött férjének a mama.

Mit tehetett a megviselt ember? Leleplezte lánya előtt az imádott Gyuszit. A hatévtizedes, legendává öregedett bácskai pletyka szerint körülbelül ezeket mondhatta:

– Ez a te Gyuszid cudar fráter. Apjuk, Mátyás már életében kielégítette fiait és a lányát. Mindegyik jussolt harmincezer forintot. Azonkívül Mátyás öt részre osztotta szét köztük két birtokát, Pusztakulát és Pusztaúrszentivánt. Elemér és Gyuszi hamarosan elverte a pénzt, a földjükből is lehasítottak már többször jó néhány holdat és eladták István testvérüknek, az egyetlen iparkodó, derék embernek a fivérek közül. De hát azt lehetne mondani, Gyuszi még fiatal, persze, hogy könnyelmű, majd kinövi. Nem ez a baj. Tudod-e, hogy már nem ülnek le vele ferblizni, mert az a híre, hogy csal? Nőket ver. Hát azt hallottad-e, hogy a birtokán öt házban családjuktól elrabolt, tönkretett parasztlányokat őriztet, azok ki sem mozdulhatnak, várniuk kell, mikor toppan be az uraság, és kedve szerint válogat köztük? Háremet tart egy húszéves fiú, mint valami török pasa. Ez az ember kell neked?

– Majd én megváltom őt. A szerelem megváltja őt. Meglátod, más ember lesz – hajtogatta Piroska. Kedves mosolyú, kreol arcbőrű, kívánatos formájú, ízléssel öltözködő kisasszony volt. A vetélkedő lányok – abban az időben fruskáknak nevezték őket – csak egy testi hibáját róhatták föl Pirinek: kacsásan járt. Hazaérkezése után, futár útján, titokban levelezett a Szemző-fiúval. A külföldi intézetben nevelt, irodalomban otthonos, művelt lány felajzottan olvasta Gyuszi különös ortográfiájú sorait: „Ha kel, boldogságunk végget évekkig várok rád..." A primitív helyesírási hibák sem csökkentették az Ungár-lány vizenyős szerelmének hevét. Az öreg legyintett: „Sablonos dolog ez, de mi rámegyünk." Beleegyezett a házasságba. Fakszni nélkül, csöndben tartsák meg az esküvőt. Vesz egy szép házat a fiataloknak Zomborban, bútor-

ról, kelengyéről gondoskodik. De nem ad egy krajcárt sem Gyuszinak. A fiú meghajolt: „Ó, Lajos bácsi, nincs szükségem pénzre." Tisztában volt azzal, elég, ha a gazdag Ungár veje. Kínálják majd neki a tízezreket. A fiatalok egybekeltek. Egy év múlva fiuk született, akit Puci bece néven szólítottak. Egész életében mindenki Pucinak hívta, még a közeli ismerősök sem tudták a valódi nevét. Az unoka érkezése Ungár Lajost ellágyította: aláírta veje váltóit.

*

A Szemző-fiúk nagybácsija, báró Vojnich István volt a Tisza-féle Munkapárt alelnöke. Vojnich vigyázott a formákra, tiszta kezűnek ismerték és még igazságtalanságokat is hajlandó volt megtorolni. Dirigált a Bácskában, tőle függött minden hivatal. De hát több familiáris klikk harcolt a megyében egymással a stallumokért, s a vad küzdelemben a hatalmasság a maga családjának akart kedvezni. Mit lehetne csinálni a Szemző-fiúkkal, akik tökéletesen játszották az akkoriban minden előnyre feljogosító magyar dzsentrit, pedig valójában német származásúak voltak. (A család a XVIII. század végén vándorolt be Szászországból. Aeigler János zombori polgár családi nevüknek Szemzőre való átváltoztatása mellett 1842-ben kapott címeres nemeslevelet. A kamjonkai előnévhez csak később jutottak: a Szemző-fiúk anyja Kamjonkán született, onnan az előnevük.) Abban a *kérlek bátyám* világban nem keltett különösebb meghökkentést, amikor Gyuszi bátyját, Istvánt, Vojnich, a megye ura, kineveztette Bács-Bodrog vármegye és Zombor főispánjává, hiszen István rendes ember hírében állt. De felzúdulás támadt, amikor a hírhedt Gyusziból bajai főispánt csinált.

Hát ez lehetséges – kérdezgették – négy elemi végzettséggel főispáni méltóság? Bár egyesek azt híresztelték, hogy két polgárija is van Szemzőnek, de ezt az állítást nem tudták bizonyítani.

Gyuszi főispán furcsán kormányozott. A városi ellenzék vezérét egy este véresen összeverve találták az utcán. Az „esetet" eltussolták; ismeretlen tettesek követték el a merényletet.

Ráparancsolt egy tanítóra, hogy egyik híve együgyű fiának adjon kitűnő bizonyítványt. Az önérzetes, hivatásának élő pedagógus elbuktatta a tudatlan tanulót. Mit tett erre Szemző Gyula főispán? A tanítót elfogatta, tyúkólba záratta, kitette a napra, azon a címen, hogy tífuszos.

Senki ne közeledjék a vergődő, ordítozó szerencsétlenhez, mert a lehellete is fertőz. Időnként a főispán úr jókora távolságból megnézte áldozatát, gyönyörködött kínlódásában, majd legyintve eltávozott. A csendőrök vigyáztak, nehogy valaki a boldogtalanhoz férkőzhessék. Napokig étlen-szomjan ült a tyúkketrecben a tanító, többször el is ájult, és amikor végre kieresztették, elmenekült messzire.

Csak néhány hónapig tartott a főispáni uralkodás. Egy vakmerő újságíró közölte lapjában, hogy Szemző, Baja első embere, elevenen eltemettette egy fattyúját. Ezért a bűnéért soha nem vonták felelősségre. Talán pozícióját is meg lehetett volna menteni, de Vojnich megsokallta unokaöccse intrikáit, mert Gyuszi minden főkapitányi kinevezéskor, kocsmaengedély kiadásakor a maga embereiért kardoskodott, hatalma bizonyítására és a sáp miatt is. Ezért kellett távoznia.

V

Olyasfajta életrend alakult ki Szemző Gyula zombori házában és úrszentiváni kastélyában, amilyent a meleg légkörű családban felnevelkedett Piroska nyilván soha nem tudott elképzelni. Hiszen odahaza szüntelenül egymásért aggódtak és versenyeztek gyengédségben. Az udvarlás idején örökké esengő Gyuszi, mint férj, kimérten viselkedett, feleségé előtt soha meg nem nyílt, ügyeiről, terveiről nem beszélt, mert – ahogy elég szellemtelenül mondogatta: – „Csak két titoktartó van: én, meg a sír." Magázta a feleségét és magázta kisfiát is; Pucit olyan gorombán fegyelmezte, ahogy a régi hadsereg őrmesterei szokták az újoncokat. A gyerek már négyéves korában remegni kezdett, ha apja belépett a szobába, majd megkövülten, kiegyenesedve várta a parancsokat vagy az ütlegeket. Megtörtént, hogy Piroska, férje tudta nélkül, játékokkal lepte meg a kisfiút. A papa azonnal elkobozta a hintalovat, meg a játékkatonát, majd az asszonyhoz fordult: „Lehet, hogy *maguknál* ez így szokás, *nálunk* nem. Maguk nem értenek a neveléshez, ez a kölyök nem lesz puhány." Ha haragudott, akkor is, később is úgy hatott ez a merev; szabályos arcú ember, mint egy óriási hüllő és egy panoptikumfigura keveréke.

Idők múltán Szemzőné előzetes engedély nélkül be sem léphetett

férje lakrészébe, amely az épület túlsó szárnyán feküdt. „Nálunk nem szokás meglepni a házastársat – oktatta ki feleségét –, ha meg akar látogatni, az inassal kérdeztesse meg, fogadom-e. Különben is találkozunk az étkezéseknél." Piroska hallott is egyet-mást, kémekkel is dolgozott – így hát hajnalig tartó tivornyákról értesülhetett. Éjszakákon át üldögélt lefüggönyözött, de alig láthatóan kinyitott ablaka mellett, a kiszüremlő zajokra figyelve, és tudta, mikor ér véget a dorbézolás vagy a kaland, aszerint, hogy több hintó, vagy csak egy gördült ki a kovácsoltvas kapun. A hisztérikus nőt csak férjétől való rettegés tartotta vissza a szózuhatagos kitörésektől. Évekkel később bevallotta: egyetlenegyszer próbálta felelősségre vonni férjét, persze, felcsukló zokogások között. Szemző alig figyelt rá, majd elnyomva egy ásítást, ezt vetette oda neki: „Magánügy!" – és már ki is vonult a szobából. Viszont Piroskának minden útjáról be kellett számolnia – ez volt az utasítás –, igaz, alig mozdult ki hazulról. Magára maradt, elszigetelődött, férje rokonai éppen csak leereszkedtek hozzá, soha igazában nem fogadták be, de régi társasága is elkerülte őt. Valójában csaknem olyan ellenszenvesnek tűnt fel, mint Gyuszija; örökké porhanyós lelkiállapota, az arcán kirajzolódó szenvelgés, a rabság sorsába való nyálas-sóhajtó beletörődése, lila lénye émelyedést idézett fel ismerőseiben. Ha egyre ritkábban ismétlődő időközökben Gyula együtt töltött vele egy-két estét, vagy csak indulat nélkül szóba ereszkedett vele, esetleg megsimogatta – rögtön kivirágzott, tervezgetni kezdett. „Szegény, szerelmes nő..." – sajnálkoztak egyesek; csakhogy Piroska nem volt Julia, hanem Courts-Mahler vagy Ohnet valamelyik érzelgős regényhősnőjének mintapéldánya. Miközben a megelégedett feleséget játszotta és a látszatot őrizte a világ előtt, a Bácskában ez a mondat járta: „Szemző felosztotta háremeit, de áttelepítette családi házába." Gyuszi soha nem titkolta „eseteit", sőt: kérkedett velük. Évtizedekkel később, 1938-ban jelent meg az ő sugallatára és adatai alapján készült *Négyezer nője volt* című erotikus regény, amelynek ő volt a hőse. Ebből a különös műből hiányzanak viselt dolgainak leírásai; férfiúi megdicsőülésének krónikája ez. Ha zárkózottsága miatt szóban nem is emlegette, megíratta magáról ilyesfajta sikereit, sőt, még a háremeit sem hallgatta el. Nyilván csak ezekre a diadalaira volt büszke, meg hogy édesanyja hatéves koráig szoptatta, szerinte ettől lett oly erős és nagyranőtt.

Ha apósával, a pénzforrással találkozott, nyájasan viselkedett, szeretetre méltó vőnek mutatkozott. Az öreg Ungárnak fülébe jutottak ugyan a kastély titkait terjesztő rebesgetések, de lánya, szégyenében, mindent letagadott.

Így éltek addig az éjszakáig, amikor Szemző Gyula a zombori Elefánt Szálló éttermében megszöktette egy asszonyrokonát. A férj kerestette eltűnt feleségét, de kiderült, hogy Gyuszi is meglépett, és ezzel a további hajsza feleslegessé vált. A hölgy napok múlva értesítette szüleit: jó egészségnek örvend, rövidesen megesküszik új szerelmével. Azt nem közölte, hogy Szemző ezekben a forró pillanatokban sem feledkezett meg arról, hogy az elbolondított nővel közjegyző előtt kötelezvényt írasson alá: azon a napon, amikor majd új férje válni akar tőle, kártérítési igény nélkül, haladéktalanul teljesítenie kell az óhaját.

Piroska hazaköltözött az Ungár-házba. Mamája megmérgezte magát, csak nehezen lehetett megmenteni. A válást gyorsan elintézték, megkönnyítették Gyuszi dolgát.

Szemző új feleségével egy évig élt együtt. Akkor elébe tette a közjegyzői kötelezvényt: válunk. A nő zokogva bólintott. Hűtlen feleségét a meggyalázott ember nem fogadta vissza, pedig imádta. Évek múlva, az első világháború kezdetén a boldogtalan önként vonult be. Bajtársai szerint kimászott a lövészárokból, s célpontul odaállt az ellenség elé. Lelőtték.

Gyuszi kénytelenségből küldte haza második nejét. Ekkor már nagy terv foglalkoztatta: ki akarta bérelni az élőszigeti uradalmat. De hiányzott a tőkéje a nagyarányú befektetéshez. Szüksége volt Ungár váltójára. Vissza kellett hódítania Piroskát; ez körülbelül annyi fáradságába került, mint rágyújtani egy cigarettára. Újra megesküdtek.

VI

Azóta, hogy befészkelődött agyába az élőszigeti uradalom kibérlésének ötlete, nem nyugodott. Az eufóriásan kellemes közérzetű Pirivel az oldalán (újra beköltöztek a zombori Apatini úti „Gyuszi-palotába"), maga mögött érezhette a most már végleg megtört, vejével szemben tehetetlen apósa millióit. A Bácskában elképzelhetetlennek tartották a

karlóciak görögkeleti szerb patriarchátus birtokának bérbe adását; lehetetlenség, ilyesmire addig nem akadt precedens. És ha mégis... Éppen Gyuszinak adják a bérletet? Szemző nem vesztegette az idejét; erőszakos, rábeszélő módszerével dolgozott és bölcsen spekulálva embertársai kapzsiságára, dugdosta a zsebekbe a sápokat, megkent mindenkit, akinek szava lehetett az ügyben. Illetlenség volna a rég porladó Bogdánovics Luciánt, a karnócai görögkeleti patriarchát meggyanúsítani; de a megyében hamiskás sejtetéssel utaltak a patriarcha számos szegénysorsú atyafiára... Aztán került sor a nehezebb feladatra: eligazítani az ügyet Budapesten, megszerezni a szerződés minisztériumi jóváhagyását. Megindult az úri gépezet működése: „Ugyan már, te is élni akarsz, én is... Örüljünk, hogy ez az elvadult Gyuszi végre *dolgozni* akar. Pista báró, a nagybácsija is támogatja őt. Ne okoskodjál, kedves bátyám..." Végül a szerződést jóváhagyták. Ahogy megállapították odalenn: bagóért kapta a bérletet, panama volt a javából.

Az élőszigeti patriarchátusi birtok Bács-Bodrog vármegye hódsági járásában terült el Vajszka és Bogyán községek között, abban a szögben, ahol a Zsiva-fok beömlik a Dunába. Az uradalom csaknem 8300 kataszrális hold kiterjedésű volt, ebből 3280 hold ártéri erdő, a többi 4950 hold területből 3300 ártéri legelő és körülbelül 1700 mocsár. Nagy vízálláskor ponty, harcsa, keszeg és elvétve kecsege is akadt. Korábban a patriarchátus az egész birtokot házi kezelésben tartotta, Szemző akkor kötötte meg a szerződést, amikor a földművelődésügyi minisztérium az ármentesítéshez már hozzájárult.

A bérlő a terület lecsapolása után kivágatta a vízmenti értékesíthetetlen évszázados puhafákat. Ez még ment volna, de nehéz feladatnak látszott az akkori, kezdetleges technika mellett a rönkök eltávolítása; láncokkal húzatta ki azokat, vontatógépekkel szállíttatta, majd égettette el. Közben a láncok szakadoztak, megsebesítették a munkásokat, a hajsza egy percig sem szünetelt, mert a birtok nem maradhatott adós már az első esztendőben sem. Noha Szemzőnek a kukorica volt a mániája, az első esztendőben a nagy vonzóerejű kendert vetette be, mert az ki tudta zsigerelni az őshumuszt; magas, hosszú szárú, finom kender termett, csodájára jártak a gazdák.

Senkinek nem említette, véletlenül tudódott ki, félelmes hazárdériát hajtott végre: a nagy díjtétel miatt nem biztosította be a vetést. Játsz-

mája sikerült. A második és harmadik évben komlót termesztett, de már biztosítással. Úgy meggazdagodott, hogy könnyűszerrel fizethette volna ki Lajos bácsinak az adósságát. De ezt a gesztust feleslegesnek találta.

*

Az új bácskai nábob kedve szerint gyűjthette gyémántjait. A legkeményebb ásvány iránt csillapíthatatlan vágyódást érzett. Imádta a drágaköveket, elsősorban a blau-weiss, minél több karátos brilliánsokat. Páncélszekrényében egész pohár volt színültig megrakva kövekkel. Pirinek, persze, egyet sem ajándékozott belőlük; ha nagy ritkán társaságba vitte, szegény nő felhúzhatta ujjára a gyűjtemény egyik gyűrűjét, de hazajövet vissza kellett szolgáltatnia. Merész bérletstiklijének sikere és vagyonossága miatt most már azok is érintkeztek Gyuszival, akik korábban elkerülték.

Egy napon eszébe jutott legidősebb testvére, Aglája, az alapítványi hölgy. Levelet írt neki. Évek óta nem látta, ez nem járja. Kérte nővérét, aki Budapesten lakott a Kálmán utcában, látogassa meg őt birtokán, vendégeskedjék nála, amíg kedve tartja, jólesik majd egy kis beszélgetés, visszaemlékezés a gyermekkorra. A szelíd nőt meghatotta öccse meghívása. Néhány nap múlva meg is érkezett és a kastélyban töltött egy hónapot. Elutazása előtt bekopogott hozzá testvére, a házigazda.

– Drága Aglája – furcsán mosolygott –, a számlát hoztam.

– Mit?

– Kérlek, ne érts félre. Én nem tenném – de intézőségem utasított.

A számlában az ágyneműmosástól az elfogyasztott ételekig minden szerepelt, még a kávé és a fejfájáspor sem hiányzott. Aglája fizetett és távozott.

Viszont, ha vadászatot rendezett, mindenkit dúsan megvendégelt. Egyszer nyulakra lövöldöztek, de úgy látszik, komisz hangulatban lehetett, mert mindennel és mindenkivel elégedetlennek látszott, nemcsak a hajtókat verte meg, hanem az ispánját is. Végül fáradtan letelepedett vadászszékére az egyik szomszédos birtokos mellé.

– Te... – vetette fel a fejét Gyuszi úr. – Nem ér az ilyesmi semmit... Ezekre lőni...

– Nem értelek, mire gondolsz? Mi nem ér semmit? Mi az, hogy ezekre lőni?

– Hát nyulakra – vonogatta a vállát. – Kis ügy... Érdekes lenne... emberekre... – s miközben ezt mondta, semmiféle szinű láng nem csapott ki a szeméből, nem torzult el az arca, csak úgy unottan, mellékesen jegyezte meg.

VII

A körvadászatokon mint szenvedélyes puskás szerepelt, ám a szertartás, ahogy a menekülő nyulakat a körülzárt rétről lepuffantják, azon a vadban gazdag birtokon zsíros üzletnek is bizonyult. Szerződése szerint egy bécsi cég címére küldötte el vagonszámra az elejtett nyulakat. Egy ízben azonban megtörtént, hogy a cég a vételár jelentős részét levonta, ma már nem tudni, miért; későn érkezett a szállítmány vagy megromlott az áru.

Szemző a várt összegnek alig több mint a felét kapta meg. Azonnal vonatra ült, s Bécsbe utazott. A Sacherben szállt meg, oda hívta meg vacsorára a nyúlkereskedelmi vállalat főnökét. A megismerkedés perceiben (addig személyesen nem találkoztak) a piros képű, felfelé fésült, sörtehajú osztrák magyarázkodni próbált, miért is kényszerült visszautasítani annyi nyúltetemet. Majd bemutat a méltóságos úrnak közömbös tanúkat, vasutasokat, meg a szállító embereit, azok elmesélhetik... De a földbirtokos finom tapintattal elhárította a jó hírű üzletember önigazoló kibeszélését.

– Ugyan már, kérem – legyintett az ügyet lekicsinylő mosollyal –, dehogy érdekel engem, mi történt az áruval. Az már a múlté. Azért jöttem, hogy megismerkedjünk, ha már üzleti kapcsolatban vagyunk.

Így aztán a bécsi úr homlokáról eltűntek a felhők; Szemző igazán értett az ételek kiválasztásához, borhoz, pezsgőhöz; emelkedett a hangulat, az este egy drága mulatóhelyen fejeződött be. Búcsúzáskor Gyuszi meghívta a kereskedőt. „Ott is tudunk szórakozni – szólt biztató nevetéssel a kézszorításkor –, a vityillómban akad megfelelő vendégszoba, ahol jól érezheti magát. De mielőtt jön, kérem, írjon, hogy méltóképpen fogadhassam, kiküldöm a hintómat a vasútállomásra."

A vendéget négylovas kocsi várta. Elhelyezkedett vendégszobájában,

lemosta magáról az út porát s illendően átöltözött vacsorához. De se gong nem szólt, se inas nem jött be, kérve, fáradjon át az ebédlőbe. Késő este lett, nem értette a dolgot: megfeledkeztek róla? Csöngetett, senki nem jelentkezett. Minthogy alaposan megéhezett, gondolta, körülnéz, s lenyomta a kilincset. Az ajtó zárva volt. Dörömbölt, ordított, nem volt visszhang. Kinyitotta az ablakot: riadtan pillantotta meg a vasrácsot, nem menekülhet ki. Verítékezve virrasztott reggelig.

Másnap délelőtt kulcs csikordult a zárban: három jól öltözött férfi jelent meg, az egyik tálcán hideg sültet hozott és teát. Rájuk támadt, tudakolva, mi történik vele. Németül közölték, csak annyit kérnek, hogy arról az összegről, amelyet a nyúlszállítmány átvételekor levont, adjon egy csekket a bécsi bankjához, s máris eltávozhatik.

– És ha ezt megtagadom?

– Itt marad.

A konok, sörtehajú nyúlkereskedő nem ijedt meg. Majd megmutatja... Elbánt már életében néhány gazemberrel. Az urak hűvösen mosolyogtak és távoztak. A múló napokkal az étkek és italok mennyisége folyton csökkent. A makacs ember ellenállását jó ideig nem törte meg se a fenyegetőzés, se a kérlelés, nem hatott rá az az érv sem, hogy sokáig is eltarthat szobaáristoma. A tizedik nap tartott ki; akkor aláírta a csekket. Nem bírta tovább a fogságot.

Őrzői megvárták az értesítést: a bankban valaki felvette a pénzt. Aznap nyitva hagyták szobája ajtaját. A kiszabadult fogoly senkivel sem találkozott a kastélyban; sokáig gyalogolt, amíg szekeret talált, azon döcögött ki az állomásra. Hintón be, szekéren ki.

Budapestre utazott, a főkapitányságra sietett, lármát csapott, nyomozást, elégtételt követelt. A detektívek munkához láttak, de rövidesen közölték vele, Szemző éppen a fővárosban tartózkodik, a Hungáriában lakik, próbáljon vele beszélni.

– Mit tett velem? – támadt a volt főispánra, a nagyerejű embert alig lehetett megfékezni, hogy szét ne tépje a gyémántgombos, szmokingos férfit, aki éppen estélyre készült.

– Én, kérem? – bámult rá Gyuszi. – Három hét óta itt lakom a Hungáriában. Vártam értesítését, hogy meglátogat – majd a történtek hallatán felháborodva kérte a cégfőnök urat, azonnal utazzék vele a birtokra és mutassa meg, kik voltak az elvetemült csirkefogók.

A kastélyban a gazda összevont szemöldökű, szigorú parancsára felvonult a személyzet az intézőtől a kuktáig. A bécsi úr éppen csak három ismerősét nem találta közöttük; sőt egy sem akadt ott, aki németül tudott volna. Hol tartózkodott a ház népe és a cselédség a bécsi kereskedő fogsága idején? – rejtély maradt. A feldúlt emberen megfigyelhető volt, hogy alkatában megváltozott két hét alatt: a jogaihoz való ragaszkodásának mániákus hitét elvesztette: meg sem kísérelte a hiábavaló pereskedést.

VIII

A hadüzenet után néhány hétig elegáns extra önkéntesi egyenruhában sétálgatott; az persze nem zavarta őt, hogy négy elemi végzettsége nem jogosította önkéntességre, legfeljebb baka lehetett volna. Szokatlan öltözködési mániáinak akkoriban engedett véglegesen; százszámra hozatta fehér cérnakesztyűit – szenvelgő szerénységgel állítgatta ugyan, hogy mindössze 365 párja van belőle, minden napra egy; de hát nemcsak egészben lehet tagadni, hanem részletekben is – reggeltől estig nyolcszor-tízszer váltogatta párját, a vécére is frisset húzott. Ezt az állományt egészítették ki az ünnepélyes glasszékesztyűk. Odahaza mindig pepitában járt, ha városba utazott, egyszínű sötét öltözékben mutatkozott, este szmokingban vagy frakkban. A háború későbbi éveiben, a kukoricakenyeres, sorbanállós, éhezős időkben éppen úgy étkezett, mint a régi békés esztendőkben. Reggelire hat-nyolc tojásból bacon and eggset, fél liter kávét, dzsemmet, nyolc-tíz darab briót fogyasztott. Délben huszonnégy dekás, a mennyiséget mindig ellenőrzött bécsiszeletet vagy borjúdiót szolgáltak fel; a húst száraz rizzsel, vajban sütve, citromkarikával követelte meg. Hozzá üvegtálban zeller- vagy fejessalátát. Az utóbbit ecettel, olajjal, keménytojással és zöldpetrezselyemmel. A menü tíz-tizenkét desszerttel és sajttal fejeződött be. Kedvelte a csempészek útján külföldről konzervdobozokban szállított kengurufarok- és teknősbékalevest, azokat marhahúslevessel főzette össze. Szétküldötte fullajtárjait az akkoriban fellelhetetlen, csak zugban kapható ementáli után; megrajzolta, milyen nagyságú lyukak lehetnek bennük.

A magukra maradt csinos asszonyokat, akiknek férjük a lövészárok-

ban kínlódott, szórakoztatóul berendelte; különben spekulált, üzletelt, s a haszon jó részét drágakövekbe fektette be. Az aranyvételtől tartózkodott, azt ki tudná miért, nem kedvelte.

Ezekben a háborús időkben is akadtak a vadkereskedő-botrányhoz hasonló ügyei, de jórészük részletes históriáját összemosta az idő. Éppen úgy, mint a vadkereskedőt, egy hitelezőjét is kastélyába csalta, azt is a vendégszobában szállásoltatta el, csak a folytatás esett meg másképpen. Ezt az áldozatát az inas udvariasan felkérte, vetkőzzék le, mert mindjárt kezdődik a vacsora, s azon nem lehet útiruhában megjelennie. Az inas a levetett útiruhákkal távozott; a vendég hiába kereste bőröndjét, az eltűnt, amikor pedig az ablakhoz lépett, ott ijedelmére puskacső meredt feléje. Pontosan nyolc órakor megjelent az inas, kérve, fáradjon át az ebédlőbe.

– Így? – rémüldözött a meztelen ember.

– Igen, így... Tessék jönni.

A hatalmas ebédlőben – a falakon családi arcképek – hosszú, posztóval borított asztal közepén trónolt Szemző, jobbján az intézője, balján az ispánja. Ez volt a bíróság. A ruhátlan ember remegve hallgatta az intéző szájából a vádiratot: merészelte Szemző Gyula úr őméltóságát ügyvédje útján felszólítással zaklatni, ahelyett, hogy illő módon várt volna a pénzére. Ezután az elnöklő Szemző jobbra hajolt, balra hajolt, azok motyogtak, amire bólintott és kihirdette az ítéletet: kétheti szobafogság, hetenként egyszer böjttel, fellebbezésnek nincs helye, minek nyomatékául eltört egy pálcát. Egy hét múlva a megkínzott boldogtalan, anélkül, hogy a pénzét megkapta volna, nyugtát írt alá követelése teljes kiegyenlítéséről; erre futni hagyták.

Ebben a történetben az a rendhagyó, sőt, ritkaság jellegű, hogy hősünk személyesen szerepelt benne. Mert csak nőhistóriáiban lépett ki a placcra – üzelmeiben a homályos hátteret kedvelte, ezért dolgozott pribékekkel.

Ha valakit meg akart büntetni (ez az ő szava), évekig is várt az alkalmas pillanatra. Bizalmasai előtt mondogatta is: „A bosszú és a kaviár hidegen jó."

1918 őszén az antantcsapatok kiverték Szerbia, Montenegro (Crna Gora) és Horvátország területéről az osztrák–magyar és a német hadsereget. A november 24-én gyűlésező Népi Gyűlés kimondta a volt Osztrák–Magyar Monarchia délszláv területeinek egyesülését a szerb királysággal. Crna Gora is csatlakozott a szerb királysághoz, december 1-én pedig megalakult a Szerb-Horvát-Szlovén (SHS) királyság. A nagy szerb családok között elkezdődött a marakodás a hatalomért. A magyar urak, alig egy-kettő kivételével, elmenekültek; csak kastélyaik lángoltak. A legelsőnek Gyuszi pucolt el: értéktelen birtokára oda se figyelt, de ami különös: az óriási kiterjedésű, patriarchátustól bérelt uradalomból sem mozdította el a gazdasági fölszerelés egyetlen darabját sem. S közben mosolygott: esélyt játszott meg...

A Szemzők mindig jó viszonyban éltek a szerb hatalmasságokkal; azok a nyelvet oldó italozás és napokig tartó kártyázások közben sok mindent elmeséltek nekik. Ha Pasics üzent valamit, Gyusziék másnap tudták. Mit tervez a Korfura menekült szerb kormány? Bizalmasan megsúgták nekik, jó lesz idejekorán távozniuk. Szemző István a maga pedáns valóságérzékével felszámolt, amit csak lehetett eladott, megvette a Tolna megyei várszegi uradalmat, uszályokon szállíttatta fel teljes fundus instruktusát. Nem győzött csodálkozni öccsén, akinek okosságát elismerte – miért nem menti az a vagyonát, miért is tétlenkedik. Ha ilyesfajta kérdést feltett neki, cinikus, kihívó választ kapott: „Hát fontos az egész?" István nem is tudta másképp magyarázni öccse rejtélyes viselkedését, mint hogy bizonyára újra beleesett valami démonba, hallott is effélét. Honnan is sejthette volna, hogy fivére gyémántjai biztos trezorokban vannak elhelyezve.

Szemző a vesztett háború előtt néhány héttel megkönnyülten hagyta el szülőhelyét: végre nagy területen mozoghat, örökösen cirkálva Pest és Bécs között, az ijesztő felfordulásnak számára oly vonzó légkörében; a pénzromlás, az értékek emelkedése közepette; ilyenkor lehet keresni... Látta a napok alatt milliomossá lett feltörőket, az üzleti felhajtással foglakozó színművésznőket, a Duna-parti szállodákban keringő estélyi ruhás népséget; ott a tegnapi kereskedősegéd, akit ma uszály süvegelt meg, kötött üzletet az antantmissziós márkival vagy alezredessel. Eladó volt

a gyár, a föld, az ékszer, a találmány, a nő, minden eladó és vásárolható e rétegen belül; ha valaki megemlítette a vagonlakókat, azt roppant unalmasnak találták.

Pirit letette az asszony egyik pesti rokonánál, mint egy megunt bőröndöt, és ott is felejtette. Ha a szegény rajongó felhívta őt, letagadtatta magát. Majd áttette székhelyét az osztrák fővárosba, ott megpillantotta P.-nek, a világ egyik legkiválóbb tenoristájának a feleségét, és e látványtól megvadult. Körüldongta, megszédítette, ellepte, majd kitépte férje kezéből és kastélyába vitte. Ez a kastély ötszobás ház volt berendezéssel; bérösszegét csekkel fizette ki. A kastély egyik szobájában egy fejőstehén állott, annak tejéből kizárólag az imádott P.-né ihatott, abban a tejhiányos, éhezős bécsi időben. Az istálló márványfalain tükrök, hogy a lovacskák gyönyörködhessenek önmagukban. Hol négy szürkét, hol négy fekete lovat fogatott be hintójába, autót is tartott, azonkívül elegáns fiákert is bérelt, amelynek ablakait lila színű függöny takarta el a kíváncsiskodók elől.

Egy reggel kitépve magát az ölelő karokból, mint egy megszállott, Pestre utazott. Itt aztán erőt véve kóros szófukarságán, bevallotta: újabban nagyon bedőlt a cigányzene varázsának, nem tud ellenállni a nótának. Hiába, gondolták, ilyen a magyar úr, a volt főispán, az Országos Casino tagja. Nem is csodálkoztak, hogy másnap termeskocsit bérelt, oda bevonult egy láda pezsgővel és teljes cigányzenekarral. Húzatta is kedves dalait, elsősorban azt, hogy „Kitették a holttestet az udvarba . . .", egész a volt császárvárosig.

Csakhogy az egyik cigány fecsegése következtében hetek múlva kiderült, hogy a bőgőben sok százezer (pontosan nem tudott számot adni, hogy mennyi) korona volt elrejtve. Az egész cigányozást a csempészésért csinálta a méltóságos úr. Akkoriban a ketté vált monarchiában a lebélyegzett ezreseknek különböző árfolyamuk volt: a magyar lebélyegzésű csaknem negyed résszel ért kevesebbet az osztrákénál. Szemző bélyegezetlen ezreseket vitt Bécsbe, és mire mesterkedését felfedezték, nála már nem találtak bélyegezetlen bankjegyet. „Ostoba rágalom – védekezett mosolyogva –, egy primitív ember locsogása." Persze, persze, egy ilyen úr minden gyanún felül áll. Csak az bosszantotta módfelett, hogy a budapesti lapok beszámoltak a históriáról.

Étteremben ebédelt P.-nével, amikor feltűnt asztaluk közelében a

feldúlt Piroska. P.-né nem ismerte Szemzőnét, de feltűnt neki a nő különös tekintete és a kezében szorongatott üveg. „Hiszen ez vitriol..." – sikoltott fel és gyorsan elfordult. Így a gyilkos folyadék csak a füle mellett marta ki az operaénekes feleségének a bőrét.

Szemző szanatóriumba vitette szerelmesét, majd felkereste feleségét és megverte. Piroska befeküdt egy magánkórházba.

Mire P.-né ijedelme eloszlott, Szemzőben is lohadni kezdett a vágy: eleinte elkerülte a nőt, aztán őnagyságának minden holmija eltűnt, amit szerelmese korábban ajándékozott neki. Később, ha találkoztak, nem is üdvözölte.

Piroska azt hitte, P.-né terítette le az ő báránykáját, P.-né volt a csábító. Betegágyában szüntelen várta Gyuszit. Szeretett volna megbocsátani neki. De Szemző egyszer sem látogatta meg.

X

Kiszemelte magának a bécsi Lederer szeszgyáros könnyelmű, üresfejű fiát; csalogatóul egy szőke dísznőt cipelt magával. Az ifjúnak, persze, nem is a volt főispán, hanem a hölgy tűnt fel. Megismerkedtek, együtt jártak. Elérkezett a pillanat – a társaság egy csipetnyit beszeszelve üldögélt –, hősünk kártyapartit ajánlott fel.

– Örömmel – lelkesedett a fiatalember –, de egy feltétellel: a hölgy nekem kibicel.

Szemző bólintott. Hetekig játszottak, éppen csak ritka alvásszüneteket tartva, s a volt főispán sokat nyert, ahogy akkoriban mondták: *tépett le* balekjéről. Az kifizette kártyaadósságát, elég nagy összegű részletekben, de később megritkultak, majd nem érkeztek küldemények. Erre a nyerő bemutatta a szeszgyárosnak fia bónjait, de az nem kapott ijedten a szívéhez, egyezkedni sem próbált, meg sem hatódott von Szemzőtől, hanem csak annyit mondott: kívül tágasabb.

Ő viszont ezúttal nem várt addig a bosszúval, amíg indulata kihűl. Felküldte két bérencét Bécsbe egy pokolgéppel, robbantsák fel a Lederer-palotát. Ha a rendőrség kezére kerülnek, ne valljanak rá, mert elevenen nyúzatja meg őket.

A bomba csak a ház előcsarnokát érte és a szakácsnőt sebesítette meg.

A megszeppent zsiványok rendőrkézre kerültek, de egy szóval sem árulták be gazdájukat. Mégis Lederer több nyilatkozata és sok vádoló jel nyomán a bécsi sajtó, majd a pesti egy része is, bár különféleképpen kommentálva a merényletet, Szemzőt támadta. Kellemetlenség nem érte, akkoriban még a főkapitányságra sem invitálták be – „furcsa lenne, ugye kérlek, Gyuszi méltóságost, volt főispánt, Országos Casinotagot becitálni?..." –, mégsem állítható, hogy feszélyezetlen lett volna a közérzete. Mint valamikor, házasságkötése előtt a Bácskában, most életének új színterén kellett észrevennie, hogy kényesebb ismerősei elfordítják fejüket, ha találkoznak.

Két újságíró írt ellene ezekben a napokban. Az egyik egy Tamás keresztnevű, bottal járó, csaknem teljesen vak, a Nemzeti Színház neves, tragikus színésznőjének testvére. A másik még fiatal: csupa lobbanékonyság. Azonos sors érte őket; egymástól távoleső helyeken rövid időköz-különbséggel banda rontott rájuk, egyforma módszerrel: a rajtaütött ember kalapját, hátulról támadva, mélyen fejébe nyomták, hogy az nem látott, nem hallott és a szájába bélsárt tömtek.

Az Országosban, a dzsentrik és magasrangú hivatalnokok fészkében is elhúzódtak tőle. Ha oda látogatott el, többnyire az inkább személytelen jellegű kártyaszobába sietett be. Ott esett meg emlékezetes összezördülése Thomka Zoltán huszáralezredessel. Ezt a régi történetet már csak mozaikból lehet összeállítani, egyes részeiben hiányos, de körülbelül azzal kezdődött, hogy Szemző letelepedett a bakkara-asztalhoz, és a mellette levő üres székre letette vaskos kulcscsomóját, sőt, ott is hagyta, amikor rövid időre eltávozott a helyiségből. Közben belépett Thomka, a kulcscsomót az asztalra helyezte, leült a székre és játszani kezdett. A visszatérő Szemző rátámadt a huszáralezredesre hallatlan merészségéért, hogy az ő kulcscsomóját a székről „eltávolította". Az alezredes nem akarta párbajlovaggá ütni ellenfelét, és így szólt: – Ha egy sötét utcán bárkik is megpróbálnak leütni engem, nem nyomoztatok, hogy kik voltak azok, hanem kirendelek egy szakasz huszárt azzal: verjék félholtra önt és csatlósait. – Ezzel már ott is hagyta. Mégis kényszerült az alezredes kiállni a kardpárbajra, és a végén csúnyán össze is kaszabolta a nagyfőnököt.

Az akkor még egészen fiatal Pál József, a később híres riporter is foglalkozott vele egy cikkében. Szemző bizonyos adatokat kifogásolt

és üzent Pálnak, keresse fel a Hungária Szállodában. A húsz-egynéhány éves újságíró bízott önmagában, bambusznád-bottal és ha jól tudom, pisztollyal is felszerelte magát, mintha bizony ezzel segíthetett volna helyzetén, ha hirtelen támadás éri. Zöld egyenruhás inas jelentette be; a házigazda erkélyes, nagy szobában fogadta. A beszélgetés rövid ideig tartott, hűvös, udvarias hangon. Majd Pál eltávozott, lám, nem történt semmi bántódása... Évek múlva valaki emlékeztette az újságírót a volt főispánnál tett egykori látogatására. – Bizony – mondotta –, akkor nagy veszélyben volt a szerkesztő úr. Négyen álltunk a kapu közelében vasdoronggal, hogy jól elverjük.

– És miért nem vertek el?

– Mert csak akkor volt szabad önhöz nyúlni, ha előzőleg a méltóságos úr kilép az erkélyre. Ez volt a jel. De nem lépett ki.

*

Szemző márkacsekkeket adott el egy autókereskedőnek. Kiderült, hogy a kereskedőnek nincs is rájuk szüksége, a méltóságos úr viszont hajlandónak mutatkozott visszavételükre. Ilyen előzmények után az autókereskedő ügyvédje telefonozott a Hungária Szállóba, mikor vihetné vissza a csekkeket – a válasz úgy hangzott, jöjjön másnap délelőtt tizenegy órakor.

A nagyfőnök akkoriban már négy szobát bérelt a drága Duna-parti hotelben. Az ügyvéd kérdésére, hol beszélhet őméltóságával, egy titkárféle az ajtóra mutatott, oda tessék bemenni. A látogató kopogott, a szabadra belépett; Szemző a szoba közepén, teljesen meztelenül súlyzókat emelgetett, majd megpillantva az ügyvédet, üdvözölte, kesztyűfelhúzás után kezet szorított vele, és ezt kérdezte tőle: – Hol vannak a márkacsekkek? – Itt vannak. – Szabad, kérem? – Tessék parancsolni! – és átadta a csekkeket.

– Na, kérem – szólt a házigazda –, tessék megírni az elismervényt, mindjárt hozom a pénzt. – Elvonult.

A magára hagyott ügyvéd két perc alatt végzett nyugtája megírásával, majd figyelemmel szemlélte az elegáns berendezést. Később elunta az üldögélést, délig még több teendő várt rá, sétálgatott, újra letelepedett egy karosszékbe. Nézegette az óráját. Már igazán jöhetne! Amikor

az összes cirádákat megszámolta keresztben és hosszában, öt perc haladékot adott magának. Na, még két percet várok... Na, még kettőt... Végül átment a szomszéd szobába, ahol egy másik titkárral találkozott.

– Szemző méltóságos úrra várok húsz perc óta. Szeretnék már beszélni vele.

– Azonnal – készségeskedett a nyájas férfi.

A méltóságos úr valóban egy perc múlva megjelent.

– Óhajt valamit, kérem?

– Megírtam az elismervényt, a pénzt várom. A csekkeket átadtam a méltóságos úrnak...

– Nekem, kérem? Én nem vettem át semmiféle csekket.

– Rendben van – szólt az ügyvéd –, akkor az ügyet másképp intézzük el. – Hogy az időt ne vesztegesse, azonnal átsietett a főkapitányság központi ügyeletére, ahol, szombat lévén, csak déli tizenkét óráig fogadtak, és ott feljelentette a volt főispánt. Noha Szemző kihallgatásakor tagadta a csekkek átvételét, a bűnvádi eljárás megindult, és a vizsgálóbíró már hétfőn táviratban letiltotta a Dresdner Bank berlini fiókjánál a márkacsekkeket. Tíz nap múlva a vizsgálóbíró értesítést kapott: az intézetnél jelentkezett valaki a márkacsekkekkel, de mialatt a banktisztviselő telefonozott a rendőrségre, az illető elpárolgott. Ezek után elkészült a vádirat, de a méltóságos úr kapcsolatai révén megakadályozta, hogy kínos ügye tárgyalásra kerüljön.

*

Az írók és újságírók Otthon Körében és a művészek Fészek Klubjában is tag lett. Még ma is élesen látom, ahogy a liftből kiszállt, és egyenes tartással elindult a kártyaszoba felé; mögötte két titkár, egy-egy bankjeggyel teletömött, nagy bőrönddel. A bakkszobába vonult be, licitált a bankra és ha megkapta, intett a játékmesternek: minden tét áll! Ilyenkor kinyitotta egyik bőröndjét, százmilliós (később nyolcvanezer pengő) köteget vett ki belőle, és kesztyűs kézzel osztani kezdett. Ha nem jutott bankadáshoz, felült az egyik magas székbe, nézte a játékot, a bank ellen soha nem tett. Pethes Sándor szokta elmesélni ifjúkori élményét, én magam erre a mozzanatra nem emlékezem, hogy Szemző a kofferjéből kiszedett százmilliós köteget a bakkasztalon egy Delka-féle papír cipő-

dobozban helyezte el. Ha nem játszott, a letört kártyások körüldongták kölcsönért. A kérelmezőre egy pillantást sem vetve, továbbra is csak a kártyajárást figyelve, ezt kérdezte: – Mennyit? – majd ezt: Mikor fizeti meg? – A válaszokra hátsó zsebéből vont elő bankjegyeket, ujjára köpve kiszámolta, majd egy kártyafedőlapra ráírta az adós nevét, az összeget és a visszafizetés időpontját. A művelet lezajlása után a kölcsönkérőt többen is félrevonták: szerencsétlen ember, mit tett? Tudja-e, mi lesz a sorsa, ha nem fizet pontosan? És sorjázták az „eseteket", kit, hogyan veretett meg, ha az nem fizetett pontosan. Csak az elvetemültek vonogatták vállukat, a többiek gyorsan visszaadták a pénzt.

Ha nagy hal akadt, Szemző játszott vele, igen drága alapon, alsóst is, pikét is, de soha nem játszott többekkel, mindig csak kettesben. A hatalmas ember egészen magasra tartotta lapjait cérnakesztyűs kezeiben, közel az arcához. A lapjaiba nem lehetett belelátni, kártyáit soha nem rendezte, szétnyitotta, mint egy legyezőt, és úgy játszotta végig a partit. Senki sem látta őt veszíteni, sem alsósban, sem pikében. Ezzel is sok pénzt keresett, és kamatra való kölcsönzéssel is. Ugyanannak a *palinak* kölcsönt is adott, akivel kártyázott. Egyik ismert áldozata volt a legtekintélyesebb pesti ékszerész később gondnokság alá helyezett gyengeelméjű fia. Ezt az alacsony, vézna embert többször személyesen is megverte, ennek a pofozásához még pribéket sem használt fel; ha a szerencsétlen idejében „nem teljesített", rögtön kikapott. A másfél méteres tökmagember a körúti Berger Kávéházban ült, előtte tejeskávé párolgott. A Góliát kiszállt a kávéház előtt autójából, odalépett Dávidhoz, a forró habos kávét ráöntötte, majd rögtön távozott.

XI

Huszonhárom éves Puci fia éppen olyan magas volt, mint ő, testi felépítésében, arcában is rendkívül hasonlított hozzá; csak a szája körül bujkáló mosoly sejtette, hogy a fiatalembernek lenne kedélye, ha nem rettegne annyira az apjától.

– Puci, kérem – hangzott az öreg parancsa –, álljon a mérlegre!

Az apai rendelkezés szerint Puci nem lehetett több 85 kilónál egy dekával sem. Márpedig az egészséges, nagy testű fiú imádott enni és inni.

– Kérem, Puci, maga most nyolcvankilenc kiló. Maga disznó. Szóval zabál? Négy napra bezárom, nem eszik, nem iszik. Vonuljon a szobájába! – Kulcsra zárta utána az ajtót.

Szemző zsoldosai megszánták szegényt; ha a főnök távol volt, az ablakon dobtak be neki parizert, sajtot, szafaládét, olyasmit, ami a testsúlyt nem növeli, de a falat harapó éhséget mégiscsak enyhíti. Puci később jogi doktor lett, s mint ügyvédjelölt, előbb egy budapesti, később egy bajai ügyvéd irodájában dolgozott, szemmel láthatóan kedvetlenül, oda se figyelve. Amikor Szemző látta, hogy fiát principálisa szobalánya jobban érdekli, mint a periratok; visszahívta az irodából és beosztotta testőrségébe. Ebben a pozíciójában a markos fiú jól bevált, de az atyai szigor nem enyhült vele szemben. Mindössze annyi változott, hogy a mérlegre állításkor már nem Pucinak nevezte. – Doktor úr... – harsant a hangja –, maga disznó!

Puci a Rákóczi úti Tabarin mulatóban egy nővel szórakozott, amikor megpillantotta apját, aki merőn nézte őt. Ijedtében kiejtette kezéből a poharat, hátrafelé futott, menekülni akart, de kiderült: nincs hátsó kijárat. Visszasompolygott, találkozott a tekintetük: a fehér cérnakesztyűs mutatóujj hívta őt. Ott, a zsúfolt lokálban pofozta fel doktor fiát; ugyanezt megtette délben a Dunakorzón is.

*

A harminc év előtti kisvárosi Budapesten előtérben álltak a megtárgyalt, kipletykált nevezetességek. A figurák közül a bácskaiak egykori Gyusziját utálták a leghevesebben. Az újságírók sem hallgattak már: vállalták a kockázatot, különben is érezték, hogy a nagyfőnök már nem merné rájuk ereszteni pribékjeit, ahogy azelőtt tette. Függetlenül borzadályt keltő rémtetteitől, merevségében, örök hallgatásában és mániás szertartásosságában volt valami ijesztően idegenszerű.

Összekoccanásai nem támadtak, óvakodott az afférektől, mert ahogy öreg barátunktól hallottuk annak idején a lokálban: ő nem vert, ő veretett. De egy időben azzal, hogy a lapok már cikkeztek felháborító tetteiről, szívós ellenállás is kezdődött vele szemben, néha csak humorral. Ott ült millióival a Fészek bakkszobájának bankszékében, kesztyűs kézzel osztva a lapokat; a tabló egyik helyére Paulini Béla, a Kodály

*Háry János*a librettójának társszerzője, a Gyöngyösbokréta megalapítója telepedett le. Ez az egyéni ízű humorista és karikaturista szeretett aprópénzben, szórakozásból kártyázni. Amikor rá került a lapvétel sora, felemelte sportkesztyűs kezeit, kinyitott egy orvosi táskát, előhúzta belőle a legkisebb értékű zsetont és elhelyezte az asztalon. Senki sem moccant: figyelték, hogy ez az utánzó-kiviccelő inzultus hogyan hat Szemzőre. Az – talán életében először – kivörösödött a dühtől, majd lassú fejjártatással körülnézett: talán megérezte, hogy ha most megtorolja Paulini viccét, a társaság széttépi – elmosolyodott, osztott ...

És továbbra is hallgatott: ha valamelyik ügyére fény derült, ártatlan képpel vonogatta vállát. Például a következő esetet mesélték el: egy nőt, csak azért, mert nem hódolt be neki, kivitte kocsiján Vecsésre és ott az országúton hagyta. Ennek, s az ilyenfajta hasonló történeteknek érdekességi élettartama mindössze tíz perc volt: elfelejtették, másról beszéltek, a szemzőiádák sorában eltörpült.

De, persze, bőven akadtak erősebb históriái is. Egy özvegyet rábeszélt arra, hogy két nagyértékű briliánskövét adja el Bécsben, a pénzen vásároljon ott francia illat- és piperecikkeket, azokat majd Budapesten nagy haszonnal adhatja el. A nő elhelyezte szállodájában a drága holmikat; másnap a bőröndök fel voltak törve és az értékes tárgyak nagy része eltűnt. A rendőrségi nyomozás után az ügyészség Szemző ellen vádiratot nyújtott be, majd a vádtanács, bár a volt főispán újabb bizonyítást kért, őt vád alá helyezte. Ezek után azon törte a fejét, hogyan kerülhetné ki a nyilvános főtárgyalást. Azt tanácsolták neki: járja ki, hogy az igazságügyminiszter kérje fel az iratokat, az aztán utasíthatja az ügyészséget pótnyomozás megindítására. – Ki az igazságügyminiszter? – kérdezte. Amikor meghallotta a nevét, bólintott: Akkor rendben van Jól ismerem. Vadásztam vele ... – A pótnyomozást elrendelték, az ügy nem került tárgyalásra.

Az újságok az akkori idők szokása szerint hasábokon teregették ki a parfümhistóriát. De csak hetek teltek el, és egy másik ügy: az egyiptomi cigaretta csempészés és annak bonyodalmai elfeledtették az előző történetet. Az ügyészség vádiratát átküldte a törvényszéknek. Mi volt a lényege a Szemző és két társa ellen benyújtott vádiratnak? Szemző megbízta K. ügynököt, aki korábban szemlész volt, hogy Bécsből három láda egyiptomi cigarettát csempésszen Budapestre. K. a ládákat hajón

hozta el Bécsből, de a pénzügyőrök felfedezték a csempészést, elkobozták a cigarettákat, és a jövedéki eljárást megindították. A megijedt K. a pénzügyőri biztosnak elárulta, hogy a csempészés értelmi szerzője, és a cigaretták tulajdonosa Szemző és vállalta, hogy erre bizonyítékot fog szolgáltatni. Szemző észrevette az ügynök kettős játékát, lakására hívta 1925. április 23-án és agyonütéssel fenyegette, ha nem ír alá egy olyan értelmű nyilatkozatot, amely szerint a csempészett cigarettához Szemzőnek semmi köze, az K. tulajdona. A rémült ember mindent aláírt. De Szemző bosszúja csak ezután következett. Május 3-án K.-t újra lakására csalta, ott két társával kezét-lábát megkötözték, a boldogtalant emberi méltóságában éppen úgy megalázták, mint annak idején a két újságírót. Az ügynök távozása után látleletet vétetett fel magáról és feljelentette támadóit. A vádirat zsarolás bűntette, személyes szabadság megsértése és könnyű testi sértés vétsége tényelemeit tüntette fel.

A törvényszéki tárgyaláson, amelyről a lapok bőségesen számoltak be, Szemző és társai mindent tagadtak. Amikor a sértett K. előadta sanyargatása történetét, dr. Denk Tivadar, a tanács elnöke és a másik két bíró is megrendülten hajtotta le fejét. Szemzőt tízhónapi szabadságvesztésre ítélték, társai is néhány hónapos büntetést kaptak. Fellebbezés folytán a Táblához került az ügy. A közben eltelt idő alatt K. nyilván meggondolta magát, nyilatkozatot adott, amelyben megváltoztatta vallomását és kijelentette, nem kívánja Szemző és társai megbüntetését – a Tábla fel is mentette őket.

Ez a két „eset" határkő volt Szemző életében; kisebb kilengésektől eltekintve, felhagyott erőszakos módszereivel. Törődni kezdett az emberek addig számára oly közömbös véleményével és nyilván remek idegei sem bírták már a szüntelen feszültséget.

XII

De már korábban felderenghetett benne, hogy szakítania kell önkényeskedő, portyázó életével. Nehezen juthatott el ehhez a felismeréshez. Odahaza a megyében, mint már megírtam, bácsikája volt az első úr, de maguk, a Szemzők is a megsüvegelt nagy famíliák közé tartoztak. Gyula olyan népszerű volt kamaszkorában, hogy a megyei urak már ak-

kor, nem nézve, hogy ő még csak gyerek, vele éjszakáztak. Az a lány lett az övé, akit kiszemelt magának, vadászott, kártyázott és tizenöt éves korában a siheder gyerek már ott lovagolt Bács-Bodrog vármegye bandériumában a millenáris ünnepségek idején. Az akkori időkben ez igen nagy megtiszteltetésnek számított; így kapatták el a kedvencet, aki elhitte, hogy neki mindent szabad és hosszú ideig valóban megtorlatlanul maradtak tettei, védte világa, az úri rend. Ám, amikor Budapestre telepedve, itt vadnyugati életformát teremtett meg, eleinte a lakosság meghökkent, aztán kiviccelték, megrágták; mítosza szétfoszlott, megérezte, már nem félnek tőle.

Egy szerelmi ügyével kapcsolatban kellett először tapasztalnia, hogy Pest humora őt is legyőzi.

Akkor igazán nem kalandot keresett; hanem ahogy mondották: alaposan *megpörkölődött*. Beleszeretett a gyönyörű koromfekete primadonnába, akinek férje, a nagy művész, Amerikában vendégszerepelt. A vonzalom kölcsönös volt: a híres színésznő megírta férjének, váljon el tőle, méltóságos asszony lesz. A színész azonnal hozzájárult a váláshoz, nyilatkozatot adott, a válást kimondták. Szemző ékszerekkel, bundákkal halmozta el menyasszonyát, nagy vagyont költött rá. Végül a kapcsolat tüze kialudt, szakítottak. Név megemlítésével és név nélkül kezdtek írni a lapok arról, hogy Szemző az ajándékait visszavette a bensőséges ismeretség után. Az egyik tarka krónikában az jelent meg, hogy egy gavallér gumira kötött ajándékokat ad, s ha a hölgy elengedi, vissza ugrik. Annak idején, a P.-né-ügy idején, fütyült az efféle szóbeszédre. Most felizgatta a sok híresztelés, a rovására elkövetett tréfálkozás. Az egyetlen cobolybundán kívül, amelyet elkért szerelmétől, hogy kijavíttatja gallérját, és nem adta vissza, minden ékszer és bunda volt menyasszonya tulajdonában maradt. Nem beszélve a fényűző, nagyúri élet költségeiről, amely alaposan megapasztotta pénzkészletét. Annyira gyötörte a dolog, hogy éppen akkor beszélik ki és gúnyolják, amikor ártatlannak érzi magát, hogy rágalmazási pört indított és megidéztette a tárgyalásra a primadonnát. Az pedig ott kijelentette, hogy Szemző nem szedte vissza tőle az ajándékokat.

Ez az ügy megviselte. Aztán szembe is szállt vele. Csupa intő jel. Jött a Marschalko-ügy . . .

Marschalko Teofil a Gellért Szálló előtt állt. Az a ritka fajta ember,

aki atletizálással és versírással kezdte pályáját. Ezerötszáz méteren magyar bajnokságot nyert. A stockholmi olimpián, 1912-ben ezen a távon ő képviselte színeinket és közben költeményei is megjelentek – végül is sporthírlapíró lett egész életére. Nem bírta elviselni, ha valakit üldöztek, bántalmaztak, rögtön a megtámadott segítségére sietett. Marschalko soha életében nem volt kommunista, máig sem az. Amikor Gestapokocsik süvítettek a pesti utcákon, Horváth Árpádnak és másoknak illegális kommunista leveleit közvetítette, mert ha választania kellett az embertelenség és tisztesség között, nem habozott...

És ez a Marschalko azt látta, hogy a hotel előtt behajtó útnál egy konflis lassan, döcögve indul el és akadályozza a mögötte menő autó útját. A konflisban ülő nő szóváltásba keveredett az autó hatalmas termetű utasával. Ez hirtelen kiugrott és a nőt karjánál fogva kirántotta a kocsiból, úgy, hogy az elterült a kövezeten. Az újságírónak a vér a fejébe tódult. Odalépett a kíméletlen férfihoz és ezt kérdezte:

– Mi történik itt?

– Kuss – felelte a volt főispán –, takarodjon... – és ráütött Marschalkóra a pálcájával.

Erre Marschalko, nagyszerű bokszoló, három horogütést helyezett el a megtántorodó Szemző állkapcsán, mire az felordított. Pillanatok alatt két marcona alak fogta le a hírlapíró izmos karjait, Szemző is mögéje lépett, és a hírlapíró fején virgáccsá verte szét sétapálcáját – még szerencse, hogy kemény fej volt az, és kalap is ült rajta.

Eltávozóban Marschalko az úton találkozott Zilahy Lajossal, és megkérte, legyen segédje, mert provokálni akarja Szemzőt. (Akkor már tudta, kivel akaszkodott össze, mert a Gellért Szálló rémült arcú portása közölte: Uram, ez Szemző Gyula volt...) Zilahy azonban kitért a megbízatás elől. Végül is Cotelli Ernő és Bernáth László lettek a segédek, Szemzőé pedig egy bizalmasa és Rácz Vilmos. Az Esterházy utcai Nemzeti Lovardában folyt le a pisztolypárbaj, s minthogy a vezetőségéd Rácz volt, előre garantálni lehetett, hogy sebesülés nem történik.

Udvartartása, embereinek fizetése sokba került. Nagy pöre is rengeteg költséget emésztett föl. 1918-ban jól számított: bérletén földreformot hajtottak végre. A nemzetközi bírósághoz fordult kártalanítási igényével; legalább tíz évig tartott, amíg egy igen nagy összeget, körülbelül kétmillió svájci frankot megítéltek neki, de a részleteket csak lassú tem-

póban fizették ki. Gyakran terhelte meg kölcsönökkel legközelebbi esedékességét; az utolsó részletet a harmincas évek második felében vette fel. De, hogy milliomos-e vagy egy krajcárja sincs, azt soha senki nem tudhatta. Mert továbbra is megtartotta régi szokását: a maga dolgairól nem beszélt.

XIII

Rengeteg lakásban, főleg Pesten, de Budán is fenntartottak titkos rulett-termeket vállalkozók. A rendőrség persze tudott erről; félóra alatt megszüntethette volna ezeket a játékhelyeket, de nem tette. Időnként rajtuk ütöttek, de a razzia után még aznap felcsendült a hívogató vezényszó: „Tessék tenni, mindenki tett, nincs tovább" – és pörgettek. Szemző is több helyen adott bankot, számos lakásban, feleslegesnek érzem felsorolni, hány üzeme volt. Eleinte ő is versenyzett a konkurrenciával, szőnyeges, finom ízléssel berendezett helyiségekben működtek ilyesfajta vállalatai, később rájött: szükségtelen az előkelő környezet, a sok cifraság, a játékost úgyis csak az érdekli, melyik számba ugrik be a golyó. Bár ezeken a helyeken is a háttérből dirigált, a játékszobában gyakran megjelent a krupié és a személyzet ellenőrzése végett. A többi rulettes lenézően beszélt az ő játékhelyeiről: „Vajaskenyeres rulett..." – ami annyit jelentett, hogy nem tálal fel szendvicseket, italokat, vendégei vajaskenyeret meg feketekávét kapnak. A rulettszobában kiszemelt magának egy vendéget: hivatalnokot, kiskereskedőt, színészt és láthatóan drukkolt neki. Ha az illető előtt a zsetonok már tornyokban magasodtak, elismerően mosolygott rá és jóakaratúan intett: hagyja abba, vigye el a nyereséget. Hiszen jól tudta, a játékos a pénzt visszahozza; márpedig a banknak a számok törvénye szerint olyan előnye van, amilyent a poentőr szerencséje nem egyenlíthet ki. Furcsa, de életében először ezekben a titkos kis klubjaiban, éppen a társadalom peremén élő furcsa figurák közt engedett fel először merevsége: mosolyokban, egy-két kedves szóban mutatkozott meg szívélyessége.

Közben rulettklubját megbízottra hagyva, külföldön több helyen is nyitott elegáns magyar vendéglőt. Megtépázott tekintélye miatt útja visszafelé, az úri rend irányában el volt vágva; nem remélhette, hogy

előkelő származásához méltó kiváltságos pozícióba juttatják. Mit is tehetett egyebet: zajos életvitelét polgárosította. A néhány évszázaddal elkésetten született középkori lovag a haszonnal járó üzleti életre vetette magát. Két dologhoz értett: játékhoz és gasztronómiához, éppen ezért bankot adott és éttermeket alapított. Persze, ez olyan volt, mintha egy portyázó bandavezér tréntisztté szelídülne.

Óvatosságából nem engedett, amikor kellett, láthatatlanná vált. A telefonkagylót mindig más vette fel.

Felesége ebben az időben már nehéz körülmények között élt; egy könyvkiadónál vállalt négypengős napidíjas állást. Ahányszor Piroska személyesen megjelent, férje mindig hagyott számára kisebb összeget; de csak nagyon ritkán találkoztak.

Amikor a vendéglős pályára rászánta magát, a dolgot alaposan megtanácskozta több ügyvéddel is. Semmit nem becsült annyira, mint a jogi tanácsot és egyetlen hivatást tisztelt: az ügyvédit. Gazdagon fizette ügyvédeit, a velük kötött megállapodásokat tiszteletben tartotta. Hálás ügyfél volt, a honoráriumot többnyire pálcavékonyságúra sodort bankjegyekben nyújtotta át, vesztett pör esetén is. A régebben magányos ragadozó be akart olvadni a társadalomba; többé nem feltűnni kívánt, hanem rejtőzni. Testőreit régen elbocsátotta és az az idő is a múlt ködébe veszett, amikor lakásán mindig két 12-es kaliberű, ötlövetű automatikus Browning vadászfegyvert tartott, csőre töltve, csak a ravaszt kellett meghúzni, hogy elsüljön, azért kettőt és nem egyet, mert hátha az egyik felmondja a szolgálatot. Ezt a két puskát védekezésül tartogatta, olyan támadás ellen, amely nem is fenyegette; soha nem is használta.

A vendéglős mesterséggel először Németországban próbálkozott, majd Antwerpenben, később Ostendében, ahol vállalkozása beütött: Hungaria nevű étterme egy ideig jól ment, és úgy látszott, Szemző boldogulni fog. Személyzete a kis fizetésért is elszegődő magyarokból állott. Azok az otthoni munkanélküliség miatt vándoroltak ki; szakácsok, pincérek és más zátonyra jutott szerencsétlenek voltak, köztük diákok is. Az idő tájt a Nyugaton nem lehetett munkavállalási engedélyt kapni, feketén, bejelentés nélkül dolgoztak. A boldogulás időszakában Szemző visszavedlett a régi nagyúrrá; először őt és társaságát kellett kiszolgálni, csak aztán a vendégeket. Tulajdonosként soha nem ő volt bejelentve, strómanokkal dolgozott. Antwerpenben egy férfi, Ostendében egy nő, –

majd amikor áttette székhelyét Párizsba, megint csak egy férfi, mégpedig egy hírhedt alak volt az előtérben mozgó szalmabábu.

Párizsban is remekül indult vállalkozása, a Broadway, a Rue de L'Arc de Triomphe 5. számú házban, igen előkelő környezetben. Az étteremhez az alagsorban egy bár is tartozott. A Galvani 17–39 telefon szüntelen csöngött: nehéz volt estére asztalt szerezni. Ám, rejtélyeskedő természetén nem tudott uralkodni: félt, hogy kilesik titkait, ezért újra hol a milliomos, hol a pénztelen, tönkrement ember maszkjában mutatkozott. Időnként nem fizette alkalmazottait: „Majd holnap..." – mondotta. A járandóságot előbb-utóbb kiadta, de szerette halogatni a fájdalmas pillanatot. A szegény magyarok tartózkodási engedély nélkül nem vehettek ki albérleti szobát, éjszakánként ruhában szundikáltak az étterem körben futó lócáin. Egy alkalommal meg is támadták az alagsorban főnöküket, mert az újra vonakodott a bérkifizetéstől. Miért titkolta Szemző ily fanatikusan pénzügyeit? Nyilván tintahal-természete miatt, kibocsátotta a szépiafestéket és mögötte homályban maradt.

Aztán hazatért Pestre és folytatta a rulettet és újra *beszállt* bakkarat-klubokba pénzestársnak. És meg kellett érnie a világháború elején, hogy hivatalosan közölték vele: el kell hagynia a fővárost. A régi védnökök akkorra már kihaltak, az egykori baráti, komasági szálak elszakadtak. Új garnitúra támadt, s a hatalmat frissen élvező társaságnak Szemző Gyula neve semmit sem jelentett. István testvére, aki már oly sokszor megmentette, akkor is kilincselt az érdekében; de minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult.

XIV

Piroska, utolsó idejében kopottan, rongyosan járt a Belváros utcáin. Pórázon vezette kutyáját, ha ismerőssel találkozott, nyomorára panaszkodott és pengős kölcsönöket kunyerált. Amikor súlyos beteg lett, a Rókus-kórházban feküdt. Üzent férjének, látogassa meg őt – az fel is akarta keresni, de meggondolta magát, mert akkoriban már gyakran búgott fel a légiveszélyt jelző sziréna, márpedig nagyon félt a bombáktól. A gazdag Ungár lánya az ostrom idején halt meg; utolsó útjára összesen egy ember, házbeli lakó kísérte el. Amikor férje az ötvenes évek

elején Pécsről visszakerült Pestre, súlyos szívbajától dagadt lábával nem tudott kimenni a sírhoz, levelet írt halott feleségének, azt küldte a temetőbe, tegyék a fejfájára.

Puci a harmincas évek elején kivándorlásra szánta el magát. Az első időkben Montevideóban kóválygott, munkával, ügynököléssel kísérletezett sikertelenül. Majd elköltözött Buenos Airesbe, ott egy német éjszakai sörözőben lett pincér. Jól keresett, társult egy német pincérrel; az Avenida Santa Fén nyitották meg sörözőjüket. A társak nagy igyekezettel dolgoztak; helyiségüket látogatták. Puci lakást bérelt, megnősült, magyar nőt vett feleségül. Érdekes megfigyelései, amelyeket bőbeszédűen adott elő, sikeres pályafutása és könnyelmű gesztusai megalapozták népszerűségét a magyar kolóniában. Bámulták nyelvtudását: nyolc vagy kilenc nyelven beszélt és írt – ottani ismerősei szerint elsőrangúan. Furcsa, hogy az az ember, aki idehaza becsvágy nélkül, sőt, principálisai szerint tehetségtelenül dolgozott ügyvédi irodákban, odakünn jogi szaktekintély hírében állt, nemcsak a magyarok, hanem más nemzetiségűek és bennszülött ismerősei körében is. Szívesen szolgált tanáccsal, pénzt nem fogadott el érte.

Ha megkérdezték, miért költözött el Dél-Amerikába, így felelt: – Az öregem azt mondta: két Szemző nem férhet meg egy kontinensen. – Ez eredetien hangzott, de aligha volt igaz; tudtommal apja külföldön élt, amikor ő búcsút vett hazájától. Anyját soha nem emlegette, apjáról többnyire indulatosan beszélt, panaszolva keserves ifjúságát, de leveleket írt neki ugyanebben az időben, kedves, tiszteletteljes hangon.

Üzletzárás után az éjszakai mulatókban bolyongott. Éjjel-nappal folyton evett, nagy tálban apróra vágott sajtot és olasz szalámit, whiskyt ivott, láncon cigarettázott, az egyik végéről gyújtotta meg a másikat. Folyton üzemben volt. Fodrász járt reggelenként a lakására, az a megállapodás szerint az alvó embert beszappanozta és megborotválta.

Felszabadultan a rászegeződő szigorú tekintettől, már oly rég mentesülve a mérlegre állítás kínjától, ifjú dr. Szemző Gyula testsúlya százharmincöt kiló volt a negyvenes években. Egy reggel a fodrász beszappanozta, borotválni kezdte, amikor rémülten látta: vendége nem lélegzik. Már a hajnali órákban meghalt.

A Chacarita sírkertben temették el. Négyen vitték vállukon a koporsóját, az egyik egy rokona, a Harolds angol cég szőrmeosztályának ve-

zetője, akivel odakünn nem volt beszélő viszonyban, de ha találkoztak, üdvözölték egymást.

*

Az ötvenes évek elején az Irányi utca 27. számú házban becsöngettek egy orvosi rendelőbe. Maga az orvos nyitott ajtót. Meghökkenve nézett a fehér arcú, idős, sötétszürke, kopott öltözékű látogatóra, aki állva ült, mégpedig botja szétnyitható fogantyúján.

– Szemző Gyula volt főispán vagyok. Pénzem nincs. Hajlandó-e doktor úr, megvizsgálni és kezelni engem? Minden vizitért egy, az életemből vett anekdotával fizetek.

A belgyógyász – aki azóta már a XIII. kerületben rendel – betessékelte. Alapos vizsgálat, majd tanácsok és receptírás után voltaképpen véget ért a vizit, és a beteg távozhatott volna. Ám Szemző továbbra is ülve maradt és ígéretéhez híven fizetett: történettel. Mindkét karját a szék karfáján nyugtatva, fehérkesztyűs, kifelé fordított tenyerét felemelve kezdett előadásához. Ez a mozdulat hasonlatos volt a bűvészekéhez, akik így szokták igazolni, hogy semmit sem rejtegetnek kezükben. Az egyik kesztyűjén Sz., a másikon Gy. tintaceruzás monogram világított.

– Elsőül elmesélem a nagybőgő dolgot – vezette be előadását. A bélyegezetlen ezresek csempészését beszélte el, roppant színesen, izgalmasan, és ami különös, eltúlozva! Így például azt állította, hogy az osztrák lebélyegzésű ezres négyszeresét érte a magyarénak, holott, mint megírtam, az árfolyamkülönbség lényegesen kisebb volt. Olyan csillogva adta elő mondókáját, őszintén, a rejtett érdekességeket kiemelve, megbabonázva tulajdon hangjától, hogy orvosa izgalommal hallgatta, s ha felesége otthon volt, hazajött már az irodából, behívta a rendelőbe, részesüljön ő is a szórakozásban. Egy más alkalommal pompásan jelenítette meg azokat a perceket, amikor mint főispán, a királynál audiencián volt. Máskor meg ezzel fizetett: amikor négy autója volt, az egyik motorja állandóan járt, mert ha indulni akart, nem tudta kivárni, míg beindítják a kocsiját.

Ebben az időben a Belváros néhány kisiparosa is alig várta a volt főispán megérkezését. Szájtátva hallgatták, ha betelepedett műhelyükbe, alig akarták elengedni.

Túl a hetvenedik évén a szóra nem bírható ember beszélni kezdett. Mint egy sebes patak vize, úgy zubogott belőle a mondandó. Mi történt vele? Közeledve a véghez, békét akart kötni a világgal és az emberekkel? Vagy utat tört benne az egész életén át elfojtott közlés kényszere, és legalább szóban meg akarta örökíteni magát? Ebben az áradásában két különös vonás volt felfedezhető. Az egyik: régi ismerőseivel szemben továbbra is tartózkodó, hallgatag maradt. A másik: szerelmi ügyeiről nem beszélt, holott annak idején az ő adatai alapján írt *Négyezer nője volt* című kulcsregényben csak hódításai szerepeltek.

Ahányszor megérkezett orvosához, hosszú cédulát nyújtott át, amelyre kérdéseit írta fel. Gyakran felhívta a doktort, s csak ennyit kérdezett: „Sört szabad?" Majd: „Megsóztam a levest az előírt mennyiséggel, de még nem elég sós. Szabad még?" Vajon halálfélelmei közepette eszébe jutott-e az apja? A legenda szerint Szemző Mátyás élete vége felé fiaival bement a Váci utca és a Piarista utca sarkán levő temetkezési üzletbe. Kiválasztotta koporsóját, belefeküdt, megvette, majd leküldette a Bácskába. Attól félt, hogy tetszhalottként temetik el, kérte fiait: erre ügyeljenek. Gyula akkor a fiatalok kegyetlenségével így tréfálkozott: „Ne féljen, ha egyszer eltemettük, dörömbölhet a kripta ajtaján, nem engedjük ki."

*

A beteg a rögzítést nem bírta, a kezelést nem tűrte, nyugtalanul viselkedett. Olyan indulatos volt, mint valaha. A klinikán megszokták a nyűgös betegeket, az ő szeszélyeit is elviselték. Eleinte arról beszélt, hogy pert indít az autóbuszvállalat ellen. Óhajait nehezen lehetett teljesíteni; egy ismerősét novemberben szilváért szalajtotta el. Többszöri tüdőgyulladás után az október ötödike óta betegágyon fekvő Szemző Gyula december 24-én meghalt.

Temetésén, az év utolsó napján kevesen jelentek meg. Néhány rokonán kívül régi alkalmazottai és egy idős férfi, akit soványsága miatt Szitakötőnek neveztek el, és így ismerték a kártyavilágban.

1962 február–március

TARTALOM

A MODELL ÉS A PORTRÉ 5

PORTRÉK 15

PÁTZAY MŰTERMÉBEN 17

A VÉGZETES BABA 20

A NYOLCVANÉVES MŰVÉSZ 23

A TENORISTA 26

A ZENESZERZŐ 29

A VONAT TETEJÉN ÉRKEZETT 32

CSIKAR ÉS A NÉGYSZÖG 35

DÉLI PSOTA 38

GUNDEL ÉS A GUNDELEK 41

„HA KÉSŐN, HA CSONKÁN" 45

IDŐ ÉS FELADAT 49

IDEGKUTI 52

KILENCVENHÁROM 54

Ó, AZ OPERETT 57

PESTI SVÉD 61

SAKKOZÓ ... 64
TERKA ÉS TÓNI ... 67
A TUDÓS PIROSKA ... 70
A KERÁMIKUS ... 73
KÁRMÁN ... 75
A VÖRÖS KABOS ... 77
RÓZSAHEGYI ... 81
A LEHEL ... 84
JÁTÉK ... 87
EGYETLEN ACÉLHEGYŰ TOLLAL ... 90
CSONTVÁRY ÉS AZ „ÉGI SZÓZAT" ... 96
PISTA BÁCSI ... 99
REMENYIK ZSIGMONDRÓL – TEMETÉSE NAPJÁN ... 101
JÓZSEF ATILLA A CLOSERIE DES LILAS-BAN ... 103
A NYOLCVANÉVES CSORTOS ... 106
A BÁRÓ HAZATÉR ... 109
NOTESZLAP ... 111
A REPÜLŐ NAGYMAMA ... 113

CSALÁDI DÉLI POSTA ... 115

HÁNY HIBA VAN A KÉPEN? ... 117
ELADJUK AZ ÜVEGEKET ... 119
SÓGORNŐM, A SÜNDISZNÓ ... 121
MIÉRT FÉL ÁGI A BETÖRŐKTŐL? ... 123

TEGNAP ÉS MA 125

TEGNAP ÉS MA 127

TÁNC 129

PESTIEK 131

SZABADSÁG TÉR 133

NYUGATI DÉLI POSTA 135

KUSETT 137

OTTHONOSSAG 139

A MEGHAJSZOLT NÓ 141

NYOLC GYEREK 143

NYUGATI HETEK UTÁN 146

DÉLI POSTA, ERRŐL-ARRÓL 155

IRODALMI SZŰK KIS BÖLCSŐ 157

O TITKA 160

ÍGY ÉLTÜNK PANNÓNIÁBAN 163

IMRE ÉS LILI 167

AZ UTOLSÓ POSTABONTÁS 170

A SZERELMI EMIGRÁNS TÖRTÉNETE 173

IMPERIÁL 176

JOBB LÁBBAL, ÁLLÓ HELYZETBEN 179

LÍVIA VASÁRNAPJA 181

AZ AJTÓ ELŐTT 184

A FŐISPÁN 187

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója. Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója. Felelős szerkesztő: Pásztor Gizella. Műszaki vezető: Kálmán Emil. Műszaki szerkesztő: Kende Frigyes. A borító és kötésterv Csillag Vera munkája. Megjelent 17 500 példányban, 14,25 (A/5) ív + 1 képoldal melléklet terjedelemben. Ez a könyv az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabványok szerint készült.

64/31882. Franklin-nyomda Budapest,
VIII., Szentkirályi utca 28.

GO 204 – f – 6466

19.50 Ft